

ŠVÝCARSKA DĚJINY

WERNER H. MEYER – GEORG KREIS

TĚŽKÉ VYPOŘÁDÁVÁNÍ SE S DĚJINAMI

Kdy a kde začínají dějiny země, jakou je Švýcarsko? Lze její původ vysvětlovat pomocí mýtů, které se nikdy nestaly? Je správné spojovat počátky dnešního Švýcarska s uzavřením spolku tří zemí z roku 1291? (Moderní státní forma, spolkový stát, vznikla, jak známo, teprve roku 1848!) Nebo bychom se měli vydat k prvním písemným zprávám z dob antiky, a pokud možno až k prvním stopám lidské přítomnosti někdy před poslední dobou ledovou?

Na podobné otázky nejsou k dispozici správné nebo nesprávné odpovědi. Jestliže chceme začít psát dějiny Švýcarska, závisí naše úsilí vždy na tom, jak si Švýcarsko definujeme, zda ho chápeme jako osídlený region, autonomní drobný stát, federálně uspořádanou demokracii nebo jako prostor, kde se v pozvolném procesu utvářel národ.

V žádném případě nesmíme udělat tu chybu, abychom dnešní hodnotové představy a schémata, na něž se orientuje moderní sebeuvědomění švýcarského spolkového státu, přenášeli daleko do minulosti, jako by vše, co charakterizuje životní postoje dnešních Švýcarů, jejich legendy a lásky-nelásky, bylo snadno pochopitelné a přinejmenším předurčeno. Pojmy typu svoboda, národ nebo neutralita jsou sice samy o sobě velmi staré, jejich význam se však v průběhu věků měnil, a pokud je dnes vztáhneme na dobu minulou, nikdy nepochopíme, co se v dějinách skutečně odehrálo.

Je ale porozumění minulým epochám vlastním smyslem a cílem historického výzkumu? Někdy by se o tom dalo pochybovat. Například tehdy, pokud se v oblasti politiky užívají historické argumenty, které skutečnosti prokazatelně odporují a slouží jen ideologickým tužbám přenášeným do minulosti. V dávných dobách bylo něco takového normální. Obraz, který předkládali kronikáři, měl za účel především ospravedlnit politické poměry a události, přičemž dokonce i zásadní překrucování a falšování dějin bylo tolerováno. Ještě v době kolem roku 1900 požadovaly školské zákony v mnoha švýcarských kantonech, aby výuka historie „zakořenila v srdcích mládeže vlastenecké smýšlení“.

V současné době kritické dějepisectví nehodlá vytvářet a šířit mýty, sloužící národní sebeidentifikaci, a podporovat ahistorickými příklady politické ideologie, v nichž tyto mýty mají tendenci přežívat. Moderní dějepisectví považuje za svůj historický úkol odkrývat a popisovat historické skutečnosti, neboť jen tak lze minulost pochopit, orientovat se v dnešní době a vypořádat se s budoucností. Jestliže badatelé dojdou k závěru, že původ určitých hodnot nasahá tak daleko do hloubi věků, jak by si snad přáli, v žádném případě to neznamená negaci politických hodnot. Chceme-li se z dějin učit, musíme akceptovat, jak se věci opravdu sběhly, a ne jak si to vymalovala naše fantazie.

Masarykova univerzita	
Fakulta filosofická, Ústřední knihovna	
Inv.č.	7-9394-79
Spis.	
Sign.	6449704

HISTORICKÝ ÚSTAV
filosof. fak. MU
Brno, A. Nováka 1

Inv.č. 769119

© Werner H. Meyer, Georg Kreis, 2019
Translation © Jiří Ohlídál (s. 5–182), 2019; Jiří Knap (s. 182–249), 2019
© Josef Kreuter (s. 251–258), 2019
Cover © Vladimír Vimr, 2019
Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7422-304-4

Historické bádání se už zhruba dvě stě let snaží, aby roztřídilo svědectví minulosti, kriticky je posoudilo a analyticky ze zkoumaného utvořilo obraz dějin. Takovýto obraz není nikdy úplný, vždy je třeba počítat s novými poznatky. Suma vědomostí je ale stále širší a mnohé staré závěry lze odkázat do říše pohádek. Nový pramenný materiál, nová východiska a širší definice problému vedou k nutnosti stále znovu stav výzkumu podrobovat kritice.

Čas od času se také nabídne možnost shromáždit výsledky práce rozeseté v mnoha studiích a vytvořit syntézu přístupnou širšímu publiku. Mnohé z toho, co čtenáři v předkládané knize budou považovat za nové nebo neobvyklé, nebylo objeveno nedávno, ale jde o závěry opírající se o poznatky známé už dlouho, ale dosud v syntetickém smyslu jen málo využitě. Je tedy porozumění minulým epochám smyslem a účelem zájmu o historii? Jistě – ale porozumění má sloužit hledání pravdy. Tato kniha nechť je v tomto ohledu čtenáři aktivním pomocníkem.

1 ZÁKLADY MALÉHO STÁTU

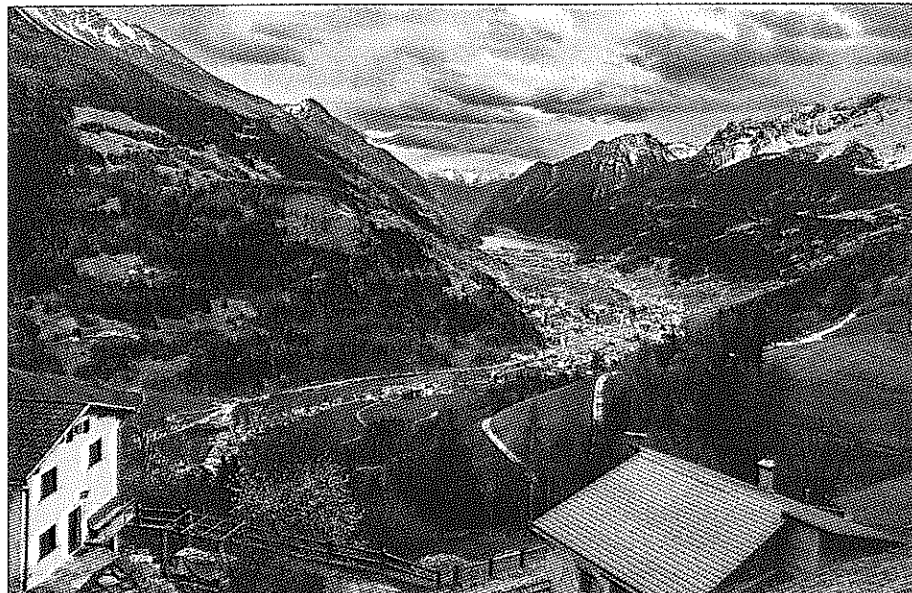
PŘÍRODNÍ PODMÍNKY

Často se říká, že Švýcarsko leží v srdci Evropy. Pokud bychom si tuto lichotivou charakteristiku spojili s představou, jakou funkci plní srdce, utvořili bychom si z hlediska historie špatný obrázek. Jak konstatovali cizí pozorovatelé již v 15. století, v době, kdy byli Spříseženci díky svým vojenským úspěchům široko daleko uznáváni, představovalo Švýcarsko chudou zemi, která nenabízela nic, co by vzbuzovalo zájem evropských vládařů. Přírodní krásy horských oblastí začali lidé vnímat až od 18. století a blahobyť, který zemi dnes činí proslulou, má svůj původ teprve ve století devatenáctém.

Švýcarské krajině dominují protiklady stísněné na dosti omezeném prostoru. Ledovcová pole s věčným sněhem dělí od pevných nábřeží s palmami a vinnou révou vzdušnou čarou často jen několik kilometrů. Nejnižší místo v zemi, hladina Lago Maggiore ve výšce 193 metrů nad mořem, je od nejvyššího bodu (vrcholu Dufour se 4634 metry) vzdáleno jen sedmdesát kilometrů. Až do výstavby moderní sítě silnic a železnic umožňoval hornatý terén velké části Švýcarska (vzdor krátké vzdálenosti vzdušnou čarou) jen zdlouhavé cestování mezi jednotlivými regiony, se všemi nebezpečími s tím spojenými.

Na rozdíl od dnešního Švýcarska, které se vyznačuje intenzivním využíváním půdy, ať už jde o osady, průmysl nebo komunikace, existovaly ve středověku rozsáhlé, lidmi prakticky nedotčené plochy i tam, kde nešlo o málo přístupné vysokohorské oblasti. Sídlištní komplexy, města, vesnice, usedlosti a dvorce se spolu s hrady a kláštery utápěly v lesnaté krajině. Tyto zalesněné prostory sice v průběhu vrcholného středověku ustupovaly rozsáhlému klučení, ale ještě v 16. a 17. století, kdy na území dnešního Švýcarska žilo kolem milionu lidí, jsou doloženy rozlehlé hvozdy, v nichž bychom skoro nepotkali živou duši a kde se nerušeně proháněla divá zvěř. Zubří a losi žili v zemi prokazatelně až do 13. či 14. století, zatímco medvědi byli v Alpách a Juře běžným zjevem ještě ve století sedmnáctém, stejně jako vlci a rysí.

Vysoko do horských straní se táhlo království dubů a buků. Tyto listnaté stromy poskytovaly nejenom stavební dříví, nýbrž také (svými žaludy a bukvicemi) obživu pro prasata, chovaná ve velkém množství. Plody křovinatých porostů, např. lísek, jimž se dařilo v houštinách a na okraji lesů, dovolovaly obyvatelům věnovat se sběračství. Především na jihu Švýcarska, místy ale i severně od Alp, tvořily důležitou složku jídelníčku kaštany. Hvozdu coby prostoru k obživě hrozila v některých oblastech již ve 14. století zkáza, což si vyžádalo ochranná opatření ze strany vrchnosti. Dokládají to četné listiny, v nichž se omezuje kácení

Pohled na švýcarskou krajinu z vozů Bernina Expressu, švýcarského vyhlídkového vlaku, který spojuje historická města Chur, Sv. Mořic a Davos s italským Tiranem. Úsek přes sedlo Bernina byl v roce 2008 zařazen na seznam světového dědictví UNESCO.

stromů, pálení dřevěného uhlí, vyhánění domácího zvířectva na pastvu či sběr pryskyřice.

Lidé ve středověku prokazatelně věděli, že v horském terénu brání les sesuvům a lavinám a v nížinách zase záplavám. Jeho houštiny či bahnitá údolíčka tvořily přirozenou bariéru před útoky zvenčí.

Za to, že navzdory klučení a těžbě dřeva zůstaly lesní plochy ve Švýcarsku zachovány až do novověku, vdčíme nicméně jen zčásti zásahům vrchností, jejichž účinnost je sporná. K přežití hvozdů podstatně přispěly i potíže související s transportem kmenů z neschůdných oblastí a špatná způsobnost toků k plavení klád. Vývoz dřeva do ciziny se ve středověku pravděpodobně omezoval jen na několik málo oblastí bezprostředně u větších řek.

Ze všeho nejvíc však chyběly ve Švýcarsku suroviny, při jejichž těžbě se spotřebovává dřevo. Pro sklářství či hutnictví zde scházela dostatečná surovinová základna, která by se nenahraditelně podepsala na stavu lesů, třebaže již od středověku, zejména pak v 16 a 17. století, vidíme snahy využívat křemenitý písek a naleziště železné rudy k výrobě skla a železa. Na to ještě narazíme v jiných souvislostech.

Kromě lesů formovalo švýcarskou krajinu vodstvo. Jen málo oblastí bylo chudých na vodu, například málo osídlené krasy v předhůří Alp nebo kraje kantonu Wallis s nízkými srážkami, kde již ve vrcholném středověku museli lidé kvůli zemědělství vyvinout vysoce účinný systém zavlažování.

Četné potoky v zemi se slévaly v říčky a řeky, které směřovaly k moři zcela rozličnými směry. Švýcarsko protíná velké evropské rozvodí mezi Atlantikem,

Středozezemním mořem a Černým mořem. Ve středověku tvořily velké řeky mimo těšné kamenité úžlabiny soustavu meandrů a ústily do plochých nížin s lužními lesy, v nichž často měnily koryta – to pak způsobovalo četné hraniční a majetkové spory.

Tok řek přerušovala na okraji Alp a na Švýcarské plošině hojná jezera, zanášena vlivem tekoucích vod stále více naplaveninami. To mělo za následek nejen tvorbu bažin s malarickými podmínkami (např. mezi Curyšským a Valenským jezerem nebo na Magadinské plošině), ale také nahrazení starých spojnic po vodě pozemními komunikacemi.

Ve stojatých i tekoucích vodách žilo množství ryb, jež ve středověku představovaly hlavní zdroj výživy obyvatel a v dobách nouze tvořily nepostradatelnou potravinovou rezervu.

Nedostatek potravin, často přecházející v hladomor, měl někdy přirozené příčiny (sucho, nadměrné srážky, kobylky), jindy však souvisel s válečnými událostmi, jež ve středověku většinou doprovázelo rekvírování obilí a vzájemné ničení agrárních produktů. Švýcarsko bylo k zásobovacím problémům obzvláště náchylné, neboť obilovin se již v pozdním středověku nerodilo tolik, aby uživilo veškeré obyvatelstvo. Lov divoké zvěře, v Alpách především kamzíků, byl jen nedostatečnou náhradou.

Závislost Švýcarska na dovozu potravin – zejména z Alsaska a burgundských držav – se pojila s nedostatkem dalších životně důležitých komodit. Kromě železa, o němž jsme se již zmínili, šlo především o sůl, dováženou kompletně z ciziny, hlavně z Rakouska. Až v 16. století otevřeli bernští měšťané solivarny v Bex a Aigle.

Nuzný charakter země, spojený s absencí surovinových zdrojů a nedostatkem potravin, určoval život pozdně středověkého spříseženstva a omezoval manévrovací prostor místních politických představitelů natolik výrazně, že o nezávislém postavení Švýcarska nelze vůbec hovořit.

RANÉ OSÍDLENÍ

Nejstarší stopy lidské přítomnosti na území dnešního Švýcarska jsou překryty působením eroze, povodní, náplav a ledovců, které mnohokrát změnily tvář země. Jednotlivé nálezy v jurských jeskyních a vysoko položených jeskynních komplexech v Alpách je třeba interpretovat jako stanoviště migrujících lovců, kteří před poslední dobou ledovou, zhruba před 120 000 lety, pronásledovali v těchto místech jeskynní medvědy a řidčeji i mamuty, nosorožce a menší divokou zvěř. Následkem rozšiřování ledovců za posledního glaciálu před více než 100 000 lety pokryl velkou část Švýcarska led a tito lovci – náležející antropologicky k neandrtálcům – jak se zdá, zcela zmizeli. Teprve koncem doby ledové, před 15 000 až 10 000 lety, se v oblastech, odkud ustoupily ledovce, znovu objevili lidé, příslušníci homo sapiens, předkové dnešní celosvětově rozšířené lidské rasy. Lovci z dob pozdního glaciálu – jejich nástroje je řadí k magdalénienu, archeologické kultuře nazvané podle naleziště v Dordogne – táhli za stády sobů, nepohrdli však ani divokými koňmi, zajíci běláky a bělokury.

Když se před 10 000 lety stáhly ledovce zpět do Alp, zůstala po nich zmeť morén a usazeniny vzniklé táním ledu. Kraj protkaný jezery, tůňemi a bažinami pokrýl

Marcus Aurelius. Busta z doby kolem roku 180 n.l. Nález z kantonu Vaud.

les, v němž již žily zcela jiné druhy zvířat. Dosud stále migrující lovci se přeorientovali na jeleny, srnce a divoká prasata, především však začali s chytáním ryb a lovem stěhovavého ptactva. Tato prehistorická společnost náležela svými nástroji k mezolitu. Jak dokládají naleziště v Graubündenu a nejnověji i ve Wallisu, pronikali tito lovci i do alpských krajů a měli tedy mnohem širší akční radius.

Ve 4. tisíciletí př. n. l., kdy na Předním východě již vzkvétaly městské kultury, probíhal také na území Švýcarska proces, jehož význam pro dějiny lidské civilizace nelze ani docenit: na místě migrujících lovců a sběračů se i zde objevuje usedlé obyvatelstvo provozující zemědělství, chov domácího zvířectva a řemeslnou činnost. Tito rolníci z mladší doby kamenné se šířili po skupinách, táhnoucích ve vícero vlnách napříč střední Evropou. První z nich obsazovali především dobrou sprašovou a černozemní půdu, což se Švýcarska dotklo jen v krajích kolem Basileje a Schaffhausenu.

Ve zbytku země se rolnická sídliště etablovala až poté, co se začala zemědělsky využívat i méně úrodná půda na kamenitém a morénovém podkladu, tedy asi kolem roku 3000 př. n. l. Především to bylo podél jezer na Švýcarské plošině a při okraji Alp. Zemědělská půda a prostor pro pastviny se ještě hluboko ve středověku získávaly obvyklou metodou žďáření pralesa. Rolnickým usedlíkům tehdy neodolaly ani alpské oblasti, kde byly s oblibou zakládány osady v proláklínách chráněných před větrem. Vznikaly zpravidla na dně údolí za hradbou skalnatých vrchů, vyhlazených činností ledovců. V Alpách se lidé věnovali jak polnímu hospodářství a chovu dobytka, tak i vyhledávání ložisek křemene a hadce, které byly v mladší době kamenné nutné k výrobě některých nástrojů.

Rozšíření kovů, zpočátku mědi a později bronzu, se ve Švýcarsku datuje do počátku 2. tisíciletí př. n. l. Nebylo spojeno s novými migračními pohyby ani s pronikavou změnou způsobu života a hospodaření. Transformaci umožnilo zapojení Švýcarska do obchodní sítě přesahující omezený rámec země, neboť měď a cín, z nichž se vyráběl bronz, se musely dovážet jen z určitých, většinou vzdálených krajů. To, že v době bronzové počet obyvatelstva vzrůstal a vznikaly nové sídlištní areály, zejména v pohoří Jura a v Alpách, lze dobře doložit.

K novým populačním pohybům došlo až v posledních stoletích 2. tisíciletí př. n. l. Jejich důsledkem byl archeologicky podchytitelný kulturní zlom a ve střeoevropském prostoru i zformování prvních etnik a etnických skupin, o nichž se příležitostně zmiňují řecko-římsí spisovatelé. Dodnes se po nich dochovaly

jazykové stopy v podobě místních a pomístních názvů. Kolem roku 1000 př. n. l. obývalo velkou část Švýcarska velmi rozšířené předindoevropské etnikum Ligurů.

Nepochybné je, že zhruba v 9. století př. n. l. stoupalo užívání železa, ve střední Evropě hojně zastoupeného ve formě rudy, a že v téže době začaly vznikat etnické a kmenové celky, které lze označit za předky historicky doložených Rétů, Leponciů a Keltů. Kolem roku 500 př. n. l. se v Evropě rozvinula kultura, nazvaná podle naleziště La Tène u Neuchâtelského jezera kulturou laténskou, a jako její nositelé vystupovaly do popředí stále výrazněji keltské kmeny. Archeologický materiál laténské kultury, bohaté na různé varianty, se jen málo odlišuje od nálezu z území Leponciů – nekeltského etnika v centrálních Alpách – a totéž lze říci i o rétských kmenech dále na východ. To, že v druhé polovině 1. století př. n. l. ovlivňovala keltské západní Švýcarsko řecká kolonie a obchodní metropole Massalia (Marseille), prokazují nálezy zcela zřetelně. Rovněž nepřehlédnutelné jsou vazby Leponciů a Rétů k Etruskům, žijícím v severní Itálii.

Celkově můžeme konstatovat, že v prehistorické době před expanzí Římanů se teritoriální kontury dnešního Švýcarska nikterak neustálily, a to ani v oblasti rozšíření archeologických nálezů, ani z hlediska domnělých osídlení raných etnik. Historicky neexistuje důvod, abychom v keltském kmeni Helveciů, který v 1. století př. n. l. obýval část dnešního Švýcarska, spatřovali přímého předchůdce Spříšeženců a abychom jeho pokus o vystěhování, zmařený roku 58 př. n. l. Juliem Caesarem, vykládali jako událost švýcarských dějin.

Nadvláda římské říše, která se etablovala v několika fázích během posledních století př. n. l., změnila zpočátku spíše strukturu osídlení než složení obyvatelstva. Zemědělství se věnovali lidé žijící ve dvorcích, kdežto řemesla byla charakteristická pro městská sídliště různé velikosti, vzájemně propojená důmyslným systémem silnic. Vojsko mělo základny na venkově, pokud to dovozovala politická situace.

Obchod, úřednictvo, otrokářství a v pozdní době 3. a 4. století i ubytování vojska vedly poněkud ke stále intenzivnějšímu mísení původní populace s přichozími ze všech koutů římské říše. Pojátkem byla vedle provinciální správy a latinské úřední řeči jednotná kultura založená na široce rozproštěné obchodní a hospodářské síti, jež ale nezahrnovala všechny aspekty lidské činnosti. V oblasti kultu lidé uctívali domácí božstva i cizí, importované věrouky. To se změnilo až koncem 4. století n. l., kdy se státním náboženstvím stalo křesťanství a všechny pohanské kultury byly zakázány. Nyní přistoupila k tradiční provinciální správě nová církevní struktura v čele s biskupy a tato struktura prokázala takovou míru stability, že přežila i rozklad státního aparátu římské říše v 5. století.

Sídlištní systém z doby římské přetrval zánik antiky jen částečně. Velká část dvorců byla ve 3. a 4. století opuštěna a zmizely i vojenské osady z pozdního císařství. V současném německojazyčném Švýcarsku se počet obyvatel ve 4. a 5. století, zdá se, drasticky snížil v důsledku vystěhovalectví. Na západě populace stagnovala, zatímco v rétském prostoru naopak zvyšoval zalidněnost proud uprchlíků z oblastí severně od Alp.

Celkem vzato bylo na konci antiky v zemi dost půdy i míst k osídlení. Prostor vhodný ke kolonizaci nabízel nejen místa, odkud obyvatelstvo odešlo, ale i rozlehlé lesy předalpských krajů, které prehistorické skupiny a keltsko-římská populace zcela opomíjely.

Už v prehistorické době zasahovaly Švýcarsko se stále větší intenzitou migrační vlny. Proud přistěhovalectví – opačný jev byl asi řidší – vedl spolu s proměnami etnické struktury v době římské ke vzniku smíšeného obyvatelstva, které na sklonku antiky, zhruba kolem roku 400 n. l., čítalo až 200 000 osob. Rozprostřeno bylo v prostoru nerovnoměrně. Západní a jižní část země se spolu s hlavními rétskými údolími vyznačovala hustým osídlením, zatímco v německojazyčném Švýcarsku se populace soustřeďovala do okolí kastelů. V centrální oblasti Alp a lesnatém předhůří velehor lze předpokládat jen malé množství obyvatel. Místy převažovala původní předřímská etnika, která povstala rovněž mísením různých prvků, takže celkově byl původ populace velice různorodý. Etnická mozaika kontrastovala s kulturní uniformitou, prodchnutou římským životním stylem se všemi jeho civilizačními vymoženostmi. Dodatečným kulturním faktorem, který taktéž ovlivňoval sociální strukturu, se stalo v závěru 4. století křesťanství a jeho církevní organizace. Pozděně antické chrámové areály, archeologicky doložené např. v Ženevě, Sionu, Churu a v menších sídlišťích při kastelech, zřetelně poukazují na společenskou roli křesťanství ve 4. a 5. století, jež se neomezovala jen na náboženskou oblast.

Konec římského panství v severních předalpských krajích se nikoli neprávem spojuje se stažením mobilních vojsk z Porýní do Itálie, k němuž došlo v roce 401 na popud vojevůdce Stilichona. Držbu oblasti si nicméně římské centrum nárokovalo i nadále a nepřestal fungovat ani systém správy, i když jen na místní a provinciální rovině. Do administrativních struktur vrůstala biskupy vedená soustava diecézí s centry v Churu, Sionu, Ženevě a Aventiku (Lausanne).

V místech, kde obyvatelstvo nemigrovalo, přežívala antická kultura, jejímž pojtkem byla vulgární a úřední latina. Rozklad vnitrořímské hospodářské soustavy ve Středomoří však způsobil drastické snížení importu a provincializaci kulturního života.

Vojenské a politické vakuum, vzniklé po odchodu mobilních vojsk v roce 401, nedoprovázelo zaplavení švýcarských regionů cizími etniky, ačkoli všude v Evropě už dlouho probíhal mocný migrační proces, nazývaný stěhováním národů. Podle starého zvyku podnikali Alamani sídlící na východ od Rýna loupeživé výpravy až do jižních alpských údolí, nepokoušeli se však na švýcarské půdě usadit. Jejich zájem se soustřeďoval na Galii, dnešní Francii, kde naráželi na odpor římských místodržitelů a jiných germánských kmenů, jmenovitě Franků. První germánské kmenové svazy se na území Švýcarska usadily až v souvislosti s římským administrativním opatřením, k němuž přistoupil v roce 443 vojevůdce Aëtius. Ten donutil Burgundy ze středního Porýní přijmout status foederátů a nechal je usadit v Sapaudii, tj. v prostoru Ženevského jezera. Foederáti měli postavení spojenců římské říše, uznávali římskou svrchovanost a byli zavázáni svým pánům vojenskou povinností. S burgundským kontingentem se pak setkáváme v bitvě na Katalaunských polích, svedené s hunským králem Attilou roku 451. V Sapaudii založili Burgundi království, které uplatňovalo svou vládu i nad domácím obyvatelstvem, byť z hlediska populačního zde byl velký nepoměr. Burgundů bylo tehdy maximálně 20 000 a starousedlíci je co do počtu výrazně převyšovali.

Raně středověké burgundské království zahrnovalo velkou část západního Švýcarska včetně Wallisu, především však střední tok Rhôny s centrem v Lyonu.

Burgundi, kteří přišli do Sapaudie patrně už jako křesťané, převzali záhy římskou provinciální kulturu, jež byla obzvlášť silná v prostoru kolem Rhôny, hustě osídleném galořímským obyvatelstvem.

Rétské oblasti a jižní Švýcarsko patřily od reformy císaře Diokletiana kolem roku 300 k italsko-afričské prefektuře. Tyto administrativně-mocenské vazby na severní Itálii se projevovaly i po zániku západořímské říše v 5. století, přičemž se zdá, že oblast bývalé provincie Raetia Prima se v průběhu 6. století pomalu měnila v autonomní panství Viktorovců, majitelů latifundií, kteří ovládli všechny důležité správní funkce včetně biskupského úřadu. Vlny germánských přistěhovalců se rétským krajům vyhýbaly a do graubündenských údolí naopak postoupili v 5. a 6. století četní Galořímané z ohrožovaného předhůří Alp na severu, a tím přispěli ke konečnému prolnutí těchto regionů římskou kulturou a latinskou komunikační řečí.

I v jižních alpských údolích zůstalo domácí obyvatelstvo ušetřeno většiny migračních pohybů doby stěhování národů. V posledních desetiletích 6. století se jižně od Ceneri a v bellinzonském kastelu usadili langobardští kolonisté a utvořili zde drobnou menšinu. Velmi rychle se přizpůsobili – jako langobardské království v severní Itálii obecně – mnohem početnějšímu místnímu obyvatelstvu, spjatému jazykově a životními způsoby s pozdně antickou tradicí.

Od počátku 6. století zabírali půdu v řídce osídleném prostoru mezi Alpami a Rýnem Alamani od Bodamského jezera, kteří kolem roku 600 dosáhli úpatí Alp a středního toku Aare. Vývoj alamanského osídlení lze zčásti sledovat na základě archeologických nálezů, zčásti pak i zkoumáním místních a pomístních názvů.

V 6. století vystupují na alamanském teritoriu do popředí vévodové, kteří ale jistě neovládali celý alamanský kmenový svaz. U řeky Aare byli Alamani alespoň dočasně podrobeni Burgundům, v alamanském Alsasku existovalo samostatné

Velký svatobernardský průsmyk, kterým prochází úzká silnice, jež od římských dob spojuje Švýcarsko s Itálií. Hlavní spojovací tepna vede dnes tunelem pod průsmykem.

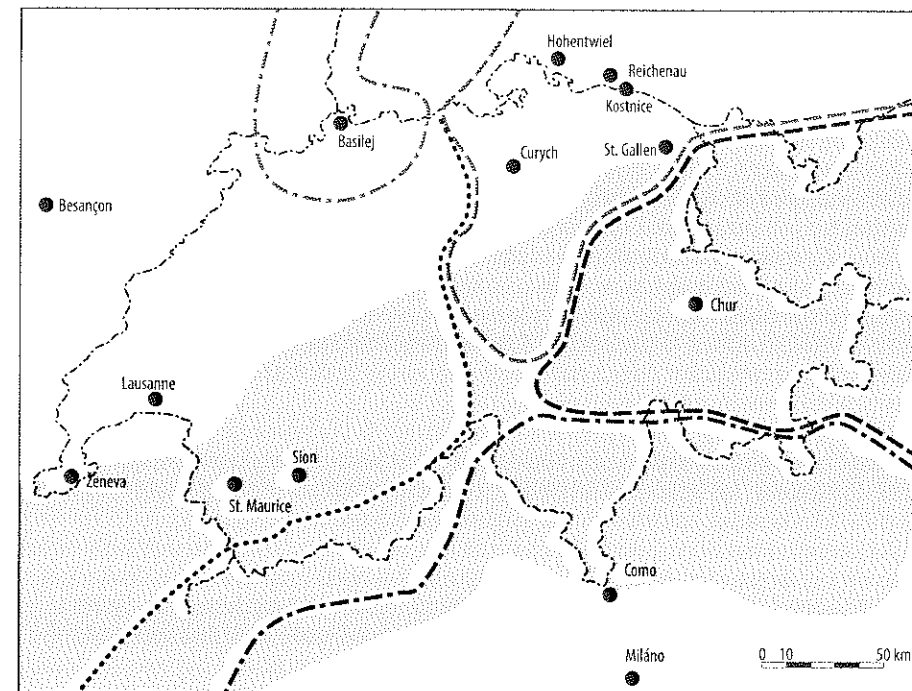
vévodství. V politicko-mocenských strukturách Alamanů se tak potvrzuje obrazek nejednotnosti, který v raném středověku můžeme vztáhnout na všechny tzv. „germánské kmeny“. Pod pojmem „kmen“ je třeba si představit nikoli etnicky vymezené, jazykově a kulturně jednotné entity s pevným vedením, ale spíše pestře strukturované skupiny, které se mohly běžně rozdělovat a ve změněném složení zase nově formovat. Stablnější politickou strukturu získaly tyto heterogenní svazy teprve tehdy, když ovládly starořímské a církevní organizační struktury – jak je to zřetelné v případě Burgundů, Langobardů či Franků. V německojazyčném Švýcarsku, osídleném v 6. století Alamany, nicméně podobná základna již neexistovala. Teprve s postupným začleňováním Alamanů do říše merovejských frankových králů a christianizací prováděnou irsko-anglosaskými misionáři kolem roku 600 se přinejmenším v zárodku konstituovaly politicko-mocenské struktury. Dobře se to dá postihnout při formování alamansko-šváb-ského vévodství a biskupství se sídlem v Kostnici.

Obecně lze konstatovat, že po skončení doby stěhování národů žila ve Švýcarsku změť původních usedlíků a nově přichozích obyvatel a že tyto skupiny spadaly do různých politicko-mocenských sfér. Ačkoli germánské prvky přetrvávaly jen v částech země osídlených Alamany, zatímco v ostatních regionech prvky románsko-antické, bylo by předčasné datovat, jak se často děje, vznik čtyř dnešních zemských jazyků do raného středověku. Mocenské a jazykové poměry i systém sídlišť v 6.–7. století se v následně době mohly vyvíjet všelijak a mít za následek zcela jinou jazykovou situaci. Faktorem, který se projevoval kontinuálně, je však v případě německojazyčného Švýcarska zjevná slabost a nestálost mocensko-politické reprezentace v raném středověku. Nedostatek vrchnostenské a státní autority měl působit jako určující činitel švýcarských dějin ještě dlouho poté, co byl středověk již minulostí.

KULTURNÍ OKRUHY A ZEMSKÁ ŘEČ

Charakteristickým rysem malého švýcarského státu je určitě kulturní rozmanitost. To, že mezi ní a federálním uspořádáním země existuje souvislost, je nepochybné, neboť „jednotná helvétská kultura“ by se dala vytvořit jen zásahem všemocné centrální vlády působící i na kulturní sféru, a takovou vládu Švýcarsko nikdy nepoznalo. V současnosti můžeme oporu kulturní různorodosti spatřovat ve federálním zřízení švýcarského spolkového státu. Kořeny tohoto stavu sahají daleko do minulých dob, dále než stávající politické struktury a jejich bezprostřední předchůdci. Dalo by se tedy na zcela reálném podkladu prohlásit, že federalismus ve Švýcarsku je politickým plodem kulturní rozmanitosti, postižitelné už v raném středověku.

Až potud je všechno v pořádku. Jestliže se však kulturní rozmanitost začne pevně vázat na čtyři zemské řeči, jak se dnes často stává, a my pak hovoříme o kultuře německojazyčné, frankofonní, italské a rétorománské, neodpovídá to ani životní realitě, ani historickým faktům. V takovém případě se pojem kultura nepřipustně zúží na literární tvorbu, o čemž asi nikdo vážně neuvažuje. Chceme-li pojem kultura pojmut lépe a rozšířit ho na způsob života, názory a hodnotové představy lidí, vychází nám pro oblast Švýcarska podstatně komplikovanější kulturní tvářnost než pouhé rozdělení do čtyř jazykových regionů.

Vyznačená hranice současného Švýcarska leží v průsečíku kulturních oblastí.

Hraniční zóny oblastí jednotlivých kultur: ● místa s centrální funkcí kolem roku 1000

- Burgundsko
- Oblast Švábska a Bodamského jezera
- Lombardsko
- Horní Porýní
- Raetie
- rozšíření alpské kultury

V anketě zorganizované kolem roku 1930 za účelem vydání Atlasu švýcarské folkloristiky se zcela zřetelně ukázalo, že kulturní hranice ve Švýcarsku jen stěží odpovídají hraničním jazykovým a spíše už souvisejí – nikterak překvapivě – s konfesijním vymezením vzniklým za reformace. Především však existují i v jednotlivých jazykových oblastech samostatné kulturní okruhy, které dávají tušit mnohem větší kulturní různorodost, než by vyplývalo ze známých jazykových a konfesijních souvislostí. Archeologické nálezy, zkoumání stavebních objektů a sídlišť stejně jako písemné zprávy nám dovolují, abychom různorodost, kterou badatelé zabývající se folkloristikou konstatují pro 19. a 20. století, sledovali až do středověku a dokázali ji i místně členit.

Při úvahách o švýcarských kulturních okruzích je třeba si dále vyjasnit jednu široce rozšířenou představu. Je to absurdní názor spojený s falešným důrazem na „švýcarská specifika a identitu“, jehož podstatou je teze, že kulturní okruhy Švýcarska se omezují jen na teritorium spolkového státu a za hranicemi začíná jiný svět. Švýcarsko coby kulturní ostrov v Evropě – jak smělá představa! Nelze však přehlédnout, že v průběhu novověku, konkrétně v 19. století, se s utvářením

demokratických státních forem rozšířily ve Švýcarsku politicko-spoločenské představy o identitě, které v zahraničí neexistovaly, nebo snad byly dokonce i zakázány. Toto sebeuvědomění vztažené na politické instituce nelze ale směřovat s mnohostrannými a různorodými kulturními jevy, které život ve Švýcarsku určovaly po staletí.

Kulturní okruh – dnes bychom mohli říct i region – se dá ve středověku chápat jako oblast se společnými projevy každodennosti, kultu, společným typem architektury a způsobem hospodaření. Soudržnost mu zajišťovaly mocenské a církevní struktury a orientace na určitá centra, např. na trhové osady, kultovní místa nebo knížecí rezidence. Jeho hranice lze stanovit jen velmi zhruba, rovněž se zdá, že v průběhu času podléhaly změnám. V dotykových zónách překračovaly kulturní vlivy hranice těchto celků. Charakteristické rysy kulturního okruhu byly závislé na proměnách v čase a mohly se z nich stát dominantní jevy nebo naopak sekundární, postupně mizející úkazy.

Kulturní okruhy postižitelné ve středověku na švýcarské půdě měly svá centra a těžiště bez výjimky mimo hranice dnešního státu nebo na jeho okrajích. V případě Švýcarska lze mluvit o okrajové a přechodové zóně evropských regionů, které ze všech stran zasahovaly do centrálního alpského prostoru.

Od severovýchodu se táhl do nitra země a ke střednímu toku Aare region se střediskem u Bodamského jezera. Jeho klíčovými lokalitami byly kláštery v Sankt Gallenu a Reichenau, biskupství v Kostnici a různá města s Curychem coby jeho nejzazší švýcarskou oporou. Rovněž Einsiedeln náležel k tomuto kulturnímu okruhu. Hornorýnský region, oddělený od krajů při Bodamském jezeře Schwarzwaldem, se se svými centry v Basileji, Štrasburku a Freiburgu im Breisgau rozkládal po celý středověk za hranicemi Švýcarska a pouze majetky kláštera v Murbachu a původní habsburské državy v Aargau zasahovaly svými výběžky do nitra země.

V oblasti u řek Aare a Reuss a u hory Napf začínal burgundský kulturní okruh. K jeho okrajovým zónám patřila vedle walliských krajů dočasně také Basilej, která v 10. století tvořila na severovýchodě opěrný pilíř hornoburgundského království. Jak se zdá, rovněž Obwalden byl přes Brünigský průsmyk spojen s burgundským kulturním okruhem. Jádrem tohoto celku leželo hluboko v dnešní Francii, zhruba v trojúhelníku vymezeném městy Dijon, Valence a Auxerre. Dále na jih podél toku Rhôny existovaly úzké vazby s provensálskými kraji a Languedokem. Kromě Ženevy plnily funkci center v rámci burgundského prostoru také St. Maurice, Payerne a biskupská sídla v Lausanne a Ženevě. Ještě v pozdním středověku se Bern a Solothurn honosily tím, že náležely k Burgundsku.

Jižní alpská údolí tvořila okrajové zóny severoitalského lombardského regionu, jehož těžiště se nacházelo v Comu a Miláně, zatímco rétský prostor vykazoval tendence stát se samostatným vnitroalpským okruhem a kulturně měl blízko k Jižním Tyrolům a Tridentsku, na severu pak i k bodamskému regionu.

Jazykové hranice, pokud je lze vůbec pro středověk správně stanovit, sledovaly kulturní rozdělení jen zčásti. Německojazyčné alamanské dialekty nalézáme ve východních oblastech burgundského regionu a naopak v horských oblastech regionu bodamského (např. v Glarner Hinterland) žily přinejmenším do přelomu tisíciletí románsky hovořící skupiny. V rétském prostoru mezi Rýnem a Churem, v údolích osídlených Walsery a ve vládnoucích vrstvách celé země se v průběhu 11. a 12. věku stále výrazněji prosazovala němčina.

Kulturní okruhy zasahující ze všech stran do Švýcarska se v Alpách překrývaly s tradičními formami života a hospodaření, typickými pro vysokohorské oblasti, a v tomto fenoménu lze snadno spatřovat specifickou „alpskou kulturu“.

Na sklonku středověku, kdy se u Švýcarů utvářel pocit sounáležitosti, začali být alpští pasteveci a rolníci pokládáni za ztělesnění švýcarské svébytnosti a z chovu dobytka a produkce mléka se stal kulturní znak země. K této mylné představě se ještě vrátíme v jiných souvislostech. Nyní je třeba jen poznamenat, že na vysokohorské formy života a hospodaření narážíme jak v alpském prostoru, tak za hranicemi Švýcarska, zčásti dokonce i jinde v Evropě (v Pyrenejích, Abruzzách nebo balkánských horách), takže z historického hlediska neexistuje důvod, abychom národní identitu dávali do souvislosti se symboly alpského dobytkařství – pastýřskou čapkou, jódlováním a alpským rohem.

ŠVÝCARSKO V ZÁVĚTŘÍ DĚJIN

Dnes je švýcarský spolkový stát znám jako sídlo mezinárodních organizací, významné hospodářské a finanční centrum, křižovatka světového obchodu a hostitelská země při diplomatických rozhovorech a politických konferencích. To, že jsou Švýcaři na tuto roli přes její stinné stránky svorně pyšní, lze pochopit. Jestliže si ale někdo myslí, že toto vážené a významné postavení na poli styků mezi národy vychází ze starobylých tradic, musíme ho vyvést z omylu.

Až do počátku moderní doby na přelomu 18. a 19. století patřilo Švýcarsko k těm místům v Evropě, kde se stalo jen málo věcí, které by měly podstatný vliv na celkový běh dějin. Už v době římské, kdy byla oblast Švýcarska zastrčenou provincií a horským regionům se zdaleka vyhýbaly široké vojenské silnice římské civilizace, ležela daleko za hranicemi Švýcarska nejen všechna centra, kde se tvořila politika, ale také válčiště, na nichž se rozhodovalo o dalším směřování Západu. Na tom nemění nic ani skutečnost, že v pozdním císařství někteří panovníci – máme teď na mysli Juliana a Valentiniana I. – pobývali příležitostně ve Švýcarsku, aby v čele svých vojsk bojovali se sousedy impéria za Rýnem.

Periferní poloha je patrná také v době stěhování národů, kdy od 5. do 7. století ani jedna z velkých migračních vln nesměřovala do Švýcarska. Do země se noví usedlíci dostávali buďto v malém počtu – připomeňme Burgundy a Langobardy –, nebo sem pronikali teprve později, jako např. Alamani od Bodamského jezera v 6. století. Některé oblasti germánské příchodí úplně pominuli, jmenovitě neobývané plochy v Juře a Alpách.

Vpád hunského krále Attily do nitra Galie kolem poloviny 5. století se odehrál mnohem severněji, než leží Švýcarsko. Také mohutné údery Vizigótů, Hunů a Ostrogótů na Itálii, následované později útoky Langobardů a Franků, zasáhly švýcarskou půdu nanejvýš marginálně. Když se v 10. století objevily v oblasti skupiny loupeživých Saracénů ze středomořského pobřeží kolem St. Tropez a dočasně zneklidňovaly graubündenské průsmyky a Velký svatý Bernard, nejednalo se jistě o mocný nápor islámu na Švýcarsko, nýbrž o nepříjemný, politicky však bezvýznamný výpad válečnických dobrodruhů. Řáděním podobných tlup trpěli lidé ve středověku nesčetněkrát.

Rovněž invaze Maďarů, kteří pronikli až k hornímu Rýnu, kde zpustošili kolem roku 920 Rheinau, Sankt Gallen a Basilej, se řadí k vedlejším akcím, neboť

útočníci se zřetelně zaměřovali na bavorsko-durynský prostor. U Augsburgu jim pak Ota I. uštědřil roku 955 rozhodující porážku (bitva na Lechu), po níž se stáhli nazpět do Panonské nížiny.

Již zmíněná chudoba země, která omezovala hospodářský a kulturní rozvoj a brzdila i růst počtu obyvatel, tvořila jistě důležitý faktor, proč Švýcarsko zůstávalo v politickém smyslu bokem. Nemělo by se však zapomínat, že prostor mezi Alpami a Rýnem, kde se v pozdním středověku nacházelo jádro spolkového přediva Spříseženců, široce daleko obepínala lesní a horská pásma. Ta byla až do pozdního středověku řídko osídlená, skýtala jen několik průchozích, silně neschůdných cest a svou nehostinností Švýcarsko izolovala od okolí. Na horním Rýně šlo o oblast Vogéz a Schwarzwald, na západě o masiv pohoří Jura, na jihu o hřebeny Alp a na východě o Bregenžský les a vorarlberské kraje. Tato lesní a horská pásma samozřejmě netvořila uzavřenou soustavu, která by se tyčila kolem Švýcarska jako neprostupná bariéra. Jednotlivé přírodní „předposty“ – výraz pochází ze 17. století – byly protkány říčními údolím, hustě osídlenými proláklami a průsmyky. Ty Švýcarsko spojovaly se světem a táhly se do regionů, určujících – jak jsme už viděli – švýcarskou kulturní rozmanitost zvnějška. Horstva a lesy obklopující střed země byly nicméně tak rozlehlé, že obecné procesy a změny, ať už politicko-mocenské, vojenské či kulturní a hospodářské, do švýcarských nížin nevpuštěly anebo je nechaly působit jen v zeslabené podobě a se zpožděním. Je jasné, že tyto bariéry se v průběhu vrcholného a pozdního středověku uvolňovaly, nikdy však jejich působení zcela nepominulo. A jelikož přírodní „předposty“ obklopovaly sídlištní prostor, který svojí chudobou a odloučeností nepřitahoval zájem velmocí, muselo to podpořit tvorbu federativních struktur a základů drobného státu. Švýcarsko vděčí za svůj vznik a politické přežití specifické poloze v závětrí dějin.

2 VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK

VNITŘNÍ KOLONIZACE

V době od 9. do 13. století stoupl počet obyvatel na území dnešního Švýcarska z 300 000 na nejméně 600 000, tedy přibližně na dvojnásobek. Největší přírůstek spadá do 12. a 13. století, zatímco ve století čtrnáctém, v neposlední řadě následkem morových epidemií, zavládla, jak se zdá, dočasná stagnace. Stejně jako jinde v Evropě nebylo za příznivý demografický vývoj zodpovědné přistěhovalectví, nýbrž přirozený přírůstek (navzdory vysoké kojenecké úmrtnosti). Tento proces se vysvětluje dlouhodobě příhodnými klimatickými podmínkami a s tím souvisejícími dobrými úrodami.

Více lidí znamenalo zvýšenou poptávku po potravinách a dalších druzích zboží nutných k zaopatřování obyvatel, to je velmi jednoduchá matematika. Jak ale tento problém řešili ve středověku? Pod vlivem „technické revoluce“ ve 12. a 13. století se v zemědělství objevily novinky – do značné míry zásluhou cisterciáckého řádu – a přinejmenším v části Evropy vzrostly výnosy z polností. Avšak ani zavlažovací systémy a hnojení, ani dokonalejší typy pluhů, lepší užitkové rostliny či jiné vymoženosti by nedostačovaly k uspokojení poptávky vyvolané nárůstem populace, i kdybychom zcela pominuli fakt, že osady raného středověku nemohly být po libosti rozšiřovány, aby pojalý stále početnější obyvatelstvo.

Ve středověké Evropě vznikl určitý demografický přetlak a z něj vzešly dlouhodobě působící tendence k expanzi se všemi jejich projevy. Řadu známých událostí, například křížové výpravy anebo německé osídlování evropského východu, je třeba vnímat právě na pozadí početního růstu obyvatelstva. Ve středoevropském prostoru se přelidnění řešilo hlavně rozšiřováním sídlištní a kulturní krajiny, tedy tzv. vnitřní kolonizací. V jejím rámci různě početné skupinky podnikavců postupovaly do rozlehlých zalesněných oblastí, dosud člověkem téměř nedotčených, klučily je, stavěly osady uprostřed divočiny, vytyčovaly pole, zahrady, lučiny nebo vinohrady a snad vyhledávaly i ložiska železné rudy a jiných surovin.

Ve vykloučené krajině rostly jako houby po dešti hrady, kláštery, nové vesnice. Tam, kde převažovala nehostinná půda, bylo nutné se spokojit s několika selskými usedlostmi nebo osamělými dvorci, ještě dnes typických pro charakter kolonizačních oblastí Švýcarska. Zmínit na tomto místě lze např. Appenzell, Emmental či Franches-Montagnes v Juře. Nikoli nepodstatná část nadbytečné populace odešla i do četných měst zakládaných od 12. do 14. věku. Díky technickému pokroku při využívání vodní síly přispěla tehdejší města podstatně k rozvoji zpracování kovů, dřeva a textilní produkce.

Středověká vnitřní kolonizace jakožto proces evropského významu zasáhla území dnešního Švýcarska ještě před koncem prvního tisíciletí a pokryla i odlehlá a neúrodná alpská údolí, jež postupně zpřístupnila trvalému celoročnímu obývání a spojila je stále hustší soustavou komunikací s lokálními a regionálními trhovými osadami.

Některá vyklučaná pásma na chudé půdě bylo nutné po jisté době zase opustit, často v důsledku zhoršení klimatu. V podstatě ale odpovídá současná sídlištní soustava Švýcarska výsledkům středověké kolonizační činnosti (odhlédneme-li od moderního trendu velkých měst vytvářet bobtnající aglomerace). Nápadně se to zrcadlí na rázu krajiny. Všude ve Švýcarsku, nejpůsobivěji asi v Juře, v předalp-ských regionech a v Ticinu, narážíme na charakteristické vymýcené plochy různé velikosti, využívané buď k přebývání, nebo k hospodářským účelům a obklopené lesem. Také v místních a pomístních názvech se odráží vzpomínka na někdejší kolonizaci, jak to prozrazují označení typu Rüti, Stock, Brand nebo Schwand/Schwendí, vyskytující se nezřídka v hojném počtu na jednom místě.* Analogické je to samozřejmě i u názvů frankofonních, italských a rétorománských.

Ve Švýcarsku se středověká vnitřní kolonizace soustřeďovala do rozlehlých lesních prostor Švýcarské plošiny, Jury a předhůří Alp na jihu i na severu. Ve vnitřních Alpách zasáhla nejenom terasy na horských stráních, ale také travnaté plochy nad hranicí lesa, kde lidé místo vypalování porostů zápasili s kamennými bloky, sutí a houštinami rododendronů. Netknuty středověkou kolonizací zůstaly bažinaté oblasti při okraji Alp a kolem jezer na Švýcarské plošině i lužní lesy podél toku velkých řek, ohrožované záplavami. Tato místa nepříznivá pro osídlení byla vysušována teprve v průběhu 18. a 19. století v rámci rozsáhlých melioračních prací. Středověký obyvatel Švýcarska sice dokázal budovat z kamenů, dřeva a hlíny zábrany proti povodním, ale k vysoušení a kultivaci velkých bažinatých ploch mu chyběly technické a organizační předpoklady, jimiž disponovali už v 11. století například Frísové při zúrodnování marší na pobřeží Severního moře.

Kolonizační činnost, při níž se divočina měnila v kulturní krajinu, byla riskantní a zdlouhavou záležitostí plnou strádání. Všechny práce museli lidé vykonávat těmi nejprimitivnějšími nástroji. Důležitým pomocníkem byla vedle sekery motyka klučovnice, těžký druh kopáče, který se hodil na odstraňování kořenů, houští a kamenů. Pokud se les nadměrně využíval k získávání stavebního materiálu a otopu, mohlo to proces klučení urychlit, stejně jako spásávání zvířectvem, které bránilo především růstu mladých rostlin. Větší stromy usychaly, jestliže se z nich sloupala kůra. Na místě se spalovaly větve a dřevo nevhodné k dalšímu zpracování. Tak vznikaly v kolonizační krajině vrstvy popela, které lze pod vrstvou humusu prokázat ještě dnes a pomocí radiokarbonové metody se na jejich základě dá určit stáří vyždářeného prostoru.

Mnohdy se klučení jen rozšiřovalo stávající osídlení. Často ale opustily zástupy lidí své rodné osady, které se pro ně staly příliš těsnými, a vydaly se hledat v odlehlé divočině nový domov. V centrálních Alpách se stali známými především Walsеровé z horního Wallisu, jejichž drobné skupinky kolonizovaly od 12. do 14. století dosud málo osídlená vysokohorská údolí a horské terasy.

* V českém prostředí by tomu zhruba odpovídaly místní názvy Žďár, Ždírec, Kluky – pozn. překladatele.

Neobydlená divočina byla ve středověku pokládána za zemi bez pána. Ten, kdo jí vyklučil, vznesl na nově vzniklou kulturní krajinu vlastnický nárok. Rolníci, kteří kolonizaci pod světskou či duchovní patronací prováděli, získali výhodné právní postavení, což ulehčilo tvorbu společenských korporací se samosprávnou rolí. Lze tedy říct, že zždáření uvolňovalo vazby na vrchnost. Patronát a společenská svépomoc byly nepostradatelné v situaci, kdy mezi soupeřícími skupinami osídlenců vypukly konflikty. K těm docházelo často a bylo těžké je urovnávat. V některých částech Švýcarska trvalo celá staletí, než ve vyklučené zemi konečně utichly války o meze a pastvíska.

ŠLECHTICKÁ PANSTVÍ A STAVBA HRADŮ

V 9.–10. století se zformovala šlechtická panská vrstva, složená z předních velkostatkářů, královských družiníků, soudní vrchnosti a důvěrníků, správního personálu klášterních statků a v neposlední řadě se rekrutovala i z řad zdatných bojovníků a zámožných rolníků. Ačkoli početně tvořili její příslušníci jen pět procent populace, představovali nespornou mocenskou autoritu a ovládali hospodářský, kulturní i společenský život v dané oblasti. Jejich vedoucí postavení se opíralo o velké pozemkové majetky, monopoly v hospodářské sféře, patronát nad širokými vrstvami obyvatelstva a o výkon panských práv, k nimž patřily soudní pravomoci, kontrola veřejných cest a dohled nad lovem zvěře a rybolovem.

Vnitřní soudržnost této šlechtické vedoucí vrstvy zajišťovaly vzájemné sňatky, lenní vazby, dědičnost rodinných statků a rovněž na odív vystavované stavovské uvědomění, z něhož během vrcholného středověku vyrůstaly stále silnější bariéry vůči níže postaveným. Šlechta, jež disponovala patronací nad nesvobodnými poddanskými vrstvami a soudní svrchovaností, zaručovala ochranu a dohlížela na veřejné cesty, odvozovala z těchto výsad nároky na mocenský monopol, vyjádřený v právu vést válku na vlastní pěst. Toto tzv. záští (Fehde) občas vedlo k chaotickým poměrům, a udržování zemského míru se proto stalo stěžejním problémem pozdního středověku.

Rodinné statky sestávaly z různých složek, a pokud jde o jejich strukturu a dimenzi, mohly podléhat značným změnám. Jádrem tzv. šlechtického „zboží“ byla pozemková držba. Starali se o ni poddaní, které slib poslušnosti zavazoval pracovat a odvádět dávky. Za to směli požadovat ochranu ze strany vrchnosti, tj. právní a bezpečnostní garance. Velkostatek vlastněný šlechtou a mnohdy také církví ve formě klášterních pozemků znamenal pro středověké rolníky rámec, v němž se v rytmu zemědělských prací odvíjela jejich každodennost a sociálnímu a hospodářskému mechanismu na venkově se zajišťoval právní řád.

Systém šlechtických panství ve vrcholném středověku zahrnoval také církev. Její světská držba byla z velké části založena na nadáních, přičemž donátoři vykonávali nad církevními statky záštitu na základě dědického práva.

Střediskem šlechtického majetkového komplexu byl od 10. století hrad. Sloužil jednak jako sídlo rodu a čeledi, jednak jako místo ke spravování jednotlivých práv a majetků. Plnil také zásobovací funkce pro hradní osazenstvo a zajišťoval mu útočiště, když bylo třeba bránit šlechtický majetek před ohrožením, jak to s sebou přinášelo záští.

Nejstarší hrady byly ještě zbudovány ze dřeva na uměle navršených pahorcích a opatřeny překážkami na obranu před nežádoucími návštěvníky. V průběhu 11. století se postupně prosadily kamenné stavby, z nichž se ve 12. století vyvinuly monumentální areály; v nich tvořila dominantní prvek vysoká věž. Ve Švýcarsku trvala zlatá éra hradů, do jisté míry klasická perioda, sto padesát let, od konce 12. století až do počátku století čtrnáctého.

Život na hradě byl únavný a nudný, obzvláště v zimě. Obytné prostory, jichž bylo zřídka víc než patnáct až dvacet, však přesto poskytovaly podstatně víc komfortu než prosté chatrče poddaných rolníků. Našli bychom v nich kachlová kamna, mobiliář, studnu, záchody i nástěnnou výzdobu.

S posilováním stavovského uvědomění šlechty ve 12. a 13. století se rozvíjely formy života elitních vrstev, pro něž se užívá pojmu rytířská kultura. Typické bylo předvádění viditelných symbolů vznešenosti, moci a panské autority. Tak se na scéně objevily právně závazné odznaky – erby – umístované na válečnické výzbroji, pečeti i na hrobce. Nošení meče, symbolu šlechtického mocenského monopolu, se stalo stavovskou výsadou stejně jako obývání hájitelného hradu. Pro každého, kdo se společensky vyšíhl, byla stavba hradu nezbytným předpokladem, aby postoupil mezi rytíře.

Život šlechticů určovaly jisté normy a vzorce, jejichž symbolickým vyjádřením byly postavy svatých a mytických hrdinů, opěvovaných v rytířské poezii. Vysoce se hodnotila povinnost pánů poskytovat ochranu a záštitu jiným. Byl to stavovský úkol v rámci božského řádu, ztělesňovaného sv. Martinem (almužny) a sv. Jiřím (boj s drakem).

Potřeba reprezentativní sebestylizace, významný faktor rytířské kultury, našla svojí výrazovou podobu v turnajích. Tyto ritualizované zápasy předváděné při slavnostních příležitostech v sobě slučovaly závazek procvičovat jízdu na koni a válečnické řemeslo a zásadu dodržovat normy poctivosti v boji. V rytířském světě turnajů získala své pevné místo také urozená dámská společnost.

Existence šlechtických panství opírajících se o hrady je ve Švýcarsku ojedinele doložena již v 10. století. V průběhu století jedenáctého a dvanáctého počet hradů a panských velkostatků postupně stoupal, zjevně jako následek postupující vnitřní kolonizace. Stále se rozšiřující vedoucí vrstva začala rozvíjet vrchnostenský podnikání, jehož cílem bylo vykloučit dosud netknutou zemi bez pána a osadit ji rolnickými poddanými. Čím chudší kolonizovaná krajina byla a čím nižší výnosy slibovala, tím méně se jí statkáři snažili vymýtit, což se odráželo i na frekvenci hradních sídel. Proto dnes ve Švýcarsku nacházíme místa s velkou hustotou hradů i pásma v tomto směru marginální, v nichž se tvorba panství a s ní spojená výstavba hradů buď neprosadily, anebo se prosadily jen v náznacích.

Relativní chudoba země omezovala i možnosti rozvoje nákladné rytířské kultury. Mnozí hradní pánové, závislí na výnosech svých malých panství, se jen těžko mohli účastnit velkých turnajových klání v Basileji, Curychu, Kostnici či Schaffhausenu. Básně a písně minnesängrů, dochované v Codexu Manesse ze švýcarského prostředí, asi z větší části vznikly na cizích knížecích dvorech. Na hradech ovládaly život všední trampoty, nikoli snění o rytířských ideálech.

Malá úrodnost půdy vedla v pozdním středověku k „odumírání hradů“ a tento proces se uzavřel nenápadným a nehučným zánikem většiny šlechtických sídel.

Z území dnešního Švýcarska vzešly dva evropské panovnické rody: rakouští Habsburkové, kteří zahájili svůj vzestup na aargauské tvrzi Habsburg, a hrabata, později vévodové savojské, kteří měli své staré sídlo na ostrovním hradě Chillon u břehů Ženevského jezera a nakonec se stali králi sardinskými a italskými. Oba rody dosáhly svého mocenského postavení v Evropě teprve poté, co se mocensko-politicky obrátily ke Švýcarsku zády a svou činnost rozšířily na prostory významné z hlediska evropské politiky. Od dob antiky, kdy na místě rozpadlé západořímské říše vznikla nástupnická království, náležely západní oblasti dnešního Švýcarska nejprve do burgundské mocenské sféry, východní pak, a zpočátku také rétský prostor, do italského království Ostrogótů (kolem roku 500) a později Langobardů. V 6. století byly kraje mezi Alpami a Rýnem začleněny do svazku francké říše Merovejců. S výjimkou burgundských králů, kteří dočasně sídlili v Ženevě a ze St. Maurice učinili středisko duchovního života (umožnilo jim to též kontrolu nad spojnici přes Velký svatý Bernard), projevovaly hlavy těchto říší o Švýcarsko jen malý zájem a nezdržovaly se v zemi. Na tom se nic nezměnilo hluboko do karlovské doby. Z Curychu a jiných míst se sice dochovaly pěkné pověsti o Karlu Velikém a jeho moudrém rozsuzování sporů, ve skutečnosti však Karel jen jedenkrát přijel do Ženevy a využil Velký svatobernardský průsmyk při svém tažení do Itálie. Také listinný materiál z té doby obsahuje jen málo zmínek o Švýcarsku, takže se skoro nabízí závěr, že oblast mezi Alpami a Rýnem císaře politicky nezajímala. To nelze naopak říci o rétských krajích. Zřejmě ve snaze dostat pod kontrolu graubündenských průsmyky reorganizoval Karel državy starobylého rodu Viktorovců na hrabství a zřídil zde pro rozsáhlé říšské statky výkonný systém správy. Patrně z jeho iniciativy vyrostl na jižním konci průsmyku Ofenpass klášter Münstair.

Po rozdělení francké říše mezi vnuky Karla Velikého se Švýcarsko dostalo do zorného pole vladařů načas o něco více. Ludvíku Němci, který nemohl využívat tradiční francké přechody do Itálie v západních Alpách a také Brennerský průsmyk kontrolovaný bavorskými vévody měl k dispozici jen podmíněně, nezbývalo než usilovat o držbu graubündenských průsmyků a jejich předpolí v oblasti Bodamského jezera. Z toho pramenila jeho podpora bodamských klášterů; Sankt Gallen se tehdy stal říšským opatstvím. V Curychu založil Ludvík ženský benediktinský klášter a v blízkosti zaniklého římského kastelu na Lindenhofu vystavěl falc. Také jeho syn Karel III. Tlustý udržoval s prostorem u Bodamského jezera úzké kontakty. Když byl v roce 887 sesazen, přestala být ve východním Švýcarsku patrná přítomnost karlovských panovníků.

I graubündenské průsmyky ztratily v závěru 9. století pro rozpadlou karlovskou říši svůj význam. Teprve Ota I. Veliký a jeho nástupci podnikli kroky, aby cesty přes průsmyky, především přes Septimer, podřídili své italské politice. Ota Veliký postoupil biskupovi v Churu, svému důvěrníkovi, říšské majetky v rétské oblasti a představitel churské diecéze získali na dlouhá staletí kontrolu nad nejdůležitějšími graubündenskými průsmyky. Zdá se, že otonští vladaři příležitostně přes tyto průsmyky táhli, jinak se ale na švýcarské půdě zdržovali jen zřídka, neboť ohniska jejich říšské politiky se tak jako dosud nacházela jinde.

S královskou přítomností se naopak setkáváme v západním Švýcarsku. Kolem roku 900 se v prostoru mezi Středozemním mořem a Basilejí znovu konstituovalo

Socha Karla Velikého, obnovitele císařství na Západě a nejvýznamnějšího panovníka francké říše. Klášterní kostel sv. Jana v Obermüstairu

burgundské království a jeho vladaři často pobývali na švýcarském území. V Burgundsku byla však moc králů omezená, neboť zde působila sebevědomá šlechta, která se bránila královské centrální vládě. Poslední panovník, Rudolf III. Líný, se nakonec kolem roku 1000 rezignovaně rozhodl, že postoupí většinu svých pravomocí zemským biskupům. Vzhledem k bohatství Burgundsku a jeho poloze u přechodů přes západní Alpy se o zemi začali zajímat otonští císaři, kteří by ji rádi připojili k římskoněmecké říši. Kolem roku 1030, když už se rýsovalo, že Rudolf III. zemře bez dědiců, se prvnímu sálskému vladaři Konrádu II. podařilo právní nároky na Burgundsko upravit smluvně a po Rudolfově smrti roku 1032 padlo království do jeho rukou. Tyto události (neobešlo se to bez vojenských akcí) přinesly západnímu Švýcarsku častější pobyty panovníka. Původně burgundská Basilej, která přešla na římskoněmeckou říši už kolem roku 1006, se stala základnou, odkud Konrád vyrážel na západ Švýcarska. V Payerne proběhla jeho korunovace na burgundského krále, v Solothurnu se konaly říšské sněmy.

V 11. století se císaři ze sálské dynastie zdržovali ve Švýcarsku vícekrát, především v Basileji a Curychu, avšak většinou jen krátce, když se chystali

táhnout do Itálie. V roce 1052 se na curyšské falci setkal Jindřich III. s lombardskými předáky a oslavil zde zasnoubení svého syna s Bertou Savojskou.

Zápas mezi císařem a papežem na přelomu 11. a 12. století, známý jako spor o investituru, se dotkl také švýcarských krajů. Obě strany zde měly své stoupence z řad duchovních i světských hodnostářů a sváděly spolu urputné boje. Rozhodující střetnutí se však odehrála jinde. V roce 1077 povolala papežská strana vzdorokrálem hraběte Rudolfa z Rheinfeldenu, který měl majetky především v Oberaargau a kolem Burgdorfu. Rudolf bojoval o moc hlavně v Sasku a Durynsku, nikoli na území svých držav. Ty si po jeho smrti rozdělili císařovi přívrženci.

Ve 12. a 13. století nabyl prostor dnešního Švýcarska z hlediska říšské politiky na významu. Štaufští panovníci, především Fridrich Barbarossa a Fridrich II., chtěli získat pevnou kontrolu nad centrálními alpskými průsmyky a za tímto

účelem podřídili klíčové body v severním a jižním předhůří Alp bezprostředně Říši. Barbarossovými důvěrníky byli hrabata z Lenzburgu, jejichž vliv sahal od toku Aare přes Curych a švýcarské vnitrozemí hluboko do rétských krajů. Když poslední z nich v roce 1177 zemřel, císař, který sám usiloval o držbu Lenzburgu, řešil následnickou otázku osobně. Zvláštní zájem projevoval o průsmyk Lucomagno, vhodný nástupní prostor do Lombardie, jež využíval při svých operacích proti Milánu. Vzhledem k tomu, že pro říšskou a dynastickou politiku Štaufů mělo význam i Alsasko, zdržoval se Barbarossa a jeho nástupci často v Basileji, kde žilo mnoho stoupců panovnického rodu.

Zprůchodnění Svatogothardského průsmyku mezi lety 1220 a 1230 otevřelo Štaufům nové možnosti. V tomto kontextu je asi třeba chápat podrobení Uri (1231) a Schwyzu (1240) bezprostředně Říši. Vojenský a politický rozklad štaufské moci v jižním předpolí Alp však zmařil veškeré naděje, vkládané císařem do Svatého Gotthardu.

S výjimkou let, kdy bylo anektováno Burgundsko, Švýcarsko nikdy nepatřilo k hlavní zájmové sféře císařů a odchodem štaufské dynastie ze scény kolem roku 1250 zde vzniklo mocenskopolitické vakuum, které se stalo předpokladem pro vytvoření spříseženstva v pozdním středověku.

ALPSKÉ PRŮSMYKY A PŘÍSTUPOVÉ CESTY DO HOR

Většinu alpských průsmyků prozkoumali místní horalé už v prehistorické době. Dělo se tak při lovu a vojenských výpravách, ale i při obchodních cestách, vyháňení dobytka na pastvu či při hledání ložisek surovin. Dokládají to četné archeologické nálezy, např. tři tisové luky z mladší doby kamenné, objevené v ledovcovém pokryvu průsmyku Lötschenpass. Již před epochou středověku existovala v celém alpském prostoru hustá síť cestiček pro pěší i pro soumary. Mnohá údolí byla v nižších polohách těžko prostupná, neboť úpatí roklin pokrýval les – zmínit lze např. Averské údolí, Saftental či Calfeisental –, přičemž osídlení se nezřídka šířilo nikoli zezdola nahoru, nýbrž takřkajíc odzadu, z lehce přístupných horských přechodů. Konkrétně Walsеровé, jak se zdá, pronikali do opuštěných dolin většinou přes skalnatá horská sedla, snad dokonce s ledovcovými splazy.

V době římské byly jednotlivé průsmyky na území Švýcarska začleněny do systému státních silnic. Vedle Velkého svatého Bernardu se to týkalo především graubündenských průsmyků, Septimeru, Julieru a Splügeneru. Další přechody, kde lze prokázat existenci římských komunikací, sloužily asi spíše k lokální či regionální dopravě.

Během vrcholného středověku, kdy si císařské zájmy v Itálii, rozvoj dálkového obchodu a stále populárnější poutě do Říma vynucovaly rychlý a bezpečný přechod přes hory, se staly také alpské průsmyky na území Švýcarska součástí sítě evropských dálkových cest, aniž by ovšem dosáhly významu Brenneru či západoalpských průsmyků. Hlavní roli hrály přinejmenším dočasně Velký svatý Bernard a Septimer, zatímco přechody v centrálních Alpách, zejména Svatý Gotthard, získaly teprve ve 14. století nadregionální význam. Nejasná je v období raného a vrcholného středověku úloha silnice přes Brünigský průsmyk, která byla i se svým prodloužením směrem na Grimsel a Griespass či napojením na osu Furka-Gotthard používána možná více, než vyplývá ze současného stavu bádání. Zcela

jistě vedla přes Brünigský průsmyk důležitá část poutnické cesty do Santiaga de Compostela, spojující oblast Bodamského jezera s hlavním tahem ze Ženevy do údolí Rhôny a potom k Pyrenejím. Další taková svatojakubská cesta se rozvětvovala u Einsiedelnu a za Luzernem, Entlebuchem a Bernem se napojovala na transversálu protínající Švýcarskou plošinu, se zastávkami v Avenches, Payerne, Moudonu a Lausanne.

Oblíbenost alpských přechodů ve středověku neovlivňovala ani tak nadmořská výška průsmyků či strmost výstupu, jako spíše dopravní infrastruktura v regionu. Bezpečný průchod, pohodlí a jednoduché shánění zásob, tak vypadaly priority cestovatelů. Rozhodující pro volbu průsmyků byly také celní poplatky, ochranná opatření před lupiči a především poměry panující dole v nížinách. Pokud šlo o transport tovaru, byly preferovány přechody, k nimž se dalo dostat v maximální míře po vodě. Z Curychu směrem ke graubündenským průsmykům pluly lodě ve středověku až do oblasti Walenstadtu a trasa z Bellinzony do Milána byla dostupná přes Lago Maggiore a Ticino místní soustavou kanálů. Pro stáda dobytka, transportovaná od dob pozdního středověku z alpského prostoru do lombardských a jihoněmeckých měst, se hodily spíše pozemní komunikace a totéž lze říct o vojenských kontingentech, jejichž přepravu po alpských jezerech mohla dostupná plavidla jen stěží zajistit.

V hustě osídlených krajích měli cestovatelé – samozřejmě s omezením daným ročními obdobími – většinou dostatek možností, jak se zásobovat, pokud o jejich směnných prostředcích nepanovaly pochybnosti. Řadě městeček na severním a jižním předhůří Alp přinášela tranzitní doprava nikoli nepodstatné příjmy, takže zde fungovala potřebná síť služeb (provozovatelé pohostinství, sedláři, ostruháři, koláři či podkováři). Hlouběji v horách, kde bylo osídlení řídké a půda chudá, se toho však dalo sehnat jen málo a cestovatelé, především ve větších skupinách, si museli proviant a krmení pro zvířata brát s sebou na několik dní dopředu. Vysokohorské přechody, jejichž atraktivitu si hodlali místní udržet, bylo proto třeba „vybavit“ ubytovacími kapacitami a pravidelným zásobováním, aby lidé nestáli před těžkým úkolem zaopatřovat sebe, koně i soumary z vlastních zdrojů. Ve vrcholném středověku to vše zajišťovaly především kláštery a jejich pobočky – hospice. V průběhu 12. a 13. století ale přebírali péči o kupce a poutníky stále častěji světsí statkáři, kteří měli právo vybírat clo a povolovat průchod daným územím. Za užívání určitých úseků cest si účtovali poplatky za osobu i tovar. Na oplátku se starali o údržbu cest, jmenovitě o mosty, stavěli herberky, kde bylo možné přenocovat a najíst se, zřizovali kaple, špitály. V pozdním středověku vznikala pro frekventované cesty přes průsmyky rozličná sdružení, zajišťující lidem soumary a bezpečný průchod, podle okolností i transport po vodě. Ponenáhlu získaly tyto spolky na svých úsecích monopolní postavení, nabídku služeb prohlásily za závaznou a na cestovatelích, kteří táhli s vlastními soumary či mezky, vymáhaly dávky, tzv. fürleiti. Také v případě herberků pro lidi i zvířata, v nichž bylo uskladněno zboží převážené v sudech či balících (říkalo se jim „susty“), si spolky vynucovaly pobyt nátlakem, většinou ve spojení s celními poplatky. Mnozí cestovatelé vnímali podobné praktiky negativně a viděli v nich druh zlodějny, zvláště když jim při odpírání plateb zabavovali zvířata či zboží. Těmto násilnickým způsobům z pozdního středověku Spříseženci nejspíše vděčí za svou pověst „dobře organizované bandy lupičů“, rozšířenou široko daleko.

V horách, jimiž procházely mezinárodní obchodní komunikace, nebylo možné pokračovat dále s vozy. Přes všechny středověké průsmyky vedly jen úzké pěšiny a cestovat se dalo buď po svých, nebo na koních či na soumarech. Snahy zřídit ve 14. století vozovou cestu přes průsmyk Septimer se nepodařilo realizovat.

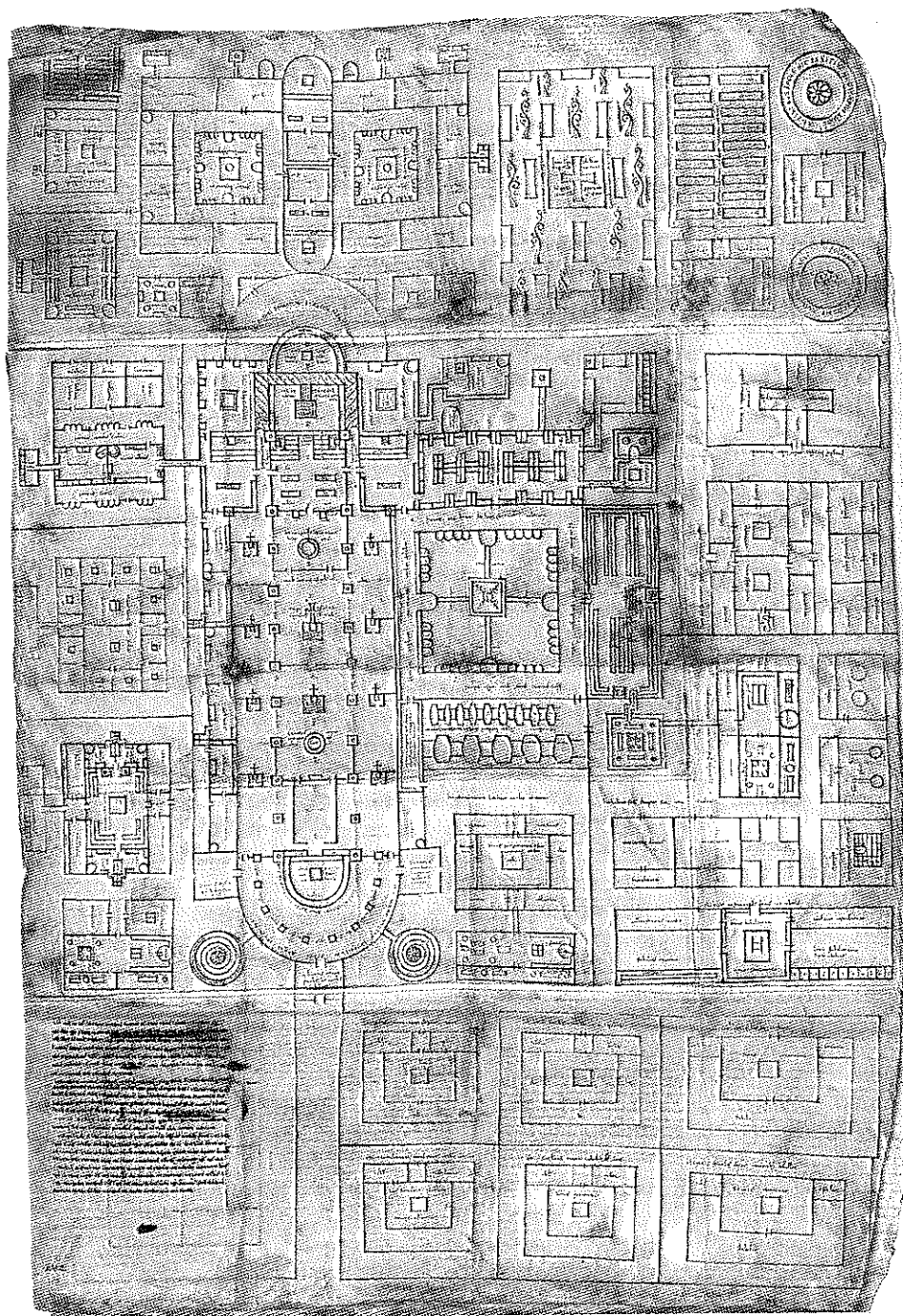
O vzhledu středověkých staveb, zbudovaných podél silnic, toho víme jen málo. V průsmyku Lucomagno byl odkryt hospic ze 13.–14. století, sestávající z kapličky, kuchyně, obytného prostoru a skladišť na místě sklepa. Některé herberky z vrcholného středověku, předchůdci pozdějších sustů, připomínaly malé tvrze a měly nejen vlastní hradby, ale i obytné věže. Také v případě celnic je třeba s věžemi tohoto typu počítat. Cestovatelé se pravidelně zastavovali v alpských chalupách ležících u horských přechodů, jak o tom svědčí nálezy z jedné lokality ve Svatém Gotthardu. Není sebemenších pochyb, že rozvoj dopravy přes průsmyky v pozdním středověku znamenal pro obyvatele mnohých alpských údolí dodatečný zdroj příjmů a že do odlehlých horských regionů se tak dostávaly cizí kulturní vlivy. Některých dolin v Alpách se však tranzitní faktor nijak nedotkl a místní lidé si svůj izolovaný způsob života podrželi hluboko do novověku.

CENTRA A PERIFÉRIE

Sídlištní prostory se vždy orientují na jednotlivá centra – na centra politicko-mocenská nebo administrativní, na řemeslnické a obchodní uzly, ohniska kulturní a umělecké tvorby, střediska náboženského života. V oblasti dnešního Švýcarska způsobil rozklad západořímských státních a hospodářských struktur v 5. století nejen zánik antiky, ale i zánik většiny sídlišť plnicích roli center, pokud se tak nestalo – jako v případě Augusty Rauriky – již ve století třetím. Sídla diecézí, např. Basilej-Kaiseraugst nebo Martigny, a jednotlivé kastely, jejichž obyvatelé setrvali na místě, v následujících staletích pouze živořily. Pod ochranou vládců severní Itálie si udržel svou funkci Chur, sídlo biskupství a spádové středisko provincie Raetia Prima. Významnějším centrem na švýcarské půdě byla v přechodné době mezi antikou a středověkem Ženeva, taktéž sídlo diecéze a dočasně i rezidence burgundských králů. Z této doby se zachovaly monumentální zbytky církevních a palácových budov pod dnešní katedrálou sv. Petra.

Od 6. do 9. století vznikaly postupně osady, jejichž funkce umožňovala, aby se staly v budoucnu centry. Šlo o biskupská sídla, jako např. Sion, Lausanne či Kostnice, klášterní areály v St. Maurice nebo St. Gallen a konečně i římské kastely, obnovené lokálními vládci v Curychu, Solothurnu, Bellinzoně či jinde. Rovněž dvorce, plnicí správní úlohu v rámci panství, se v průběhu vrcholného středověku rozrůstaly na sídliště s charakterem center a měnily se na hrady a města, jako např. Lucern, Zug, Biel nebo Porrentruy.

Následkem už zmíněné vnitřní kolonizace, jež dosáhla největší intenzity ve 12. a 13. století, povstaly četné kláštery, hrady a města, z nichž se stala náboženská, hospodářská či mocenskopolitická střediska. V relativně hustě osídlených oblastech, jako třeba na středním toku Aare, utvořila tato nově založená sídliště celou síť, zatímco v regionech s nízkými možnostmi rozvoje, konkrétně ve většině horských krajů, připomínala sídla spíše volně roztroušené body, seřazené zpravidla podél hlavních komunikačních os.

Zdáleka ne všem novým osadám byl přisouzen dlouhodobý rozvoj provázený stálým růstem. Některé kláštery a městečka začaly po krátkém období rozkvětu stagnovat a jejich plánovaná úloha centra se vytratila dřív, než stihly skutečně zakořenit. Mnohé hrady zřízené ve 12. a 13. století obývali jejich majitelé jen po dvě či tři generace a města jako Eschenbach či Glanzenburg nebyla patrně nikdy opravdu osídlena, což pro jejich fundátory znamenalo hospodářsko-politickou pohromu.

Obratné vedení, příznivá poloha z hlediska dopravy či obchodu, královská nebo zeměpanská privilegia a někdy snad i pověst svatosti, dobrá hájitelnost či kulturní a společenská nabídka mohly místu s charakterem centra vydobýt nadregionální význam, ačkoli ve funkčních ohledech se mezi jednotlivými lokalitami projevovaly velmi specifické rozdíly. Bern převzal roli teritoriálního hegemona, Basilej byla centrem obchodu a přinejmenším ve 13. a 14. století i centrem rytířské dvorské kultury, Einsiedeln proslul coby poutní místo, Zofingen se stal významnou mincovnou, zatímco vaganti měli své politické a náboženské středisko v Uznachu s tamním kostelem sv. Kříže.

Skrze centra s nadregionálním významem procházelo zásobování širších regionů životně důležitými komoditami. Curych byl vnitrosvýcarským překladištěm solných produktů, železa a obilí, což byla role, kterou se mu, byť ne s trvalým úspěchem, snažil upřít Lucern. Analogickou úlohu plnil v rámci své rozlehlé moci domény Bern.

Značný význam pro distribuci a překládku zboží si od vrcholného středověku získaly trhy, jejichž konání patřilo k nejdůležitějším výsadám měst. V oblasti dnešního Švýcarska měl v pozdním středověku centrální postavení trh v Zurzachu, v neposlední řadě díky popularitě zdejší sv. Vereny (přirazované k thébským světcům) a hojnému přílivu poutníků. Spádová oblast zurzašského trhu zahrnovala kromě spříseženstva také jihoněmecké regiony až po Frankfurt nad Mohanem. Z mezinárodního hlediska byl od 13. do 15. století nejvýznamnější trh v Ženevě, kde se obchodovalo se zbožím pocházejícím až ze Španělska, Anglie, Flander, Skandinávie, Ruska, jižní Francie a Itálie.

Příznačné je, že obchodní střediska s mezinárodním významem – s výjimkou Curychu – ležela na periférii spříseženstva, ať už šlo o Ženevu, Zurzach, Basilej či textilní metropoli Sankt Gallen. Celkově existovalo na území Švýcarska mnoho oblastí, které byly s ohnisky hospodářského a kulturního života propojeny jen málo a jejichž obyvatelé živořili stranou v takřka pravěké prostotě a prostředky na nákup základních zboží si opatřovali jen s obtížemi. Některé komunity v alpských údolích či v předhůří velehor získávaly svoji sůl, železné nástroje a další zboží na lokálních trzích, jež byly v mnoha případech těžko přístupné. Výtěžek z prodeje dobytka a produkce mléka mohl však jen stěží stačit na nákup luxusních zboží, např. skla nebo hedvábí. Obyvatelé Safientalu dopravovali svůj skot přes průsmyk Glaspas na trhy v Thusis, z Lötschentalu se chodilo přes ledovcový průsmyk Lötschenpass do Frutigtalu, když lidé sháněli srpy či nože. Na výnosném obchodu s dobytkem, který směřoval do severoitalských a jihoněmeckých

◀ Sanktgallenský plán kláštera ukazuje ideální podobu kláštera v době vlády Karlovců. Plán vznikl v první polovině 9. století v klášteře v Reichenau a je dnes uchováván v knihovně sanktgallenského kláštera.

měst, se přitom zdaleka nepodílely všechny vrstvy obyvatelstva Alp a tamních údolí. V tomto kontextu je třeba chápat stoupající přitažlivost služby v žoldněských oddílech v pozdním středověku.

Propast mezi městy, jejichž obyvatelé udržovali hospodářské, společenské a kulturní kontakty se světem, a prostým rolnictvem přebývajícím v periferních zónách, především v údolích a regionech stranou hlavních cest, způsobovala v pozdně středověkém Švýcarsku sociální napětí, které se často vybijelo v politických a vojenských konfliktech, jak si ještě ukážeme.

ZEMĚPANSKÁ MOC A TERITORIÁLNÍ VLÁDA

Z mnoha rodin a rodinných klanů, tvořících ve vrcholném středověku vládnoucí šlechtickou vrstvu, vyčnívala nepočetná skupina pánů, kteří díky obzvláště širokým majetkovým komplexům, zahrnujícím celé kraje a obdařeným rozličnými právy, zaujímali mocenské postavení, jež hrálo určující roli ve vnitřní politice země. V průběhu 12. století lze tyto zeměpány a jejich mocenské sféry bez větších potíží identifikovat. Na středním a horním toku Aare uplatňovali svůj vliv vévodové z Zähringenu, byla to však pro ně spíše okrajová oblast, protože jádro jejich domény leželo napravo od Rýna u Schwarzwaldu. Na dolním toku Aare a v prostoru Curyšského jezera se nacházelo panství hrabat z Lenzburgu, rodu, jehož moc sahala hluboko do nitra Švýcarska a do rétských údolí v Alpách. Od Bözbergu podél toku Reussu a pak až k Lucernskému jezeru vnikaly do lenzburških držav zpočátku jen úzké pruhy statků hrabat z Habsburku, pojmenovaných podle hradu nad městem Brugg. Jejich původní majetky (předtím, než kolem roku 1030 zbudovali Habsburg) se nalézaly v Alsasku, které tvořilo opěrný pilíř rodu až do pozdního středověku.

V kantonu Vaud začínala doména savojských hrabat ovládajících oblast kolem Ženevského jezera. Jejich mocenské postavení záviselo na kontrole četných alpských průmysků, z nichž nejdůležitějšími byly Velký svatý Bernard a přechod přes Mont Cenis.

Od přelomu tisíciletí plnili funkci švýcarských zeměpánů kromě světských velmožů také biskupové, poté co na ně otonští a sálští císařové a na západě Švýcarska rovněž burgundští králové převedli říšské statky a hraběcí práva.

Mocenské a majetkové nároky biskupů a světských zeměpánů se křížily se zájmy ostatní vyšší šlechty hraběcího či panského stavu, rozseté po celé zemi. Ta usilovala o co možná největší samostatnost svých panství, neboť právě tehdy prováděla kolonizaci, vykonávala patronát nad kláštery a v oblasti svého vlivu chtěla učinit z rolnictva vlastní poddané. V průběhu 11. a 12. století se v západním Švýcarsku konstituovaly majetkové komplexy hrabat z Gruyère či svobodných pánů z Fenis-Neuchâtelu, v oblasti Hauensteinpässe panství hrabat z Frohburgu, v prostoru mezi Curyšským a Bodamským jezerem državy hrabat z Kyburgu, z Toggenburgu, z Nellenburgu, svobodných pánů z Regensbergu atd. V rétských krajích se snažili roli místních zeměpánů získat na úkor churských biskupů svobodní panové z Vazu. Rovněž některým klášterům se podařilo vybudovat uzavřená panství nezávislá na světské ochraně, jak to vidíme na příkladu Sankt Gallenu a kláštera Disentis.

V horských regionech Alp a v pásu jejich předhůří byla centrální moc spíše slabá, pomíneme-li mocenské sféry hrabat savojských, svobodných pánů z Vazu či

biskupy z Churu a Sionu. Tvořily se zde majetkové komplexy, zahrnující třeba jen jediné údolí, nebo dokonce pouze část z něj. Mezi Curyšským jezerem a Urner Reusstal se rodu Rapperswilů nepodařilo své roztroušené statky přeměnit v kompaktní doménu, zatímco na Předním Rýnu mezi Reichenau a Ilanzem povstala konfliktní zóna, v níž se svářilo několik panských rodů. Val Mesolcina, údolí Entlebuch, dolní tok řeky Simme nebo Lötschental tvořily samostatné državy v rukou vyšší šlechty. Je jisté, že všechna středně velká a malá panství, s nimiž se ve 12. a 13. století setkáváme po celém Švýcarsku, uplatňovala nad poddanými jen slabou kontrolu a v důsledku nedostatku správní i vojenské organizace byla ochranná a patronátní úloha šlechty spíše nedostatečná. Ale tato panství měla přece jen dost síly na to, aby se jejich majitelé dokázali bránit tlaku ze strany zeměpánů a s výjimkou savojského území mařili snahy zformovat zde větší a homogennější teritoriální celky nebo jejich tvorbu alespoň oddalovali.

Od 11.–12. století se mocenské elity ve střední Evropě, inspirované francouzskými a anglickými králi i říšskými knížaty, snažily vytvořit širší, teritoriálně jasně vymezená panství, v nichž by si mohly nárokovat komplexní monopol moci, opřený o vojenská, daňová, administrativní a soudní vrchnostenská práva. Realizace této „teritoriální vlády“ byla možná jen cestou omezování zvláštních výsad a autonomních statutů jednotlivých regionů, získáváním kontroly nad těžbou surovin a rozdělováním životně důležitých komodit, výstavbou správní organizace spojenou s kompetencemi v daňové oblasti (např. dosazování rychtářů a fojtů) a v neposlední řadě přeměnou lén v přímé vlastnictví pána. To, že proces „teritorializace“ musel vést ke konfliktům, se rozumí samo sebou. Na daných mocenských vztazích záviselo, jak důsledně šlo prosazovat zeměpanskou teritoriální vládu na úkor partikulárních zájmů a autonomistických tendencí v regionech.

V oblasti dnešního Švýcarska, kde se od 10. století formovaly četné majetkové komplexy stojící vně lenního systému a vnitřní kolonizace umožňovala ještě ve 13. století vznik autonomních panství pod ochranou hradů, nebyly vyhlídky na tvorbu širšího teritoriálního celku příliš slibné. Ve většině krajů si pozemková šlechta udržela svou nezávislost a zásahům zeměpánů do své vlastnické sféry se bránila hluboko do pozdního středověku. Příkladem velmožů, kteří s úspěchem vzdorovali teritoriální vládě, mohou být panové z Rocourtu, sídlící v kraji Ajoie. Ti odmítali holdovat basilejskému biskupovi a honosili se tím, že jsou závislí pouze na Bohu a jeho dobrém meči.

Utváření větších teritoriálních panství ve Švýcarsku ztěžoval také fakt, že významné rody z 12. a 13. století, které započaly s teritoriální zeměpanskou politikou, vymřely ještě před uskutečněním svých cílů. Ze scény se tímto způsobem ještě před koncem 13. věku vytratili hrabata z Lenzburgu (1173), vévodové z Zähringenu (1218), hrabata z Kyburgu (1264), stejně jako další rody, např. hrabata z Nellenburgu, ze Saugernu či z Hombergu. Hlavní prospěch z postupného vymírání vyšší šlechty se zeměpanskými ambicemi měla hrabata z Habsburku, která si z dědictví po těchto rodech dokázala přímo či nepřímo zajistit lví podíl. Do konce 13. století vzniklo v prostoru mezi Bodamským jezerem a středním tokem Aare a mezi úpatím Alp a Rýnem rozlehlé, byť roztržštěné a nikterak homogenní pásmo statků a panství, z něhož Habsburkové mohli vytvořit kompaktní, silné knížectví, zvláště když disponovali i svými původními državami v Alsasku, Breisgau a jižním Švábsku. Mohli tak učinit, pokud by důsledně sledovali politiku

formování teritoriálního státu v jihozápadním cípu německojazyčného světa. Jak si ale ještě zevrubně ukážeme, přesunuly se zájmy Habsburků zhruba od roku 1300 do Dolních Rakous, takže proces teritorializace v jejich starých državách mezi Alpami, Bodamským jezerem a Alsaskem předčasně ustrnul a nakonec zůstal nedokončen. V oblasti pak Habsburkové sdíleli roli zeměpánů s mnoha konkurenty – městy, různými velmoži i duchovními hodnostáři.

Trochu jiným směrem se ubíral vývoj v západním Švýcarsku. Ve Vaudu se savojským hrabatům podařilo zlomit ve 12. a 13. století moc tzv. zpupné (alodiální) šlechty a zřídit zde kompaktní teritoriální panství, táhnoucí se od Ženevského jezera až po řeku Aare. K tradičním rodovým državám kolem Ženevského jezera připojila hrabata italské kraje v údolí Aosty a v Piemontu včetně turínských rezidence. Někdejší autonomii si v jejich doméně uchovali jen hrabata z Neuchâtelu a biskupové ženevský a sionský, zatímco jiní mocenskopolitičtí činitelé, např. hrabata z Gruyère nebo biskupové z Lausanne, si sice udrželi území, museli se však podřídit savojské nadvládě.

Odhlédneme-li od savojských držav, které do sféry expanze spříseženstva spadaly teprve na sklonku středověku, nacházelo se severní předpolí Alp až k Bodamskému jezeru a Rýnu kolem roku 1300 ve stavu mocenskopolitické rovnováhy. Nároky Habsburků na vedoucí zeměpanské postavení a snahy měst, drobnější šlechty a duchovenstva dosáhnout nezávislosti však měly zároveň tendenci tuto rovnováhu narušovat. Konflikty visely ve vzduchu. Jaká politická struktura z těchto poměrů vzejde, se na počátku 14. století nedalo ještě odhadovat.

3 VZNIK SPŘÍSEŽENSTVA

RUDOLF HABSBUŘSKÝ

„Pane Bože, sed' pevně na svém stolci, jinak tvé místo obsadí Rudolf!“ zvolal prý basilejský biskup, když do města na Rýně došla roku 1273 zpráva o volbě hraběte Rudolfa Habsburského římským králem. Sám Rudolf, který roku 1273 Basilej obléhal, se tvářil překvapeně, asi aby zachoval zdání. Od roku 1239, kdy jeho otec zemřel ve Svaté zemi, vedl totiž právě on úspěšnou expanzivní politiku a vybudoval nejsilnější teritoriální doménu na jihovýchodě německojazyčné oblasti. Když kurfiřti pod nátlakem papeže nemohli již déle odsouvat volbu krále, patřil od počátku ke kandidátům, což mu zcela jistě bylo známo.

Existuje vícero anekdotických vyprávění, které nám zprostředkovávají Rudolfov obraz, obraz plný rozporů, v němž se zrcadlí rozličné názory na jeho činnost v roli teritoriálního pána a vladaře, ať už z hlediska současníků či pozdějších spisovatelů. Mnohé z toho, co se o Rudolfovi vykládá, je tradováno v literární formě, věcně to však potvrzují jeho skutečné činy. Zdá se, že častokrát zmiňovaná záliba v prostém oděvu a střídavém jídle i přívětivé chování k širokým vrstvám lidu veskrze odpovídají jeho stylu vystupování. Podle Štrasburské kroniky prý Rudolf odůvodňoval své zdráhání jet do Říma a dát se z rukou papeže korunovat na císaře Ezopovým rčením, že liška se před vstupem do lví jeskyně léká jen stop vedoucích dovnitř, ale nikoli těch zpátečních. Zda je tato epizoda pravdivá, lze jen těžko posoudit. Skutečností ale je, že Rudolf se sice o císařský titul zajímal, avšak vzhledem k trpkým zkušenostem štaufských vladařů v Itálii se rizik římské jízdy zalekl, a tím způsobil rozhodující obrát v říšské politice.

Na počátku své dráhy se Rudolf postavil v protikladu ke svým bratrancům z laufenburské linie rodu, kteří podporovali papeže, na stranu štaufsko-ghibellinskou. Roku 1241 ho ve věku třidvaceti let nalézáme ve Faenze u dvora Fridricha II., jeho kmotra, a později ho za věrnost Štaufům dokonce exkomunikovali. Reálné polické úvahy ho přiměly, aby se po smrti Fridricha II. přestal o beznadějnou štaufskou věc zasazovat. Roku 1267 doprovázel ještě Konradina do Itálie, ve Veroně se však obrátil nazpět a ponechal posledního potomka rodu Štaufů svému osudu.

Rudolfovi připadalo jistě logičtější využít příznivé situace a posilovat habsburskou moc, nikoli hledat heroickou smrt v Itálii. V prostoru vymezeném horním Rýnem, Bodamským jezerem a Alpami se nabízela šance vybudovat teritoriální panství, jež by vyplnilo mocenské vakuum způsobené vymřením Zähringenů v roce 1218. Cílem byl kompaktní stát legitimizovaný ziskem švábského vévodského titulu. Jeho realizace však předpokládala, že se podaří překonat celou řadu

protichůdných tendencí, vycházejících ze strany autonomisticky orientovaných říšských měst, velmožů a duchovních pánů, ale i ze strany konkurenčních rodů. K těm patřila hrabata savojská, která se chystala kolem roku 1260 převzít dědictví po Kyburcích (s nimiž je pojily příbuzenské vazby) a rozšířit svůj vliv až do povodí řeky Aare, a snad dokonce až do východního Švýcarska.

Rudolfův protihráč Petr II. Savojský, zvaný „malý Karel Veliký“, však nedokázal vzhledem ke svým rozsáhlým kontaktům, sahajícím až na anglický dvůr, věnovat dědické otázce odpovídající pozornost. Kolem roku 1263/1264, když hrabata z Kyburgu vymřela a Petr dlel v cizině, zmocnil se Rudolf Habsburský držav Kyburgů a své panství posunul až k Freiburgu im Breisgau.

Dalším Rudolfovým protivníkem byl basilejský biskup, jehož mocenská sféra v Juře tvořila jakýsi klín mezi habsburskými územími na horním Rýně a v Aargau. Poté co biskup Jindřich z burgundského hraběcího rodu Neuchâtelů začal rozšiřovat své území na pravém břehu Rýna směrem do Schwarzwaldu, propukla válka. Jejím výsledkem byl pat, neboť Rudolf biskupa sice vytlačil ze Schwarzwaldu, nedokázal však otřást jeho postavením v Juře. Rudolfovou volbou za krále válka skončila. V Basileji, kde po smrti Jindřicha z Neuchâtelu převzal biskupskou hodnost důvěrník nového krále Jindřich z Isny, získala navrch prohabsburská strana, čímž se otevřela možnost ovládnout v budoucnu celé město. To mělo díky své poloze pro Habsburky ideální postavení, pokud by si v regionu zřizovali zeměpanskou rezidenci. Vladařská autorita poskytovala Rudolfovi při snahách o zemský mír pevnou oporu. V Alsasku a v jiných oblastech svého vlivu úspěšně vystupoval proti vzájemným záštím rytířů a bořil jejich hrady, aby zlomil místní autonomistické tendence. Když kolem roku 1257/1258 probíhalo v Uri záští mezi rody Izzelovců a Gruobů, které zemi uvrhlo do chaosu, požádali ho Urijští o pomoc a jeho zásah obnovil mír.

Rudolfovou volbou za římského krále ustoupily všechny jeho teritoriální plány zpočátku do pozadí. Rudolf využil dané situace, aby si vojensky podrobil mocného Přemysla Otakara II., svého neúspěšného konkurenta při královské volbě, a aby včlenil jeho říšská léna, Dolní Rakousy a Štýrsko, do své rodové domény a převedl je na své syny. Učinil tak první krok k tomu, aby se Habsburkové z hlediska teritoriálních zájmů začali orientovat na jihovýchod Říše. Staré rodové državy na horním Rýně a ve Švýcarsku se staly dlouhodobě druhořadou záležitostí v rámci habsburské dynastické politiky.

Za Rudolfa a jeho bezprostředních nástupců nebyla tato nová orientace, zdá se, ještě pevně zakotvena. Jakmile se poměry na územích poraženého Přemysla Otakara ustálily, obrátil Rudolf svou pozornost znovu na vlastní rodová území a využil svých královských kompetencí, aby zde prosazoval zeměpanskou teritoriální politiku. Jmenoval příslušníka habsburské služebné šlechty říšským fojtem, uvalil daně na říšská města a důsledně sledoval politiku zemského míru, aby si podrobil drobnou šlechtu, jež se s oblibou pouštěla do záští. Koupí výsostných práv a prosazováním dědických nároků zaokrouhlil též své rodové državy. Po roce 1285 převzal pozůstalost po hrabatech z Rapperswilu a roku 1291 – krátce před svou smrtí – získal práva murbašského kláštera v Lucernu. K upevnění celkově heterogenního komplexu panství byly ustaveny daňové a soudní okrsky, úřady a fojstství, spravované z hradů příslušníky habsburské služebné šlechty.

Když Rudolf 15. července 1291 ve Špýru zemřel, podobala se habsburská teritoriální doména stále ještě nehotové stavbě, jejíž konečné obrysy se nedaly dosud předvídat. Rudolfova rodová politika přitom nezřídka narážela na odpor. Jen posvátná autorita krále bránila tomu, aby povstání propukla ještě za jeho života. Bezprostředně po smrti římského krále však došlo k odboji, a to nejen v Dolních Rakousích a ve Štýrsku, ale i v rodových državách Habsburků. Zde se spojila říšská města s nižší šlechtou – světskou i duchovní – a vzbouřenci našli podporu u protivníků Habsburků ze savojské dynastie, jejichž ochrany využila města Bern, Murten a Payerne. Odpůrci se objevili i v řadách příbuzných. Hrabata z laufenburské linie Habsburků a z linie neukybské se připojila k povstání. Dne 11. září 1291 vytvořily všechny povstalecké skupiny, města Bern a Curych, hrabata z Toggenburgu a Nellenburgu, opat ze Sankt Gallen, svobodní pánové z Regensbergu a mnozí další za zprostředkování kostnického biskupa z rodu Laufenburků velkou koalici v obci Kerzers.

Vzpouza se však nezdařila. Rudolfovi synové a spojenci Habsburků, hrabata z Werdenbergu a churský biskup, získali vojensky navrch, přičemž Nellenburg byl pobořen, Wil dobyt, Appenzell zpustošen a vojsko odbojníků utrpělo u Winterthuru krvavou porážku. Curych raději zahájil s Habsburky vyjednávání. Spolek, kterému od počátku chyběla politická koncepce, se rozpadl. V létě 1293 museli povstanci přistoupit k uzavření míru, jehož podmínky však byly snesitelné.

Povstání z let 1291/1292 mocenské postavení Habsburků nezlomilo, zřetelně však ukázalo, že pro teritoriálně-státní nároky sledované králem Rudolfem jsou na severním předpolí Alp s tamní spleť autonomních měst a panství nepříznivé podmínky. Stranou ležící oblast švýcarského Polesí (Waldstätten)* teritoriálně-politickému tlaku Habsburků v závěru 13. století unikla.

SPOLEK TŘÍ ZEMÍ

Zpráva o smrti krále Rudolfa se v červenci 1291 roznesla rychlostí blesku. Do Uri, Schwyzu a Unterwaldenu dorazila asi současně s pověstmi o protihabsburském hnutí v severním předalpském prostoru, v jehož čele stál, jak už bylo zmíněno, kostnický biskup.

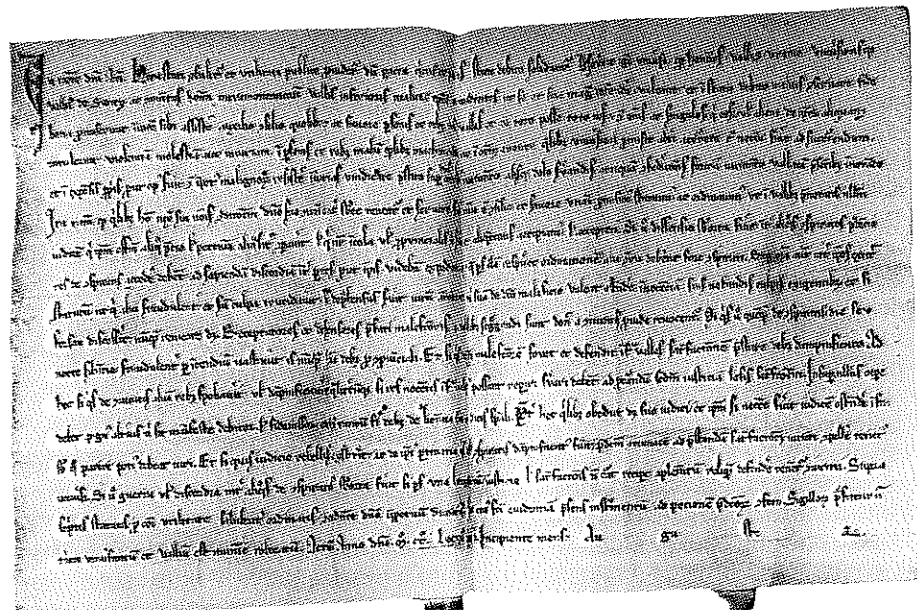
Uri, Schwyz a Unterwalden se tím dostaly do překerní situace, neboť obě strany konfliktu vlastnily ve Waldstätenu půdu a panská práva. Příbuzenské vazby zdejších předních osob zahrnovaly jak přátele, tak nepřátele Habsburků. Životně důležité komodity proudily do Waldstätenu zčásti přes Lucern, stojící pod rakouskou nadvládou, zčásti přes Curych, jež patřil k protihabsburské koalici. Rudolfovou smrtí zmizela i ochranná autorita krále a zeměpána, jež mohla zprostředkovatelsky působit při vnitřních konfliktech. Navíc se nezdálo, že by kurfiřti dokázali rychle najít shodu ve věci nástupnictví.

V tomto kontextu je třeba chápat uzavření spolku tří zemí v prvních srpnových dnech roku 1291, pokud tedy známou spolkovou listinu lze pokládat za pravou. Předáci Uri, Schwyzu a Nidwaldenu potvrdili pod přísahou obnovu staršího ujednání a utvořili časově neomezený spolek, svého druhu dohodu o svépomoci,

* Výrazem Waldstätte(n) se ve středověku označovaly kraje Uri, Schwyz a Unterwalden, které spolu s kantony Lucern a Zug tvoří dnešní region Střední Švýcarsko – pozn. překladatele.

kteřá měla zabezpečit mír uvnitř i navenek a zachovat stávající mocenské a majetkové poměry v regionu. Aby byl tento cíl dosažen, slíbili si vyjednaváči vzájemnou pomoc. Spolkovou dohodu doplnila smlouva mezi Uri a Schwyzem na jedné a Curychem na druhé straně, datovaná 16. října 1291. Měla platit tři roky a jejím smyslem bylo zajištění základního tovaru pro střední Švýcarsko.

Není známo, zda předáči o této dohodě informovali široké vrstvy obyvatelstva Waldstätenu. Spolek byl také zpočátku zatěžkávací zkoušky zjevně ušetřen. Boje na severním předpolí Alp skončily v létě 1292 vítězstvím Habsburků, načež následovaly únosné mírové podmínky. Poněvadž ve středním Švýcarsku tehdy nedošlo k žádným nepokojům, spolek z roku 1291 se pravděpodobně osvědčil. Zášť v Uri, jež v roce 1293 přechodně ochromilo dopravu ve Svätém Gotthardu, nemělo žádné viditelné následky. Ustanovením o zemském míru, resp. jejich účinnosti, lze také připisovat následné rozhodnutí obyvatel

Zobrazený dokument z roku 1291 je považován za „zakládací listinu“ Švýcarska. Text listiny svědčí o vytvoření obranného „věčného“ spolku mezi pozdějšími kantony Uri, Schwyz und Unterwalden.

Obwaldenu – zhruba kolem roku 1306/1307 – připojit se ke spolku. Hlavním důvodem byly vnitřní sváry.

Zavraždění krále Albrechta Habsburského v roce 1308 otřáslou celou Říší a ovlivnilo i odlehle střední Švýcarsko. Staré konflikty, dřímající zásluhou královské a zeměpanské autority Albrechtovy, propukly nanovo, intenzivněji, nesmiřitelněji a s většími projevy násilí než dosud. Urijští vpadli přes průsmyk Surenenpass na statky kláštera v Engelbergu, loupili zde a plenili kraj ohněm a mečem. Ve Schwyzu vzplanul starý hraniční spor s Einsiedelnem, táhnoucí se již do počátku 12. století, a další průběh tohoto konfliktu měl rozhodující význam pro další osud spolku tří zemí. Jeho příčinou byly jako obvykle v dobách vnitřní kolonizace nároky na vyžďárenou půdu. Podle císařských privilegií držel einsiedelnský klášter od 11. století dosud neprobádané zalesněné plochy a mniši se pustili do jejich systematické kolonizace. Ještě silněji než oni měli však na osídlení zájem obyvatelé Schwyzu, kteří nakonec pronikli přes rozvodí na Ybrigu a Sattelu do pásma náležejícího klášteru, na vlastní pěst ho vyžďářili, vzniklou půdu si reklamovali jako svůj majetek a klášterní konkurenty se snažili vypudit násilnými prepady. Snahy o narovnání příliš nepomáhaly a ani nová hraniční linie, stanovená roku 1217 za zprostředkování Rudolfa staršího Habsburského ve prospěch Schwyzských, hlad po půdě natrvalo neukojila.

Situace se změnila roku 1283, kdy vymřel rod hrabat z Rapperswilu, jehož příslušníci vykonávali jako fojti patronát nad klášterem v Einsiedelnu a jeho zbožím. Světská ochrana kláštera přešla dědičně na Habsburky. Rudolf a po něm Albrecht se ocitli v rozporuplné pozici, neboť coby hraběcí zeměpáni měli sledovat zájmy obyvatel Schwyzu a jako fojti zároveň ochraňovat klášter. Usilovali tedy o zprostředkování a smír a za jejich vlády skutečně k incidentům téměř nedocházelo. Rok 1308 však znamenal předěl. Ze strany Schwyzu opět začaly staré výpady proti klášteru, opatření smířčího soudu se minula účinkem a vyhlášení církevní klatby přivedlo Schwyzské do takového varu, že o tříkrálové noci roku 1314 přepadli jejich ozbrojenci klášter, vyplenili ho, rouháním znesvětili kostel, mnichy zajali a odvezli do Schwyzu.

Tuto provokaci si Habsburkové nemohli nechat líbit, zvláště když jihoněmecká šlechta, z jejichž řad mniši pocházeli, nasadila všechny páky a hrozbami vyzývala Schwyzské, aby zajatce propustili. Habsburkové však měli v roce 1314 naléhavější starosti. Dvojitou volbou římského krále, Ludvíka Bavora na jedné a Habsburka Fridricha Sličného na druhé straně, byli na dlouhou dobu zataženi do vnitroříšského konfliktu, jemuž museli věnovat hlavní pozornost. Ze Schwyzských a jejich spojenců se zatím stali straníci Ludvíka Bavora.

Teprve v létě 1315 vyvstala reálná možnost, že by dlouho odkládaná trestná výprava proti Schwyzu mohla začít. Urijské a Unterwaldské, kteří byli spojenci Schwyzu, to přivádělo do obtížné pozice. Nejenže byl jeden z odvrácených mnichů bratrancem urijského hejtmana Wernera z Attinghausenu, ale Obwaldské navíc zaměstnával i vlastní spor – s klášterem v Intelakenu. Nidwaldští se zase cítili ohroženi svým bezprostředním sousedem Lucernem, který byl pod rakouskou nadvládou.* V zásadě se Uri a Unterwalden v konfliktu mezi Schwyzem

* Středověký Unterwalden se skládal ze dvou částí, pozdějších kantonů Nidwalden a Obwalden – pozn. překladatele.

a Einsiedelnem spíše neangažovaly a v červenci 1315 uzavřely proto s rakouskými představiteli příměří, které jim dovolilo držet se stranou válečného dění.

V listopadu 1315 opustil Leopold, bratr Fridricha Sličného, v čele svého vojska Zug, aby z oblasti u Ägerijského jezera pronikl na sporné území. Schwyzští se museli bránit sami, ačkoli k nim dorazil i houfec dobrovolníků z Uri a Unterwaldenu. Nedaleko Morgartenu bylo Leopoldovo zřejmě nepříliš početné vojsko přepadeno ze zálohy a zahánáno na útek. Avšak jedno vítězství ještě neznamenalo konec války. Asi na popud Schwyzu byl v Brunnenu 9. prosince 1315 obnoven spolek z roku 1291 a objevila se v něm zostřená ustanovení, jež zakazovala jednotlivým členům samostatně jednat a uzavírat dohody. Brunnenský spolek tedy přinesl vzhledem ke špatným zkušenostem z morgartenské války zřetelné prohloubení vzájemných vazeb.

Válka s Habsburky, na níž se nyní podílely také Uri a Unterwalden, dále pokračovala, především ve formě drobných loupeživých tažení. V letech 1316/1317 odrazili Obwaldští útok vedený přes Brünig. Rakušané pomocí mobilních jednotek účinně blokovali obchod svých protivníků, což nakonec vedlo k úspěchu. Roku 1318 uzavřely Uri, Schwyz a Unterwalden s představiteli Habsburků dohodu o příměří, v níž uznaly habsburská panská práva na svém teritoriu a Rakušané jim na oplátku otevřeli trhy. Příměří bylo několikrát prodlouženo. Tak skončila válka, aniž se původní konflikt, hraniční spor mezi Schwyzem a Einsiedelnem, podařilo urovnat. Na mír bylo třeba čekat až do roku 1350, kdy Schwyz dosáhl příznivého rozřešení otázky hranic.

Morgartenská válka zcela jistě napomohla utužit smluvní pouto mezi třemi zeměmi. Odkryla slabiny spolku z roku 1291 a umožnila uzavření spolku nového se závaznějšími ustanoveními. Dlouholeté střety prokázaly údernost nekonvenčně bojujících rolníků, současně však i předvedly vojenskopolitickou a hospodářskopolitickou bezmocnost tří zemí. Špatné zkušenosti s obchodní blokadou přivedly asi předáky k závěru, že má-li spolek přežít budoucí konflikty, je třeba ho integrovat do většího smluvně provázaného celku.

SVATÁ ŘÍŠE ŘÍMSKÁ

Císařskou korunovací Oty I. roku 962 v Římě vznikl státní útvar, sahající od Severního moře až do střední Itálie a od Flander až po Moravu. Jeho vládcí vznášeli nárok na to, aby byli pokládáni za pokračovatele tradic západořímské říše. Od 19. století bylo obvyklé, že se tento politický celek, Svatá říše římská, nazýval „Německou říší“, ovšem zcela neprávem. Ačkoli císař a významní hodnostáři pocházeli z německojazyčných knížecích rodů, základním znakem této říše byla univerzalita – ideová i skutečná. V neněmeckých državách žila více než polovina říšské populace, ať už hovořila francouzsky, italsky či slovanskými jazyky. Charakteristické je, že označení Svatá říše římská národa německého, obvyklé v raném novověku, se v 15. století začalo užívat v Itálii, kde byly vladařské nároky císaře sporné.

Reálné mocenské prostředky panovníka byly – pomineme-li jeho rodovou majetkovou základnu – značně omezené. Jako ochránce západního křesťanstva a nejvyšší právní instance však disponoval autoritou odvozenou z božského řádu, kterou demonstrovala císařská hodnota a provázanost s následovníhodnou říšskou ideou a která jako jediné pojítko byla dost silná na to, aby zajistila existenci útvaru až do roku 1806.

Říšské svobody, lépe řečeno bezprostřední podřízenost Říši, legitimizovaly vládu i autonomii, nenabízely však žádné garance na věčné časy, neboť císař byl sužován finanční nouzí a stále říšská práva zastavoval nebo je prodával movitým knížatům. V oblasti dnešního Švýcarska ztratila mnohá města během pozdního středověku, např. Schaffhausen či Rheinfelden, status bezprostřední podřízenosti Říši, některá přechodně, jiná trvale.

Snaha o získání či zachování statutu bezprostřední podřízenosti představovala od 13. století určující politický faktor ve švýcarském prostoru. Města jako Basilej, Ženeva, Schaffhausen nebo Sankt Gallen si zajistila říšské svobody tak, že se vykoupila od vrchnosti. Vymření rodu vévodů z Zähringenu otevřelo cestu k těmto postavení Bernu, Curychu a Solothurnu. U níže postaveného panstva byla patrná snaha svěřit vlastní državy pod ochranu Říše, a tím si udržet vlastní autonomii. Bezprostřední podřízenost Haslitalu asi souvisela se starými právy z dob hornoburgundského království. Uri a Schwyz získaly svobodný status roku 1231, resp. o devět let později za vlády Fridricha II. Aby města zabránila ohrožení svých výsad ze strany zeměpanských sklonů k teritorializaci a uchovala si autonomii, uchýlila se ve 13. století k uzavírání spolků mezi sebou navzájem. Na severním předpolí Alp, jmenovitě v „maloburgundském“ regionu kolem toku Aare, bylo uzavřeno vícero smluv tohoto druhu. Vzniklo tak volné a proměnlivé předivo přátelských a spolkových vazeb, do něhož se spolek tří zemí mohl v průběhu 14. století snadno integrovat, jak si ještě ukážeme.

Bezprostřední podřízenost Urijských a Schwyzských potvrdil král Adolf Navsavský roku 1297 a Jindřich VII. z rodu Lucemburků o dvanáct let později. Oba panovníci měli napjaté vztahy s Habsburky, a proto byl Jindřich VII. také ochoten vystavit listinu o svobodných právech Unterwaldským, ačkoli jejich zástupci nemohli nijak poukazovat na pravé císařské listiny z minulosti. Rakušané, kteří se o Waldstätten mocenskopoliticky zajímali jen málo, bezprostřední podřízenost tří zemí akceptovali dle všeho roku 1334.

Tím se otevřel prostor pro kumulaci spolkového systému mezi Alpami a Rýnem, jehož protagonisté odvozovali své nároky na suverenitu a autonomii z říšské podřízenosti stvrzené listinami. V průběhu 14. a ještě více v 15. století se u Spříseženců natolik prohloubilo přesvědčení, že jsou podrobeni jen císaři, až z toho vznikl ideologický mýtus, který jim sloužil k odrážení výtek, že odpadli od svých legitimních pánů, Habsburků. Kronikáři 15. a 16. století se pokoušeli počátky bezprostřední podřízenosti Spříseženců antedatovat do co nejdávější minulosti a odvozovali své svobody od privilegií Karla Velikého, Julia Caesara či jiných antických císařů.

Na říšské a zeměpanské rovině se v pozdním středověku spolkový systém spříseženstva rozvíjel rozdílně. Pro města, jako byly Curych, Bern, Fribourg, Solothurn, Basilej nebo Schaffhausen, byla bezprostřední podřízenost Říši předpokladem ke vstupu do spříseženstva. Zeměpanský vázané lokality, jako např. Lucern, Zug, Glarus či Appenzell, měly naopak šanci, že jim začlenění do spříseženstva přinese v krátkodobém či střednědobém horizontu říšské svobody. Především však sloužil status bezprostřední podřízenosti k tomu, že jim mohly jednotlivé spříseženecké lokality legitimovat svou teritoriální politiku, vedenou na úkor zeměpansko-feudální moci.

Z věcného hlediska Spříšeženci neudržovali nijak intenzivní vztahy s Říší. Na říšské sněmy zajížděli pouze v případech, kdy bylo záhodno prosazovat vlastní zájmy, říšským daním unikali, kde to jen šlo, a konečně do válek muži vyráželi jen tehdy, pokud jim konflikt sliboval zisk (jako při dobývání Aargau roku 1415), nebo když byli verbováni coby placení žoldnéři.

Ani Říše, reprezentovaná císařem a kurfiřty, neprojevovala o spříšeženství valný zájem. Za potvrzování privilegií a postupování říšských práv si panovníci dávali draze zaplatit. Na spříšeženecké půdě se císaři zdržovali v pozdním středověku jen minimálně. Karel IV. využil svou přítomnost před Curychem roku 1354 k tomu, aby v Einsiedelnu a Sankt Gallenu nakoupil relikvie, a doplnil si tak svou sbírku. Při průjezdu Švýcarskem císaře na jednotlivých zastávkách přijímali se všemi poctami, jež taková návštěva v pozdním středověku vyžadovala. Např. roku 1414 přivítali Zikmunda s velikou slávou v Bernu a znamenitě jej zde hostili. Bernská městská pokladna hradila dokonce i pobyt v nevěstinci, „u krásných dam v uličce“.

U Spříšeženců požíval císař takové autority, že se zdráhali postavit se v případě konfliktu proti Říši. Když v roce 1354 podporoval Karel IV. při obléhání Curychu Rakušany, vztyčili měšťané říšský praporec, aby dokázali svou věrnost, a císaře to přimělo opustit bojiště. I během švábské války v roce 1499 kladli Spříšeženci při mírových vyjednáváních v Basileji důraz na to, že nebojují proti Říši. Nicméně lidé v regionu si byli vědomi, že císařské listiny sice jejich nároky na suverenitu legitimují, neposkytují jim však faktickou záruku. Honosili se proto rádi tím, že svých svobod dosáhli nikoli díky písemnostem na pergamenech, nýbrž svými halapartnami. Zřetelně se příslušnost Spříšeženců k Říši projevovala ve vrchnostenské heraldice, vystavované s pýchou na odív. Ze všech reprezentativních budov, radnic, kostelů, městských bran a kašen shlížela v různých obměnách dvouhlavá orlice, a stejně tak byla zobrazována i na mincích a samozřejmě také na frontispisu první tištěné švýcarské kroniky Petermanna Etterlina z roku 1507. Při trestních procesech platilo říšské právo až do 18. století.

Často opakované tvrzení, že za švábské války v roce 1499 spříšeženství „fakticky opustilo říšský svazek“, se zakládá na zbožných přáních nacionálně orientované státní ideologie 19. století a skutečnosti odpovídá jen stěží. Je pravda, že Maxmilián I. v basilejském míru rezignoval na podřízení Spříšeženců říšskému komornímu soudu, což ulehčilo pozdější vyvázání Švýcarska ze Svaté říše římské. Ale to, co se přihodilo v roce 1648, kdy bylo spříšeženství „propuštěno“ z Říše, nikdo v roce 1499 nepředvídal ani nepřipravoval.

SPOJENECTVÍ A DOHODY

Smluvním propojením tří zemí s dalšími teritorii (třemi původními regiony byly Uri, Schwyz a Unterwalden „nad lesem i pod lesem“*) vznikl spojenecký systém označovaný později výrazem „spříšeženství osmi starých míst“. Roku 1332 byla uzavřena dohoda s Lucernem, roku 1351 s Curychem, roku 1352 s Glarusem a v následujících dvou letech s Zugem a Bernem. Dnešní představa, že noví členové spolku svým „přistoupením“ postupně rozšiřovali švýcarské území,

* V označení „nad lesem“ a „pod lesem“ se odráží rozdělení Unterwaldenu na Obwalden a Nidwalden – pozn. překladatele.

Zajetí Viléma Tella na mozaice Zemského muzea v Curychu. Příběh Viléma Tella začal už od velmi raného období utvářet mytologii

omezené zprvu na zakládající kantony, musí být na základě jednotlivých spolkových listin korigována. O „přijetí“ či „přistoupení“ do existujícího spolku se hovoří teprve ve smluvním dokumentu s Basilejí v roce 1501. Spojení starých míst neproběhlo formou přístupu do fungujícího politického systému, nýbrž cestou vzájemných dohod.

Spolek osmi starých míst se v průběhu 14. století rozvinul v oblasti, která byla od 13. století doslova zaplavena spojenectvími všeho druhu. V této spleti spojeneckých smluv se zrcadlila absence silné teritoriální vlády, jež by v širokém měřítku pečovala o mír a bezpečnost. Jak jsme již uvedli, nepodařilo se rakouským Habsburkům prosadit v jejich starých rodových državách takovou zeměpanskou autoritu, která by sjednávání vzájemných svépomocných dohod mezi městy, velmoži a zeměmi učinila zbytečným.

Rozmanité a neustále potvrzované dohody o spojenectví, uzavírané v průběhu 13. a 14. století na jihozápadě německé jazykové oblasti, měly za účel především zachování zemského míru a obranu před vnějšími nepřáteli. Zajišťovala se jimi vojenská pomoc, smírné řešení vnitřních sporů o pozemky, bezpečnost obchodních cest či vzájemná podpora při stíhání zločinců. Stále významnější byly ve 14. století měnové konvence, v nichž se města a zeměpáni s mincovními právy zavazovali k ražbě peněz o zhruba téže ryzosti. Mnohostrannost spojeneckých úmluv, rozličné právní postavení spolkových partnerů a jejich specifické zájmy, to vše smluvní strany nutilo, aby do ujednání začleňovaly různé výhrady, jež nezřídka účinnost spojenectví narušovaly. Když si například země slibovaly vzájemnou vojenskou pomoc, byl tento závazek často omežován jen na určitý

kontingent a geografickou oblast. Výhrady většinou zohledňovaly stávající mocenské poměry a starší spojenectví, jež nebylo možno zpochybňovat, u říšských měst také práva císaře. Převážná většina spojenectví byla termínovaná, partneri je uzavírali na tři, pět nebo deset let, zřídka na delší čas. To nevyklučovalo jejich prodloužení a obnovu, k nimž také často docházelo.

Nosným prvkem jednotlivých spolků byla města. Drobní zeměpáni se v nich angažovali v rámci svých zájmů. Pokud do nich vstupovali rakouští Habsburkové, stvrzovali je zpravidla zástupci vévodů, místodržitelé a zemští fojtové.

Ve Švýcarsku existovaly regiony, v nichž se vyvinuly obzvlášť úzké a časově stabilní spojenecké svazky, např. na horním Rýně, u Bodamského jezera a v burgundském povodí Aare. V posledně zmiňované oblasti, vedené Bernem, fungoval od 13. století pevný systém spojenectví, v němž figurovali Fribourg, Payerne, Laupen, Murten, Biel a Solothurn, dále hrabata z Neuchâtelu a z Nidau, dočasně také příslušníci neukyburké linie Habsburků a savojské dynastie. Kromě toho udržoval Bern spojenecké vazby s vysočinou (Oberland), především s Haslitallem, který byl bezprostředně podřízen Říši.

Na horním Rýně si užší vazby vytvořila města Basilej, Freiburg im Breisgau a Štrasburk, příležitostně byly partnery také Myllhúzy a Rheinfelden a dále biskupové basilejští a markrabata z Hachbergu. Široce rozprostřený byl spojenecký systém kolem Bodamského jezera, který zahrnoval města Curych, Sankt Gallen a Kostnice (dočasně také Schaffhausen) a sahal až k Ulmu.

Smluvní kontakty mezi těmito třemi regiony byly navazovány opakovaně, často za zprostředkování a účasti rodu Habsburků. Nezřídka se spojenecké regiony integrovaly do širších celků, v nichž byl vyhlášen zemský mír, nebo do aliancí rozprostřených od dolního Rýna až po Vorarlbersko.

V protikladu k těmto propleteným a mnohostranným spojeneckým vazbám stály alpské kraje, kde se až do konce 14. století spolkaření rozvíjelo jen v náznacích. Roku 1340 byla uzavřena smlouva o zemském míru mezi obyvateli Frutigenu, Saanenu a Nidersimmeltalu. Dochovaly se také ojedinělé zprávy o spolicích mezi horním Wallisem a Urserentalem, mezi biskupy sionskými a churskými a opatem kláštera Disentis. V rétských krajích dosáhlo sjednávání dohod většího rozmachu až založením Šedé ligy (1395) a Ligy Božího domu (1396).

Mnohovrstevnaté, proměnlivé a rozvětvené spolkové systémy mezi Alpami, Bodamským jezerem a horním Rýnem tvořily živnou půdu pro vznik spříseženstva osmi starých míst. Již brzy po skončení morgartenské války se předáci spolku tři zemí zajímali o začlenění do stávající spojenecké sítě. Roku 1323 byla uzavřena spojenecká smlouva mezi Waldstättenem a Bernem, roku 1327 se Uri, Schwyz a Unterwalden připojily k dohodě o zemském míru, kterou sjednala porýnská města od Mohuče až po Bodamské jezero, dále Curych, Bern a hrabata z neukyburké linie Habsburků. Věčný spolek, domluvený s Curychem roku 1351 a s Bernem roku 1353, integroval střední Švýcarsko do hospodářského a kulturního prostoru, k němuž obě tato města s vlastním spojeneckým systémem příslušela.

Na rozdíl od mnoha jiných spojeneckých systémů mezi Alpami a Rýnem prokázalo spříseženstvo osmi starých míst v druhé polovině 14. století nebyvalou vnitřní soudržností. Ta z něj učinila politický faktor a propůjčila mu způsobilost k teritoriální expanzi, jejíž dynamika se region od regionu lišila. Nikdo ovšem

nemohl od počátku tušit, že tento vývoj povede k trvale konfliktnímu vztahu s rakouskými Habsburky. Příslušnost ke spříseženstvu neznamovala nutně ani okamžité odstranění habsburské vlády a správy. Při uzavírání spolku s Lucernem v roce 1332 a s Zugem v roce 1352 byla habsburská práva naopak výslovně zdůrazněna. Ani v Glarusu a jeho doméně nevedl spolek, sjednaný roku 1352 s Curychem, Uri, Schwyzem a Unterwaldenem, k odstranění rakouského panství, navzdory tomu, že Glarští vypálili o rok dříve hrad v Näfelsu, sídlo rakouského fojta.

K upevnění spojeneckého systému Spříseženců rozhodující měrou přispěla smluvní ustanovení o teritoriální politice jednotlivých míst. To platilo především o závazku vojenské pomoci, který byl využíván, když se městské obce svým expanzivním vystupováním – země se ve 14. století teritoriálně-politicky angažovaly jen málo – dostaly do konfliktu s prohabsburskou šlechtou v okolí, nebo dokonce přímo s habsburskými zeměpány. Právními zásadami spolkové listiny se mohly např. ohánět Curych, Bern a Lucern, když chtěly povolat do boje úderné oddíly ze středního Švýcarska. Navíc se koncem 14. století začalo ve spříseženstvu rozvíjet spolkové právo, zaměřené jednak na odstraňování zvláštních výsad, jednak na zužování rozhodovacího a manévrovacího prostoru regionů v politicko-vojenském smyslu. V tzv. „popské listině“ z roku 1370 byly omezeny duchovní i cizí soudní kompetence, a tím posílena zeměpanská svrchovanost členů spříseženstva. Sempašská listina z roku 1393 stanovila pravidla jednání v poli a vůbec poprvé se pokusila zakázat vojenské podniky, vedené samostatně jednotlivými členy spolku. I když se následně ukázalo, že mnohá z těchto ustanovení nelze prosadit, přesto vznikly celospříseženecké právní normy, sahající daleko za obvyklá spojenecká ujednání či pravidla dohadovaná při zemských mírech.

Spolu s upevňováním spojeneckého systému Spříseženců se mezi jednotlivými regiony utvářela hierarchie založená na hospodářské síle a politické autoritě, přičemž vedení připadlo městům. Při oficiálním výčtu lokalit se začínalo Curychem, následoval Bern a Lucern a teprve pak Uri, Schwyz a Unterwalden.

Když se roku 1393 potvrzovaly stávající spolky, představovalo spříseženstvo osmi starých míst spojenecký blok, jehož funkčnost dokazovaly vojenské úspěchy. Navzdory suverénitě jednotlivých regionů byl tento blok schopen vystupovat navenek jako politická síla.

RAKOUŠTÍ HABSBUKOVÉ

Dne 1. května 1308 padl král Albrecht I. Habsburský za oběť úkladné vraždě. Až na nevyrovnaného Jana, synovce zavražděného a muže asi nepříliš vhodného k vládnutí, pocházeli pachatelé z řad svobodných pánů usazených v Aargau a Curyšsku, jejichž autonomii ohrožovala teritoriální politika Habsburků. Mezi osobami v pozadí byli patrně i příslušníci postranních habsburských linií, hrabata z Laufenburgu a Neukyburgu, kteří se nárokům hlavní rakouské linie na vedení dokázali bránit stále menší měrou.

Albrechtova náhlá smrt znamenala pro habsburský rod především ztrátu královské důstojnosti. Fridrich Sličný, jehož část kurfiřtů zvolila roku 1314 za krále, se proti svému soku Ludvíku Bavorovi z rodu Wittelsbachů vojensky neprosadil a roku 1326 na vládu rezignoval. Habsburkové získali královskou korunu znovu až roku 1438, kdy kurfiřti zvolili do čela Říše Albrechta II.

Prísaha zástupců tří kantonů na palouku Rütli u Lucernského jezera (1307) je tradičně považována za jedno z možných dat vzniku Švýcarské konfederace. Tento výjev zdobí i Tellovu kapličku na břehu Lucernského jezera (1879/80).

Z hlediska habsburské rodové moci nevedlo Albrechtovo zavraždění k nějakému bezprostřednímu zvratu, spíše naopak. Vyhlášení klatby nad královrahy a jejich likvidace Habsburkům umožnily, aby vyvrátili hrady těchto rytířů a zmocnili se jejich majetku.

V průběhu 14. století se z Habsburků stala teritoriální mocnost evropského řádu. Stalo se to jednak uplatňováním dědických nároků po spřízněných rodech a správou držav zastavovaných Říší, jednak přímými nákupy, občas i násilným přivtělením. K rozlehlému komplexu panství na východě přibýly v letech 1335/1336 Korutany. Roku 1363 se podařilo přivtělit Tyrolsko, Kraňsko a Istrii, což rodu zajistilo kontrolu nad cestou přes Brenner a přístup ke Středomoří u Terstu. Do starých držav na horním Rýně byly vedle menších panství začleněny majetky zděděné po hrabatech z Pfirtu (1324) a města Breisach, Neuenburg am Rhein (1331) a Freiburg am Breisgau (1368). Zisky ve Voralbersku, na Rýně a u Bodamského jezera otevíraly možnost, že půjde propojit nová území v Rakousku přes osu Schaffhausen, Waldshut, Laufenburg, Säckingen a Rheifelden přímo s Breisgau a Alsaskem. Kdyby se Habsburkové zmocnili města Basileje, kde ve 14. století biskupové z burgundských krajů a část cechů vzdorovali jejich zeměpanskému tlaku, patrně by se teritoriálně-politická koncepce rodu vyvíjela jinak. Jak jsme ale už naznačili, místní síly v původních habsburských državách, města, duchovní hodnostáři a níže postavení velmoži, se zeměpanským nárokům rodu v zájmu uchování vlastní autonomie bránili až příliš silně. Rakouští Habsburkové museli svůj cíl, tj. jasně vymezené teritoriální knížectví, omezit na země východně od Arlberského průsmyku.

V důsledku toho, co bylo řečeno, se oblast Švýcarska stala z hlediska habsburské teritoriální politiky druhořadým kolbištěm, do něhož se mocenskopoliticky, hospodářsky a vojensky vyplatilo investovat jen za určitých podmínek. To se týkalo také cesty přes Svätý Gotthard, která zásluhou Lucernu, Uri a především Milána získávala ve 14. století nadregionální význam, ačkoli oblíbený Brennerského průsmyku, kontrolovaného od roku 1363 Habsburky, zdaleka nedosahovala. Přesto však je třeba říci, že druhořadé, ne-li zcela vedlejší postavení Švýcarska v teritoriálních koncepcích rakouských Habsburků neznamenovalo vymizení jakéhokoli zájmu, nebo dokonce rezignaci na rodové nároky v severních předalpských krajích. Habsburkové byli ze spříseženeckých regionů vytlačováni postupně a nikoli bez uplatňování svých zeměpanských mocenských pák. Tento proces ve 14. století teprve začal a ukončen byl v 16. století, v Graubündenu dokonce až ve století šestnáctém a sedmáctém.

Nebyli to většinou habsburští vévodové přímo, kdo vystupoval proti zkracování panských práv rodu a teritoriálnímu rozmachu spříseženstva, ve věci se angažovali především zástupci zeměpanské správy, místodržitelé, fojtové a zástavní držitelé, kteří se postupem Spříseženců cítili ohroženi v politickém, hospodářském i společenském ohledu. Samotní vévodové, Albrecht Chromý, Rudolf IV., Albrecht „s copem“ a Leopold III., který padl u Sempachu, pobývali v zemi jen tehdy, když osobně vedli vojenské akce nebo když se účastnili důležitých jednání a stvrzovali dohody. Jejich prezentace byla naplněna rytířským leskem, jak lze vidět např. na dvorském sněmu v Zofingenu roku 1361, kdy vévoda Rudolf v rámci turnajového klání slavnostně potvrzoval léna ve starých habsburských rodových državách.

Zvláštní postavení měla dcera krále Albrechta Anežka, provdaná za uherského krále Ondřeje III. Tato urozená dáma ovdověla již ve dvaceti letech roku 1301 a v roce 1317 se usadila v Königsfeldenu, odkud rozvíjela čilou a úspěšnou diplomatickou aktivitu. Svou činností sloužila nejen majetkovým zájmům Habsburků, ale také zachování míru. Podařilo se jí do ujednání o zemském míru zahrnout i Bern, v konfliktech mezi Spříseženci a habsburskou správou figurovala opakovaně jako prostředník a více než příměří samotnému pomohla svými diplomatickými vlohy jeho praktické realizaci.

Střety s Habsburky ve 14. století stále vyvolávaly zásahy ze strany Spříseženců, často postrádající právní základnu, a Habsburkové museli tyto kroky vnímat jako nesnesitelnou provokaci. Na počátku stály většinou lokální konflikty, ty se však mohly rychle rozšířit na celé spříseženstvo, neboť spolkové smlouvy zahrnovaly ustanovení o vzájemné vojenské pomoci. Jak nehotová byla proměna habsburských držav v teritoriální panství, dokazuje skutečnost, že místní představitelé rakouské vlády mnohdy ani nezvládli včas mobilizovat dostatek vojenských jednotek. Když v roce 1352 obléhali Spříseženci Zug a nutili místní, aby s nimi uzavřeli věčný spolek, zůstal habsburský městys úplně bez pomoci a rovněž první fáze sempašské války, proběhla kolem roku 1385/1386 tak, že rakouští fojtové a správní činitelé byli v boji s Lucernem a jeho spojenci odkázáni sami na sebe. Různorodý původ vojska, které vévoda Leopold přivedl na bitevní pole u Sempachu (kromě žoldnéřů z poloviny Evropy se jednalo o kontingenty z Alsaska, Breisgau a Tyrolska, ojediněle také z Korutan a Štýrska), patřil během válek se Spříseženci k výjimkám. Bylo by chybou, kdybychom si na základě starých představ mysleli,

že za rakouskou věc bojovaly výhradně rytířské formace, které byly na rolnické pěšáky Spříšeženců krátké. Habsburkové mohli do boje nasadit i městské vojenské útvary, v nichž byli běžně zastoupeni střelci a obléhací stroje, a najímali si též zkušené žoldnéře, pocházející zčásti z alpských krajů – ti v horském terénu jistě za Spříšeženci nezaostávali. Především však Habsburkové nemuseli nutně hledat řešení v bitvě. Drobná válka, vedená s opevněnými místy v zádech a spojená s obchodní bloádou, plně dostačovala, aby byli Spříšeženci i po vítězné bitvě donuceni zasednout k jednacímu stolu. To se stalo za morgartenské války, při zápasu s Curychem kolem roku 1350 a rovněž za sempašské i näfelské války v letech 1385–1389. Rod Habsburků disponoval hospodářským zázemím a vojensky snadno přečkal i těžké rány. Navíc byla jeho panská práva prokazatelná, což posilovalo jeho pozici a Spříšežence to při jednání o příměří a míru tlačilo do defenzivy; vítězná bitva nemusela být vůbec zásadní. Zároveň by se vztah mezi Spříšeženci a Habsburky neměl redukovat pouze na válčení, byť místy až nesmiřitelné. Ve 14. století existovaly i společné zájmy a úkoly, např. hájení zemského míru v širokém měřítku či zajištění hladkého chodu obchodu a dopravy, aby Švýcarsko bylo zásobeno životně důležitými komoditami z habsburských zemí. Výraznou roli hrál v té době i problém měny, z něhož se v hospodářském prostoru na jihozápadě německojazyčné oblasti stala ve 14. století takřka osudová otázka. V roce 1387, uprostřed sempašské války, přistoupila spříšeženecká města Curych, Bern, Lucern, Burgdorf, Thun, Aarberg a Laupen na měnovou konvenci, uzavřenou pod vedením rakouského vévody Albrechta, jakousi středoevropskou měnovou unií. Zdá se, že teritoriálně-politická konkurence ve středověku nijak nevyučovala hospodářsko-politickou alianci.

HONBA ZA TITULY, ZEMĚMI A LÉNY

Pokud si na mapě načrtne teritoriální vývoj spříšeženstva ve 14. století, spatříme obraz pozoruhodného růstu. Expanze Spříšeženců se odehrávala v rámci spojeneckého systému osmi míst, zároveň ho ale přesahovala a byla určována hlavně rozšiřováním držav jednotlivých členů spolku, především měst.

Městská teritoriální politika ve 14. i 15. století si kladla za cíl zabezpečení obchodních cest, získání nových odbytíšť a zásobovacích základů a snad také posilování vojska o nové bojovníky a držbu strategicky důležitých lokalit. Tyto vrchnostenské potřeby projevující se navenek se přitom často mísily s obtížně postižitelnými soukromými zájmy předáků, kteří prahli po hradech, panských titulech a statcích a stále ostřeji konkurovali staré zemské šlechtě, zatlačované hospodářsky do pozadí. Každé město mělo svou sféru vlivu a moci, jež nezahrnovala jen vrchnostensky spravovaná panství, ale také soukromé domény kolem hradů či feudálních a církevních majetek, postavené purkrechtními dohodami pod městskou ochranu. Podobnou strukturu jako města si v 15. století začaly vytvářet také země typu Uri nebo Schwyzu. V případě války museli pánové, kteří uzavřeli purkrechtní dohodu, poskytnout městu vojenskou pomoc a zpřístupnit mu své hrady a naopak sami mohli žádat o vojenskou a diplomatickou podporu. Z teritoriálně-politického hlediska byla důležitá klauzule o předkupním právu, obsažená ve většině purkrechtních dohod, jež otevírala výhledově šanci dotyčné území získat.

Změť veřejných a soukromých práv a zájmů v sobě nutně skrývala konfliktní potenciál, především za situace, kdy panské statky měšťanů byly lénem cizích zeměpánů, například Habsburků.

Ke stětím vedla také praxe spříšeženeckých měst, jako byly Lucern nebo Bern, přijímat do purkrechtních vztahů cizí poddané, podkopávat pozici právoplatných feudálních a teritoriálních pánů a tímto způsobem rozšiřovat svou doménu. Snahy odloučit sousedu poddané se vykytovaly i přímo mezi členy spříšeženstva. Například Obwaldští v průběhu století projevovali opakovaně tendence popichovat obyvatele Entlebušské a Bernské vysočiny proti lucernské a bernské vrchnosti.

Městská teritoria neměla ve 14. století dosud pevné kontury ve smyslu dnešních kantonů. Jednalo se o proměnlivou mozaiku zón vlivu, v níž se křížily zájmy soukromých statkářů, zeměpanské moci a městské vrchnosti, přičemž nechyběly ani vnitrospríšeženecké rozpory. Nebylo náhodou, že při uzavírání spolku s Bernem v roce 1353 se zvláštní pozornosti dostalo smířcím opatřením, jež měla urovnat hraniční a kompetenční spory, neboť Bernští měli zlé zkušenosti s Obwaldskými, tradičními podporovateli nepokojů v oblasti.

Teritoriálně-politický nápor spříšeženstva směřoval zejména proti soustavě habsburských držav, ve 14. století však postihoval také jiné zeměpány. Ti byli zčásti orientováni prohabsbursky, zčásti se zaměřovali na tvorbu co možná nejhomogennějšího komplexu panství, nezávislého na Habsburcích.

V pohorí Jura na severozápadě Švýcarska upevňoval své teritoriální panství basilejský biskup. U Bielského jezera a v krajích Franches-Montagnes, které plánovitě kolonizoval, se jeho zóna vlivu stýkala se zájmovou sférou hrabat z Neuchâtelu a výsledkem byl letitý zdroj napětí v celém přivraničí. I hrabata z Gruyère zaznamenala ve 14. století teritoriální přírůstek. S oporou savojské dynastie v zádech rozšířili Gruyèrští své panství až do Obersimmentalu, tam však narazili na moc Bernu, neboť pánové z Weissenburgu sídlící v Untersimmentalu byli purkrechtním právem svázáni s Bernskými.

Ve východním Švýcarsku se v posledních desetiletích 14. století konstitoval rozlehlý a uzavřený komplex panství, sahající od Irchelu u Rýna a Toggenburgu až po Sarganserland, panství Maienfeld a Davos. Kolem roku 1400 však ještě nebylo jasné, zda se jeho majiteli, hraběti Fridrichovi VII. z Toggenburgu, podaří stmelit své statky, léna a zástavy do pevného teritoriálního státu. Ne nepodstatná část toggenburských držav ležela uvnitř zóny, na kterou se při uzavírání spolku s Curychem v roce 1351 vztahovala klauzule o vzájemné vojenské pomoci. Z hlediska Curychu to byla zájmová sféra města.

Také další světští či duchovní pánové dokázali ve 14. století rozšířit své území, ať už přičleňováním drobnějších panství nebo dědičnou cestou. Jako příklad mohou posloužit hrabata z Nidau a z Thiersteinu v severozápadním Švýcarsku, hrabata z Werdenbergu-Sargansu, svobodní pánové z Matsche a ze Sax-Misoxu v rétských krajích nebo na západě Švýcarska hrabata z Neuchâtelu.

Nejsilnější sklony k expanzi však projevovali členové spříšeženstva, zvláště město Bern, které si již dávno před uzavřením věčného spolku s Waldstättem budovalo pozice na horním a středním toku Aare. Svobodné říšské město v Malém Burgundsku legitimizovalo svou výbojnou politiku tím, že se stylizovalo do role právního nástupce vévodů z Zähringenu (alespoň podle kroniky Konrada

Justingera). Vojsky se expanzivní tlak Bernu opíral o rezervoár žoldnéřů ze středního Švýcarska, k němuž mělo město v případě války přístup již od uzavření prvního spolku s Waldstättenem v roce 1323. Za laupenské války v roce 1339 porazil Bern konkurenční alianci pod vedením Fribourgu (podporoval ji císař Ludvík Bavor), což dále rozšířilo prostor pro výboje.

Kolem roku 1351, když vypukla válka mezi Curychem a Habsburky, přistoupil tísněný curyšský purkmistr Rudolf Brun k uzavření věčného spolku s Lucernem, Uri, Schwyzem a Unterwaldenem, a zajistil si tak vojenskou pomoc ze středního Švýcarska. Spříšeženci nato donutili vojenskou silou obyvatele měst Glarus a Zug, aby s nimi věčný spolek uzavřeli i oni. Obě tyto smlouvy z roku 1352 zůstaly zpočátku bez účinku, poněvadž ve spolkových listinách byla habsburská práva i nadále uznávána. Při mírových vyjednáváních v roce 1352 se Spříšeženci zavázali vydat obsazená území a rezignovat na teritoriální postup v neprospěch Habsburků.

V důsledku expanzivní politiky celého spříšeženstva vzplály mezi lety 1380 a 1394 konflikty zásadního významu. V horním a středním povodí Aare se spor o dědictví po nidauském hraběcím rodu, který vymřel roku 1375, vyvinul ve válku mezi Bernem a příslušníky neukyburské linie Habsburků. Proměnlivá, drobná válka hrabata z Neukyburgu doslova zruinovala, takže jim nakonec nezbylo nic jiného než prodat Bernu své statky kolem Thunu a Burgdorfu, jakmile byl roku 1384 uzavřen mír. Kolem roku 1385 vyprovokovali Spříšeženci, především Curych, Zug a Lucern, dlouholetý konflikt s rakouskými Habsburky, který vstoupil do dějin pod názvem sempašská a näfelská válka, podle hlavních fází ozbrojeného střetu. Habsburkové cítili potřebu postavit se agresivní purkrechtní politice Lucernu v Entlebuchu a sempašské oblasti a pomstít se za přepady Rothenburgu, hradu Sankt Andreas u Chamu a Rapperswilu. Glarští a Curyští v reakci na to zablokovali cestu kolem Walenského jezera poblíž Weesenu, zatímco Bern, upomínaný členy spolku o pomoc, vedl na vlastní pěst úspěšnou dobovačnou válku v horním a středním povodí Aare.

Vítězství Spříšeženců u Sempachu (1386) a Näfelsu (1388) vzbudila sice velký rozruch a zmnožila nenávisť šlechty vůči nekonvenčně bojujícím protivníkům, z vojenského hlediska však rozhodnutí nepřinesla. Závěrečná fáze války, odehrávající se kolem Rapperswilu, znamenala pro Spříšežence neúspěch. Všeobecná únava z konfliktu, provázeného vzájemným pleněním, umožnila roku 1389 uzavření příměří a roku 1394 nakonec i míru na dvacet let. Pokud šlo o oblasti, jež spříšeženstvo dobylo, svázalo purkrechtním právem nebo koupilo, na ty Habsburkové rezignovali, nadále si ale podrželi možnost znovu nastolit otázku jejich vydání a přiměli Spříšežence k tomu, aby se zavázali do budoucna již nezasahovat na habsburském území.

Tato úmluva nemohla natrvalo vydržet. Kolem roku 1400 spříšeženecké državy stále ještě připomínaly roztřepeně sukno plné děr. Oblast výsostných práv Bernu hraničila s územím zbytku spříšeženstva jen v horním Emmentalu a u Brünigského a Sustenského průsmyku. Curych byl se středním Švýcarskem přímo propojen pouze přes jezero. Nicméně teritoriální postup směrem na Aargau, jehož úspěšné završení by ze spříšeženstva učinilo homogenní blok zemí mezi Alpami a Rýnem, byl kolem roku 1400 již v dohledu.

4 SPŘÍSEŽENSTVO TŘINÁCTI MÍST

SPOLKOVÝ A MOCENSKÝ SYSTÉM

Spříšeženstvo osmi starých míst, vzniklé v průběhu 14. století, zažilo mezi lety 1400 a 1550 tak udivující rozmach, že jeho mocenský vliv sahal místy až za hranice dnešního Švýcarska. Okolo poloviny 16. století tvořily državy Spříšeženců prakticky již uzavřený blok zemí, táhnoucí se od ohybu Rýna u Basileje až k Mendrisiu v Lombardii a od Bodamského jezera až po Savojské Alpy jižně od Ženevského jezera. Díky městům Rottweil a Mylhúzy disponovali Spříšeženci významnými posty vysunutými na sever a trojice lig v rétských krajích, udržující se spříšeženstvem volné vztahy, ovládala kromě dnešního kantonu Graubünden také celou Valtellinu od průsmyku Stelvio až po Comské jezero.

Tento teritoriálně kompaktní útvar mezi Alpami a Rýnem byl výsledkem mnohostranně strukturovaného bouřlivého procesu růstu, tu a tam provázeného i nezdary. Jeho hnací sílu nepředstavovalo ani tak spříšeženstvo samotné, jako spíše jednotlivé země a města, sledující vlastní expanzivní cíle. Rozšiřování spříšeženstva se dělo jednak cestou uzavírání dalších spojení, jednak kupováním teritorií, získáváním zástavních práv na ně nebo přímým dobýváním.

Už ve 14. století sjednávalo osm starých míst spojení se sousedními pány, města a zeměmi o různých délkách platnosti. Kolem roku 1400 se tímto způsobem ustálila flexibilní síť přátelských a smluvních vazeb, z níž v 15. a 16. století povstalo tzv. spříšeženstvo třinácti míst, jež se postupně plně etablovalo.

Jádro spojeneckého systému tvořily dohody osmi starých míst (Curychu, Bernu, Lucernu, Uri, Schwyzu, Unterwaldenu, Zugu a Glarusu) s pěti novými lokalitami – s Fribourgem, Solothurnem, Basilejí, Schaffhausenem a Appenzellem. Jednotlivá místa udržovala časově neomezené spojenecké vztahy s tzv. přidruženými místy (Zugewandte Orte). Patřilo k nim například město a opatství Sankt Gallen, dále horní Wallis, města Mylhúzy a Rottweil, Šedá liga v rétských krajích a Liga Božího domu v téže oblasti. Rovněž menší územní celky, jako bylo opatství Engelberg nebo město Rapperswil, stály v roli přidružených míst pod ochranou Spříšeženců.

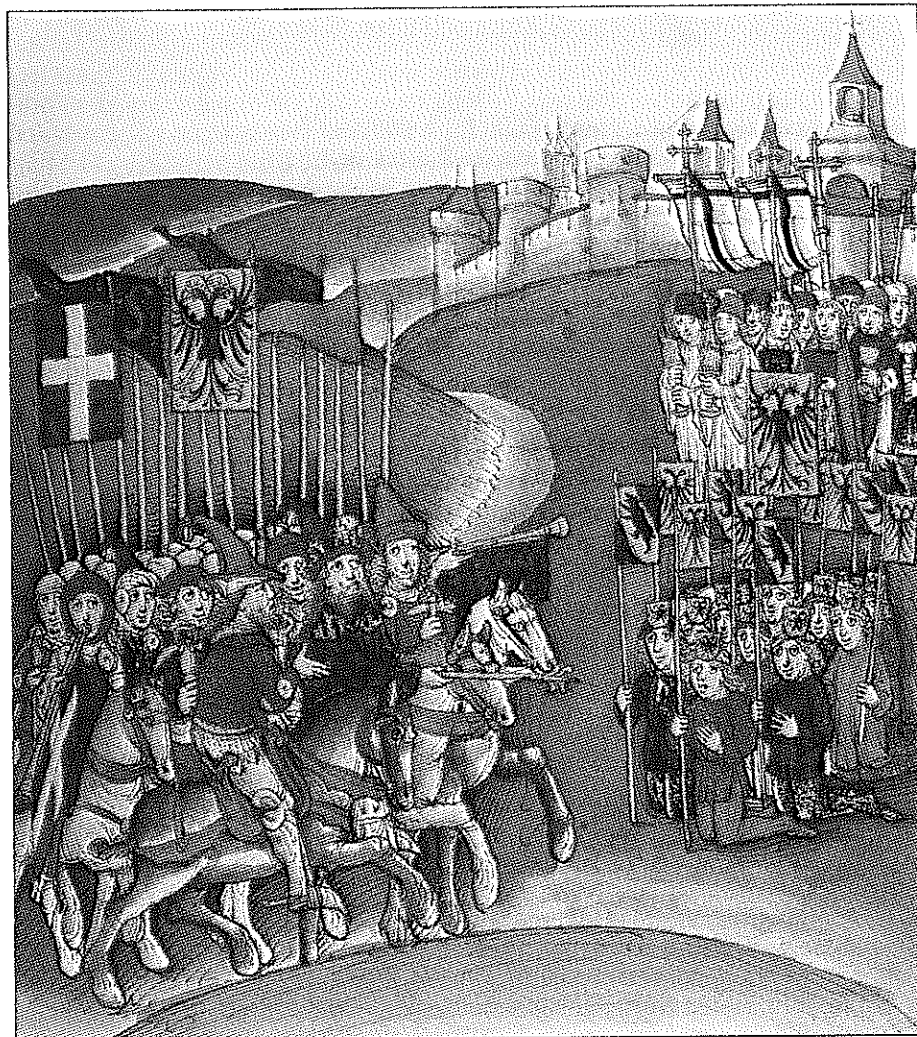
Kromě „věčných“, tj. časově neohrazených spolků uzavírali Spříšeženci řadu dohod o přátelství a pomoci platných dočasně, například v dobách hrozícího válečného nebezpečí, kdy bylo třeba mít krytá záda a zajištěny zásobovací trasy.

Rozrůstání spojeneckého systému spříšeženstva, jak jsme už naznačili, provázelo v 15. a 16. století soustavné upevňování smluvních vazeb. Dočasní partneři získávali přidružený status a nakonec i plnoprávné členství, jak lze vidět na příkladu Schaffhausenu, Appenzellu, Fribourgu a Solothurnu. To, že věčný spolek

je možno uzavřít velmi rychle, se ukázalo, když do spříšeženstva vstupovala roku 1501 Basilej. Tehdy bylo vše vyřízeno ani ne za půl roku.

Znamením, že se spojenecký systém Spříšeženců upevňuje, bylo jednak nepravidelné potvrzování spolků a obsahové prohlubování stávajících smluv, jednak stále podobnější styl ustanovení jednotlivých spolkových listin. Glarští například získali roku 1473 zcela novou spolkovou listinu, která jejich práva oproti staré listině z roku 1352 podstatně rozšířila.

K upevnění spojeneckého systému přispěly také úmluvy uzavírané po krizových otřesech, například dohoda s Curychem po sporu o toggenburské dědictví

DĚJINY STÁTŮ / ŠVÝCARSKO

Bernští vítají císaře Zikmunda v roce 1414 před branami města.

v roce 1450, tzv. stanské snešení z roku 1481 a druhý kappelský zemský mír z roku 1531. Ochota ke kompromisu patrná u středošvýcarských členů spolku i po vojenských úspěších z let 1450 či 1531 souvisela zřejmě s tím, že právě pro Uri, Schwyz a Unterwalden bylo spříšeženstvo nepostradatelné.

Zatímco spojenecký systém Spříšeženců se v 15. a 16. století rozvíjel a prohluboval, probíhala, jak už bylo zmíněno, teritoriální expanze. Do roku 1550 se výsostně území rodícího se Švýcarska oproti stavu z roku 1400 zečtyřnásobilo. Srůstáním jednotlivých míst vznikl homogenní blok zemí, v němž již nebylo děr. Všechna teritoria, plnoprávná i přidružená, usilovala s nesterpnými šancemi na úspěch a různými výsledky o rozšíření svých držav. V případě větších či menších panství, jejichž šlechtičtí majitelé stále slaběji odolávali politickému, vojenskému a hospodářskému tlaku Spříšeženců, především měst, byla malá naděje, že se vyhnou zeměpanským zásahům Bernu, Lucernu, Curychu či ostatních spojenců. Teritoriální hegemoni knížecího stavu, jejichž državy se ocitly v hledáčku expanzivních plánů spříšeženstva, ať už se jednalo o Habsburky, savojskou dynastii či Milán, nebyli buď ve stavu, aby bouřlivý postup Spříšeženců účinně zastavili, nebo dospěli k závěru, že nebudou usilovat o zachování svých práv v okrajových zónách, které pro ně neměly politicky ani hospodářsky valnou cenu. Pro příslušníky savojské dynastie nebylo žádnou ztrátou, když postoupili panství Grasburg roku 1423 Bernu a Fribourgu, a totéž lze říci o vévodech milánských, když rezignovali na Leventinu ve prospěch Urijských.

Expanzivní nápor Spříšeženců podpořily v 15. století několikrát i příznivé okolnosti, byť nebyly pokaždé důsledně a s plným úspěchem využity. Říšská klatba, kterou roku 1415 vyhlásil král Zikmund nad rakouským vévodou Fridrichem IV., poskytla Spříšežencům šanci, aby si přisvojili habsburskou oblast Aargau, přičemž lví podíl na tom měl Bern. Naproti tomu obyvatelům středního Švýcarska se nepodařilo natrvalo udržet pevnost Bellinzona, získanou kolem roku 1420 vlivem rozháraných poměrů v milánském vévodství. Tento strategicky tak důležitý a blokovatelný údolní region jim padl do rukou znovu až v roce 1500, opět v důsledku politických zmatků v Miláně. To, že Spříšeženci neumějí pokaždé naplno využít příhodné chvíle, se ukázalo po smrti posledního hraběte z Toggenburgu v roce 1436. Kolem jeho rozlehlé pozůstalosti – statků rozestých po celém východním Švýcarsku – se rozhořel nesmiřitelný spor mezi Curychem a Schwyzem. Spříšeženstvo zachvátila na více než deset let válka a nakonec členové spolku získali jen malý, byť významný díl toggenburského dědictví, konkrétně oblast mezi Curyšským jezerem a Sarganserlandem.

Křížení teritoriálních zájmů ochromovalo, jak si ještě na jiném místě ukážeme, teritoriální politiku celého spříšeženstva. Po ovládnutí Aargau v roce 1415 se proto prosadila kompromisní myšlenka, že správa oblasti bude společná, že tedy vznikne jediný administrativní útvar, který bude patřit všem členům spolku, aktivním při jeho dobývání. Panská práva nad poddanými vykonávali fojtové, jmenovaní každé dva roky jednotlivými zeměmi či městy. A jakmile bylo už jednou zřízeno společné panství Baden a svobodná správa v Aargau, objevilo se po roce 1415 i společné panství v Gasterlandu a Sarganserlandu, v Thurgau a konečně pod názvem „ennetbirgiská fojtství“ i v Ticinu.

Teritoriální rozmach spříšeženstva v 15. a 16. století nezměnil nic na poddaném statutu obyvatelstva v nově získaných krajích. Zřizování společných panství

nicméně vyžadovalo od členů spolku soudržnost a jejich zástupci se museli pravidelně scházet na rokovaních o správních, soudních a finančních otázkách.

OCHRANA A ZÁŠTITA

Lidé ve středověku se cítili ohroženi z tisícero stran, viditelných i neviditelných, a potřeba ochrany ovlivňovala jejich život od kolébky až do hrobu. Proti neviditelným nebezpečím, před nimiž byl člověk bezmocný a k nimž patřily nemoci, přírodní katastrofy a další rány osudu, zejména však mocnosti zla, existovala záštita v podobě boží ochrany a pomoci svatých, které slibovala zajistit svými prostředky církev. Ochrana před hrozbami ze strany lidí se hledala ve světské sféře u vrchností, anebo – pokud taková možnost nebyla – ve struktuře spolkových dohod, v nichž si partneři slibovali vzájemnou pomoc. V případě Spříšeženců byl hlavním ochráncem, jak už bylo zmíněno, od počátku 14. století císař, hlava Svaté říše římské. I v 15. a 16. století odvozovali Spříšeženci svá práva na suverenitu z císařských privilegií a při zahraničně-politických konfliktech se odvolávali na své služby ve prospěch Říše. Připomenout lze při této příležitosti např. dobytí Aargau v roce 1415, boj s Karlem Smělým v letech 1475–1477 či střetnutí s francouzským králem o vévodství milánské počátkem 16. století. V roce 1499, když Spříšeženci spolu s rétskými ligami bojovali proti koalici, v jejímž čele stál Maximilián, zatím jen římský král, nikoli císař, zdůrazňovali vyslanci spříšeženstva opakovaně, že nevedou válku proti Říši.

Princip ochrany a záštity, kterým se vyznačoval vztah mezi Svatou říší římskou a Spříšeženci, zazníval také ze smluv s vnějšími mocenskými činiteli, i když nikoli ve stejné míře. Na základě dochovaných spojeneckých dohod se zdá, že Spříšeženci od smluvních partnerů, jako byl papež, vévodové savojských a milánských, popř. francouzský král, s nimiž koncem 15. století existovaly hlubší vztahy, očekávali ochranu svých práv a majetku. Politický význam ochrany a záštity dokládá v 15. století situace města Fribourgu, které kolem roku 1440 bojovalo pod patronací Habsburků proti Bernu, aniž se mu dostalo od rakouských zeměpánů účinné ochrany. Fribourg se roku 1452 raději podřídil savojskému rodu, a když se i to ukázalo nevýhodné, uzavřel spojenectví s Bernem a ostatními Spříšeženci.

Zásadním předpokladem pozdně středověkého patronátu byla jeho účinnost. Podle široce rozšířeného názoru zakotveného v právních knihách považovali poddaní za legitimní odepřít pánům svoji poslušnost, jestliže jejich patronát v praxi nefungoval nebo se zvrhl v nástroj zvěle. Když Appenzellští počátkem 15. století setřásli tíživou nadvládu Habsburků a opata ze Sankt Gallen opírajícího se o švábská města u Bodamského jezera, vybudovali – povzbuzeni vojenskými úspěchy – místo dosavadního „nespravedlivého“ režimu vlastní ochrannou strukturu, zčásti založenou na vrchnostenských, zčásti na federativních principech. Vzniklý „spolek nad jezerem“ se pak zase záhy rozpadl, neboť Appenzellští utrpěli v roce 1407 porážku u Bregenze a jejich patronát tím byl zpochybněn.

Spojenecký systém Spříšeženců lze jako celek označit za federativní smlouvu o ochraně se vzájemnými přísliby pomoci, dojednanou mezi víceméně rovnocennými, každopádně však suverénními partnery. Kdo přistoupil ke spolku dodatečně, ať už jako plnoprávný nebo přidružený člen, očekával od spojenců nejen vojenskou pomoc v případě války, ale také právní podporu, diplomatické

prostřednictvím a hospodářské výhody. Když na počátku roku 1501 požádala o přijetí do spolku Basilej, doufalo vedení města, že tímto způsobem získá podporu v drobné válce, sužující kraje u ohbí Rýna i po formálním ukončení švábské války v roce 1499. Zároveň se počítalo i s tím, že spolkový sněm pomůže městu urovnat napjatý vztah se Solothurnem, od roku 1481 členem spříšeženstva.

Důraz na ochranu a záštitu byl zvláště patrný u purkrechtních dohod a ujednání založených na zemském právu, jež Spříšeženci uzavírali se světskými a duchovními feudály. Ti očekávali v případě právní či vojenské tísně pomocnou ruku patrona. Na počátku 15. století požádali pánové z Raronu město Bern, aby jim pomohlo v boji s povstalci z horního Wallisu, spjatými spojeneckými vazbami se středním Švýcarskem, a odkazovali přítom na svůj purkrecht. Jiným příkladem je žádost o pomoc adresovaná sanktgallenským opatem Curychu, Lucernu, Schwyzu a Glarusu, s nimiž měl tento duchovní hodnostář uzavřenou patronátní dohodu. Šlo o to, že město Sankt Gallen a Appenzellští kolem roku 1490 zjevně porušili ustanovení o zemském míru. Ozbrojená intervence patronů donutila protivníky opata k pokořujícímu smíru, který měl evidentně sloužit jako výstraha před dalším znevažováním ochranných a patronátních závazků.

Vysloveně vrchnostenský charakter měly ochranné a patronátní vazby mezi Spříšeženci a poddanskými regiony. Nesvobodní obyvatelé museli odpřísáhnout panstvu poslušnost, což zavazovalo zástupce suverénů, zemské fojty a jejich úřední osoby, aby jim poskytovali záštitu.

Účinněji se spříšeženecká ochrana a patronát projevovaly vůči hrozbám zvenčí. V 15. století se samozřejmě nedalo úplně zabránit plenění na výsostném území spříšeženstva a dělo se tak nejen za staré války s Curychem, která zpusťovala velkou část Švýcarské plošiny, ale i za burgundských válek či švábské války z roku 1499. Celkově však spříšeženecké kontingenty uštedřily svým protivníkům přinejmenším stejné množství ran a navíc se jim opakovaně podařilo nepřátele vyhnat, nebo dokonce zničit. Zdá se tedy, že ochrana a záštita během válek, nakolik to lze posoudit, prokázaly víckrát svou funkčnost.

Spříšeženecký patronát vykazoval závažné nedostatky především v oblasti správy a soudnictví. Zemští fojtové se chovali svévolně a ledabyly, ve vládnoucích vrstvách bujela úplatnost a cesty nebyly bezpečné, jak o tom svědčí četné stížnosti. To vše zpochybňovalo důvěryhodnost spříšeženeckého patronátu

Tschachtlanova kronika z roku 1470 patří k nejstarším dochovaným švýcarským iluminovaným kronikám. Na obrázku je zpodobněn konflikt mezi Curychem a ostatními členy spříšeženstva v roce 1444.

a poddaní se museli uchýlovat ke svépomoci a odboji, místy pak brali právo do svých rukou. V roce 1445 vytvořili obyvatelé Bernské vysočiny dokonce jakési kontraspříseženstvo, zvané „zlý spolek“. Pozdějšími odboji se budeme zabývat na jiném místě.

Lze říci, že jestliže spříseženstvo jakožto spojenecký systém politicky přežilo, rozhodně za to nevděčilo způsobu, jakým vykonávalo své panské patronátní povinnosti.

SLABÁ ÚSTŘEDNÍ STRUKTURA

V pozdním středověku a raném novověku nemělo spříseženstvo žádný centrální úřad s vládními pravomocemi. Od 14. do 17. století se přirozeně několikrát objevily osobnosti, které díky svému bohatství, výřečnosti či kontaktům s cizími státníky a snad i v důsledku své bezohlednosti v proměnlivé hře intrik a úplatků zaujaly význačné postavení v celém spříseženstvu. V 15. století patřili k těmto osobnostem Ital Reding ze Schwyzu, Heinrich Hasfurter z Lucernu, Niklaus von Diesbach z Bernu či Hans Waldmann z Curychu. V 16. století vystoupili do přední kardinál Matthäus Schiner z Wallisu a Ludwig Pfyffer von Altishofen, zvaný „švýcarský král“. Vysoká autorita těchto mužů ale postrádala právní oporu zakotvenou ve spolkových ujednáních a byla od počátku z různých stran napadána. To občas vedlo až k pádu mocného předáka, jak ukazuje příklad Hanse Waldmanna, popraveného roku 1489. Demokratických institucí bylo ve starém spříseženstvu pomálu, spíše zde působily tendence k anarchii, jež zabraňovaly jednomu člověku, aby získal natrvalo přílišnou moc.

Společné porady a jednání vedené členy spříseženstva vyplynuly ze spojeneckých závazků platných ve 14. století. Odehrávaly se případ od případu a jen mezi zainteresovanými stranami. Přesnější úmluvy existovaly ohledně postupu jak urovnávat vzájemné spory. Při uzavírání spolku s Curychem v roce 1351 bylo stanoveno, že smířící záležitosti mezi Curychem a středním Švýcarskem bude řešit shromáždění v Einsiedelnu. V případě spolku s Bernem z roku 1353 se mělo vyjednávání mezi smluvními partnery konat vždy v Kierholzu u Brienzského jezera. K tomu, abychom mohli hovořit o nějakém celospříseženeckém poradním či dokonce exekutivním orgánu, bylo však na počátku 15. století ještě hodně daleko.

Zcela nová situace nastala v roce 1415, kdy Spříseženci dobyli Aargau a zavedli společná panství. Země a města, které převzaly správu těchto oblastí, musely nyní každoročně řešit vyúčtování a radit se o administrativních a soudních věcech. Tak se asi kolem roku 1420 utvořil tzv. sněm, do roku 1798 jediná instituce společná pro celé spříseženstvo. K jeho původní funkci – což byla kontrola nad správou společných panství – přibýly v průběhu 15. století další záležitosti, týkající se spříseženstva jako celku. Kromě urovnávání vnitřních sporů cestou smířících řízení přebíral sněm v rostoucí míře i roli poradního orgánu v zahraničněpolitických otázkách (vyhlašování války, uzavírání míru, spojení s cizími mocnostmi atd.). Tato funkce mu připadla v neposlední řadě proto, že v jednotlivých spolkových listinách bylo většinou rozhodnutí o válce či spojení závislé na souhlasu jednotlivých členů spolku. Poradní kompetence v zahraničněpolitických otázkách způsobovala, že na sněmy docházeli zástupci cizích mocností, aby zde přednesli své žádosti. Z větší části se jednalo o návrhy na spojení,

nezřídka však zde zaznívaly i prosby o pomoc před tím či oním členem spříseženstva, který se v zahraničí zapletl do soukromé pře. Sněm mohl zvolit i vlastní vyslance, aby v cizině hájili společné zájmy Spříseženců, a ti po svém návratu podávali shromáždění zprávu, jak se jim dařilo tento úkol plnit.

Při pohledu zvenčí se sněm v průběhu 15. století a ještě více ve století šestnáctém a sedmnáctém zřetelně upevnil. Charakterizovala ho určitá ritualizace opřená o hierarchické struktury. Místa jednání podléhala změnám, často se rokovalo např. v Curychu, Bernu a Lucernu, při schůzkách s cizími vyslanci i mimo území spříseženstva – v Basileji, Rheinfeldenu či Kostnici. K nejdůležitějším místům sněmování náleželo od roku 1426 město Baden, tvořící centrum společného panství. Mělo příznivou polohu z hlediska dopravy a jako staré lázeňské středisko disponovalo značnými ubytovacími kapacitami a uvolněnější atmosférou.

Všeobecný spolkový sněm byl po roce 1424 svoláván pravidelně na první středu po svatodušních svátcích, od roku 1462 na druhou sobotu po svátku Božího těla. Od konce 15. století měl přednostní status Curych, který mohl např. rozesílat pozvánky či shromáždění předsedat. Všechny plnoprávné země a města vysílaly na sněm zpravidla dva zástupce, zatímco přidružené regiony se musely spokojit se zástupcem jedním. Místa měla vždy jeden hlas a hlasování se dělo podle hierarchického postavení v rámci spojeneckého systému. Zástupci osmi starých míst seděli výše nežli ostatní. Z pozdně středověkých rituálů při rokování se postupně vyvinul zdoluhavý ceremoniál, jehož časově náročná obřadnost groteskně kontrastovala s politickým významem a reálnými kompetencemi sněmu.

Sněm neměl ani zákonodárné, ani výkonné pravomoci. Zástupci jednotlivých míst směli vyjadřovat pouze stanoviska předáků svého stavu, v žádném případě své vlastní mínění. V důsledku tohoto striktního chápání mandátů bylo jednání často přerušováno, aby zástupci získali nové instrukce z domova. To vedlo ke zcela svévolným průtahům a věci se někdy řešily s tak vysilující rozvlácností, že vyslanci cizích mocností propadali zoufalství a opakovaně sahalí k úplatkům, aby něčeho dosáhli.

Těžkopádné usnášení se souviselo také s principem jednoty a jednomyslnosti, platným pro většinu diskutované agendy. Pokud se však při hlasování dostal někdo do menšiny, nemusel se podrobovat většině a mohl jít – v případě, že to dovoľovalo znění spolkové listiny – vlastní cestou. Při uzavírání dohod s cizinou nenutil nikdo nikoho, aby stvrdil to, co bylo sjednáno. Curyšští se například nezúčastnili v roce 1521 a 1614 smlouvy žoldnéřského spojení s Francií.

Jestliže nyní vyslovíme závěr, že sněm jakožto jediná instituce společná pro celé spříseženstvo postrádal výkonnou složku, neměli bychom zapomenout, že staré spříseženstvo nebylo ničím víc než jen svazkem suverénních městských a zemských obcí a nikdy netvořilo politickou jednotku. Absence centrálního orgánu s exekutivními pravomocemi zcela odpovídala vnitřní podstatě spojeneckého systému Spříseženců. Přes svou těžkopádnost a dočasnou nulovou usnášeníschopnost představoval sněm přitom i tmelící sílu pro volně strukturovaný svazek jednotlivých míst. Jeho bezzubé působící kompromisy vyjednané „v duchu lásky a přátelství“ se sice netěšily přílišné autoritě, v krizových časech ale zabraňovaly rozpadu spříseženstva.

V protikladu k dnešnímu Švýcarsku, obklopenému pouhými pěti státy (započítáme-li i Lichtenštejnsko), hraničilo území Spříseženců v pozdním středověku s řadou teritoriálních panství, městských držav a knížectví různé velikosti a politického významu. Od 14. do 16. století se některé kraje v sousedství, především města a poddanské regiony, zapojily do spojeneckého systému spříseženstva. Četné komplexy panství zmizely z mapy, protože podlely rozkladu nebo se rozplynuly v knížecích teritoriálních státech. Už ve 14. století se oblast města Como spolu s majetky Rusků v Ticinu stala součástí milánského teritoriálního státu Viscontiů. Kolem roku 1400 převzali rakouští Habsburkové dědictví po vymřelé laufenburské linii rodu a v téže době si příslušníci savojské dynastie, nyní již s titulem vévodů, přisvojili statky ženevských hrabat. V 15. století se ve východním Švýcarsku rozdrobila sféra vlivu hrabat z Toggenburgu, v rétských krajích pak majetková soustava fojtů z Matsche. A ve stejném století se rozpadly i državy hrabat z Tengen-Nellenburgu v Hergau a rozvětveného rodu hrabat z Werdenbergu, opět v rétském prostoru. Zatímco z tohoto vývoje probíhajícího u Bodamského jezera a v Graubündenu profitovali teritoriálně-politicky především rakouští Habsburkové, vymírání nižšího panstva v Juře na severozápadě Švýcarska umožnilo výstavbu teritoriálního státu basilejských biskupů, což vyvolalo rostoucí konkurenci mezi městy Basilej a Solothurn.

Ve Wallisu si sionští biskupové dokázali udržet své pozice před pronikáním savojské dynastie. Na počátku 15. století se pánové z Raronu pokusili přeměnit biskupství sionské na dědičné knížectví, ale přestože jim pomáhal Bern, neuspěli.

Expanzivní tlak a vzrůstající nároky na autoritu zeměpanské moci padly na úrodnou půdu, jestliže panská ochrana slibovala blahobyť a bezpečí. Odpor vznikal tehdy, když byla rušena stará privilegia nebo zeměpanská správa ohrožovala hospodářské či politické postavení toho či onoho místa. V 15. století již odpor nevycházel ze strany drobných pánů, kteří byli v průběhu 14. století jako politická síla vyřazeni ze hry, nýbrž ze strany stále sebevědomějších městských a zemských obcí.

Na severním předpolí Alp se rozhořel zápas mezi městy, jež usilovala o autonomii, nejlépe o bezprostřední podřízenost Říši, a stávající zeměpanskou mocí. Rozhodnutí padalo někdy násilně, většinou však vyjednáváním, jakou částku by stálo vykoupení, a formou smířčích řízení. V alpských krajích došlo v 15. století k ozbrojeným povstáním, v nichž se odrážel nejen odpor k zeměpanské autoritě, ale i staré stranické a pohraniční sváry. Proslulost si vydobyli Appenzellští svým úspěšným bojem se sankgallenským opatem. Méně známé jsou vzpoury obyvatel horního Wallisu proti mocenským nárokům pánů z Raronu, Blenijských proti vládě Pepoliů, Gruyèrských proti vlastním hraběcím zeměpánům či usedlíkům ze Schamsu a Domleschgu proti hrabatům z Werdenbergu-Sargansu.

Účast Spříseženců na těchto teritoriálních a mocensko-politických sporech při okraji jejich spojenecké soustavy byla nevyhnutelná a oni se tomu ani vyhnout nechtěli. Jejich akcím a zásahům však chyběla jasná politická koncepce. Zájmy jednotlivých míst a skupin obyvatel byly příliš rozdílné, smluvní vazby zas příliš protichůdné a schopnost rozhodování slabá, takže spříseženstvo těžko mohlo hrát roli všeobecně uznávaného strážce pořádku. Krizové situace, které

zpochybňovaly spojeneckou strukturu spříseženstva, nastávaly v okamžiku, kdy obě strany konfliktu stály ve spolku s různými spříseženeckými zeměmi či městy a požadovaly po nich vojenskou pomoc, nebo když se sympatie obyvatelstva nedaly sloučit se smluvními závazky vrchnosti. Na počátku 15. století vpadli bernští ozbrojenci do Wallisu, aby podpořili „měšťany bernské“, pány z Raronu, proti vzbouřeným obcím v Gomsu, svázaným zemským právem a purkrechtem s Uri, Unterwaldenem a Lucernem. Nebezpečí konfliktu mezi členy spříseženstva, které walliská záležitost vyvolala, názorně dokumentuje protichůdné vztahy spolku k sousedům. Charakteristické je, že urovnání krize se nestalo formou smířčích řízení mezi zainteresovanými Spříseženci, jak se v takových případech předpokládalo, nýbrž společným rozhodčím výrokem vévody savojského, biskupa z Lausanne a arcibiskupa tarentaiského.

Městské a zemské obce, jimž se v 15. století podařilo vymanit z područí zeměpánů, byly přístupné tomu, aby navázaly se spříseženstvím užší spojenecké kontakty, a mohly tak v případě ohrožení požadovat vojenskou pomoc. Od konce 14. do počátku 16. století se tímto způsobem rozrůstal mnohotvárný spojenecký systém, obepínající jako prstenec výsostně území Spříseženců. Tažení do Sundgau z roku 1468, podniknuté na podporu Mylhúz, spojence Bernu a Solothurnu, nebo intervence na rétském bojišti za švábské války (1499) zřetelně ukázaly, že spojenecké závazky vůči partnerům byly tím hlavním, co Spřísežence zaplévalo do vojenských střetnutí mimo jejich teritoriální zájmovou sféru. Na druhé straně podobná tažení poskytovala členům spolku šanci, aby si získaly vojenský respekt tam, kde byly ve hře hospodářské či obchodní vztahy. Z tohoto důvodu se také Spříseženci snažili zahrnout do smluv s teritoriálními mocnostmi v sousedství, jimž se zaštiťovali (ať už šlo o Habsburky, savojskou dynastii, Burgundsko či Milán), nejen své teritoriální nároky, ale také ochranu svých hospodářských zájmů. Především se to týkalo dovozu vína, obilí, soli a železa, ale také volného přístupu na trhy, kde by bylo možno prodávat vlastní dobytek a textil.

Teritoriální mocnosti v sousedství Švýcarska netoužily po vojenských střetech se spříseženstvím, které by jim přinesly jen ztráty a žádné zisky. Na cizích dvořech projevovali spíše tendenci zabraňovat otevřeným konfliktům a uchýlovat se k hospodářským ústupkům, místy dokonce i koncesím v teritoriální oblasti. Také se sahalo k finančním odškodněním, včetně úplatků, a k udělování titulů a řádů.

Zahraničněpolitickou koncepcí spříseženstvo v pozdním středověku nemělo, dokázalo však vést jednání a uzavírat spojenectví přinejmenším na takové bázi, že se sousedy udržovalo obстоjné vztahy, umělo hájit své teritoriálně-politické zájmy a zajistilo si dovoz životně důležitých produktů.

Proti nákazám domněle chránila celá řada magických prostředků. Jedním z nich byla tato „morová kulička“.

Slavných vítězství v pozdním středověku nedosáhli Spříseženci díky lepšímu vedení a výzbroji, nýbrž zásluhou divoké, až extatické průbojnosti, pod jejímž náporom se protivníkovy řady často už při prvním útoku hroutily, jako např. roku 1476 u Grandsonu. Tato údernost se osvědčila i při dlouhém a nerozhodném zápolení, jako byla bitva u Dornachu v roce 1499. Podle středověkých představ se vítězem stával ten, kdo ovládl natrvalo bojiště, bez ohledu na utrpené ztráty. Nakolik úspěch na bitevním poli znamenal i vítězství v celé válce, záviselo pak na faktorech, které neměly nic společného se statečným zápasem na bojišti nebo bezohledným pleněním a pustošením při drobné válce, v níž byli Spříseženci obzvláště obávanými mistry. Hospodářské rezervy, jednotné politické a vojenské vedení i diplomatická převaha u jednacího stolu a finanční prostředky k uplácení rozhodovaly v konečném důsledku o tom, na jakou stranu se při uzavírání příměří a míru převáží miska výhod či nevýhod. Ve všech uvedených ohledech tahali Spříseženci většinou za kratší konec provazu. Bylo pro ně jednodušší vyhrávat bitvy než úspěšně proplout vyjednáváním o míru. Ale slabiny vykazovali i ve způsobilosti, jakým vedli válku, a ty na ně měly větší dopad než prohry na jejich protivníky. Mocní hráči, jako byli Habsburkové, Milán nebo Francie, si mohli dovolit být stále od spříseženstva poráženi, aniž by to zásadně ovlivnilo jejich postavení. To, že se říše Karla Smělého po roce 1477 rozpadla, nezpůsobila slavná vítězství Spříseženců u Grandsonu, Murteny a Nancy, nýbrž švýcarští žoldnéři, kteří vévodu – asi nevědomky – u Nancy zabili.

Naopak na spříseženstvo měly prohry pokaždé zničující účinky. Příklady, jako je bitva u Arbeda roku 1422, střetnutí u Sankt Jakob an der Birs roku 1444 nebo Marignano v roce 1515, ukazují pozorovateli směs paniky a chybných reakcí. Vojenské operace byly předčasně ukončovány a občas se vzedmula i vlna politické rozmrzelosti, lidového hněvu a vzájemného obviňování z neúspěchu. Spříseženečtí vojáci opakovaně prokazovali svoji neschopnost při dobývání opevněných míst, a protože zde chyběla autorita, vládla nejednotnost a katastrofami. Za bitvy u Arbeda v roce 1422 a u Crevolly ve Val d'Ossola v roce 1487 způsobila nevázaná touha po kořisti rozklad ve vojenských oddílech spříseženstva a následovalo jejich zničení lépe organizovaným protivníkem. Při bitvě u Sankt Jakob an der Birs v roce 1444 a poté u Castiglione roku 1449 a Marignana roku 1515 si spříseženecké kontingenty naběhly doslova na nůž, neboť přeceňovaly samy sebe a nepřítel je co do počtu, výzbroje a vůdcovských kvalit převyšoval. Zkáza byla pak nevyhnutelná. Dalšími porážkami se budeme zabývat za jiných souvislostí.

Nápadné je, že Spříseženci po vojenských porážkách docílili někdy lepšího výsledku při vyjednávání než po skvělých vítězstvích. Burgundské války jim u jednacího stolu vynesly žalostné málo výhod, měřeno celkovými vojenskými výkony. Museli dokonce vyklidit i obsazený Vaud. Naopak Francie přišla po svých vítězstvích u Sankt Jakob an der Birs roku 1444 a u Marignana roku 1515 s vysloveně vstřícnými návrhy, jak věc smluvně urovnat. Spříseženečtí vyslanci se při politických rozhovorech o smírném řešení konfliktů zjevně pohybovali pouze v mezích, které jim ostatní mocnosti stanovily dle vlastního uvážení. Tuto špatnou výchozí pozici je třeba připsat v neposlední řadě úplatnosti, nerozhodnosti

a nejednotnosti spříseženeckých předáků. Obzvláště když šlo o postupování území, dařilo se diplomatické protistraně pohrávat si s rozdílnými zájmy členů spříseženstva, narušovat jednotnou frontu jeho vyjednávačů – pokud vůbec existovala – a rozměňovat úplatky jinak tvrdošíjný odpor.

Na druhé straně by se neměly úspěchy Spříseženců u jednacího stolu poměřovat jen rozsahem často skrovných teritoriálních zisků. Pro chudou zemi, jakou bylo spříseženstvo, zemi závislou na dovozu životně důležitých komodit a vývozu vlastních produktů do ciziny, neznamenalo dosažení teritoriálních koncesí jedinou metou. Významné místo si uchovávaly i obchodní a celní privilegia, především na trzích v Lombardii a v Lyonu, o vyplácení odškodného ani nemluvě.

Právo verbovat v zemi žoldnéře, z něhož by představitelé spříseženstva při jednáních s cizími mocnostmi rádi učinili nátlakový prostředek, se až do 16. století jako argument příliš neosvědčilo a ti, co se dávali najímat do zahraničních armád, unikali vrchnostenské kontrole i zákazům, jak se jim to hodilo.

Slabost vyjednávacích pozic spříseženstva vůči cizině zřetelně dokládá neomalené chování mocných vládařů, když šlo o to, aby splnili závazky, k nimž se smluvně zavázali. Obzvláštní schopnost, jak se vyhnout vyplácení sjednaných částek či dodržování různých dohod, projevoval od druhé poloviny 15. století francouzský král.

Vzhledem ke zmíněné bezmocnosti vůči porážkám a diplomatické slabosti nelze spříseženstvo kolem roku 1500 zařadit mezi významné evropské hráče, přestože se mu podařilo dosáhnout několika vítězství. Na to mu chyběly všechny hlavní předpoklady. Nedisponovalo ani dostatečnou hospodářskou základnou, rozlohou či silným vedením, ani početnou populací a kolem roku 1500 již důležitou maritimní složkou. To, že Švýcarsko zůstalo malým státem, nebylo výsledkem svobodného rozhodnutí, jak se dnes občas tvrdí, nýbrž projevem úzkých politických, hospodářských a teritoriálních mezí, v nichž se spříseženstvo bylo nuceno pohybovat.

SPŘÍSEŽENCI VE DVOJÍM SVĚTLE

Od konce 14. století se Spříseženci stávali za hranicemi své země stále známějšími. Přispěla k tomu nejen jejich slavná vítězství a působení v cizích službách, ale také rostoucí export dobytka, přítomnost na mezinárodních trzích a konečně i námezdní práce na panských statcích. Jejich pověst dobrých vojáků byla nesporná a humanisticky vzdělaní autoři, jako např. Machiavelli, je co do zdatnosti srovnávali se Sparťany či starými Římany.

Výraz „Švýcaři“, jimž byli Spříseženci označováni, se zpočátku užíval jen v cizině. Doma se Švýcaři nazývali důsledně „Spříseženci“. Především v jihoněmeckém prostoru vyjadřovalo slovo „Švýcar“ všechny paušalizující soudy, jež o Spřísežencích v pozdním středověku kolovaly, a že nebyly rozhodně vždy lichotivé. Přijmout označení „Švýcaři“ se lidé pod Alpami zprvu zpěchovali, a jestliže ho kolem poloviny 15. století začali sami používat, stalo se to z určité vzpurnosti. Opovrzlivý smysl slova se změnil ironicky v čestný titul – a vědomí „Švýcarů“ o vlastních vojenských schopnostech v tom hrálo svou roli.

Některé děsivé historky o Švýcarech nebyly obsahově ničím jiným než jedovatou propagandou, jak už to při nepřátelstvích v pozdním středověku chodilo.

Výtka, že Spříseženci jsou za války krutí a neukáznění, by se daly vznést proti všem vojenským jednotkám v pozdním středověku, včetně velkých žoldnéřských útvarů. Nezřídka se i Spříseženci samotní stali terčem starobyle působících druhů násilí. V roce 1487, po bitvě u Crevolly, byly padlým Spřísežencům useknuty hlavy a triumfálně nošeny kolem dokola, uřezané údy si protivníci připevnili na klobouky a části mrtvol rituálně snědli.

Výtka o bezbožnosti Švýcarů má už reálnější podklad, protože v jedné věci se Spříseženci od svého okolí skutečně lišili. Jejich vojenské oddíly tvořili často rolníci z řad poddaných, a poněvadž úspěšně vzdorovali nárokům knížat na vládu, vyneslo jim to pověst „hrubých sedláků“, kteří narušují řád daný Hospodinem.

Za porušení božích přikázání se rovněž považovaly některé sociální struktury a způsoby práce obvyklé v alpském dobytčářství, tak jak se prosadily v pozdním středověku. Pohoršení například budilo, že zaopatřování krav, konkrétně dojení, provádějí muži. Začalo se říkat, že Spříseženci udržují sodomitský styk se svým dobytkem. Posměšné verše, gesta i pamflety narážely na tento motiv znovu a znovu, až to Spřísežence dovádělo k zuřivosti a reakcí mohla být jen pomsta.

Spřísežencům se v pozdním středověku předhazovalo i porušování dohod a tedy politicko-diplomatická nespolehlivost. To zčásti způsobovala neschopnost vedení prosadit svou autoritu vůči vlastním válečníkům. Opakovaně se stávalo, že jednotky ignorovaly dohodnuté příměří či mírové smlouvy nebo je svévolně porušovaly a že jednotliví rváči – kteří nutně nemuseli pocházet jen z nižších vrstev, ale klidně i z úřednických kruhů – vyvolávali svými soukromými akcemi diplomatické zmatky. Kolem roku 1490 uvedli například Wollebové z Ursernu spolkový sněm do rozpaků svou pří s Florencií a Francií.

Výtka rakouských Habsburků, že Spříseženci odpadli od svých právoplatných pánů, se v 15. století vyvracely tvrzením, že zeměpanský režim byl neúčinný a plný svévole. Když ale Habsburkové požadovali, aby jim Spříseženci vrátili državy, které anektovali v 15. století, bylo těžké něco namítat, neboť z čistě právního hlediska o ně Habsburkové přišli za podezřelých okolností. To platilo stejnou měrou o Aargau, Thurgau s Rapperswilem i o městu Fribourgu. Teprve později mocenská konstelace v Evropě Habsburky donutila, aby územní ztráty uznali (věčné narovnání z roku 1474, dědická dohoda z roku 1511), avšak výtka o neoprávněném přivlastnění zemí zaznívaly dál.

Proměnlivé a napjaté vztahy mezi Habsburky a Spříseženci prošly od dob burgundských válek další zkouškou, neboť spříseženstvo se sblížilo s Francií a povolilo francouzskému králi verbovat v zemi žoldnéře. Habsburkové to pokládali za porušení věrnosti vůči Říši, což pro Spřísežence, kteří odvozovali svou suverenitu z císařských privilegií, nebylo rozhodně nic, co by mohli jen tak přejít. Důsledky z toho však nevyvodili a do země plynul proud francouzských úplatků („liliový olej“), takže se o Spřísežencích mohlo navíc říkat, že jsou prodejní.

Stoupající význam žoldnéřství pro spříseženeckou politiku dodal rozporuplnému vnímání země nové obrysy. V zahraničí se s posměchem podívali nad tím, když Spříseženci před cizími vyslanci na sněmu vyslovovali názor, že jim žoldnéři umožňují spolurozhodovat o evropské politice. Švýcarští žoldnéři měli sice pověst statečných a věrných bojovníků, ale jejich sklony k násilí a nevypočitatelnost vzbuzovaly neustále stížnosti. Bylo zřejmé, že jsou vhodní pouze pro bojové akce, nikoli pro posádkovou službu, kde by jen tropili neplechu. V roce

1500 došlo v Novaře k události, která hrozila dobrou pověst spříseženeckých vojáků nadobro pohřbít. Žoldnéři tehdy vydali svého najímatele, vévodu milánského, francouzskému králi, aby nemuseli bojovat proti svým krajanům působícím ve francouzských službách. Sněm byl vůči této „novarské zradě“ naprosto bezmocný, přestože příslušný velitel skončil později z určitého druhu alibismu na popravišti.

Z hlediska Italů byli Švýcaři, působící od konce 15. století stále častěji v cizím žoldu, bandou válečnických barbarů, odporných, děsivých a budících údiv. A pokud se hovořilo o jejich zmužilosti a mužnosti, nemyslela se tím jen vojenská stránka, ale také sexuální schopnosti, až nakonec apotekáři začali z tuku padlých Švýcarů vyrábět prostředky na podporu potence.

Porážka u Marignana vyvolala v německých zemích pozoruhodný soucit se Spříseženci, ačkoli to byli němečtí lancknechti, kteří ve službách francouzského krále nad Švýcary zvítězili. Paušalizující představy o poněkud omezené upřímnosti Švýcarů, které určovaly obraz obyvatel této alpské země hluboko do novověku, lze zachytit teprve při této příležitosti.

PRACUJÍCÍ VRSTVY A VRCHNOST

Koncem 16. století žilo na území dnešního Švýcarska kolem milionu lidí. Zdá se, že v alpských krajích nastaly od roku 1400 jen minimální demografické pohyby, zatímco ve městech a na Švýcarské plošině se vlivem stoupající porodnosti a imigrace počet obyvatel stále zvyšoval. Tento trend nedokázaly zvrátit ani morové epidemie. Jestliže odhadované množství populace umožňuje dospět k závěru, že v 15. a 16. století byla země hustě osídlena a přelidněna, vlastní zemědělská produkce tomu neodpovídala a nedostačovala k zaopatření všech obyvatel. Ve městech a na venkově se nabízel jen málo příležitostí k výdělku, aby to zajistilo obživu lidu jako celku. Je nasnadě, že v krizových časech se permanentně napjatá situace v oblasti zásobování a trhu práce dramaticky zostřovala.

Nad masou obyčejných lidí čněla do výše malá skupina osob, kterou lze označit za vedoucí vrstvu. Držela v rukou nejen politické, ale i hospodářské páky. Vedle starých rodin, vzešlých z vrcholně středověkého rytířského stavu, tvořili vedoucí vrstvu od 15. století stále častěji úředníci na panstvích, kupci a řemeslníci, často také kapitálově silní přistěhovalci, pocházející především z Itálie a jihoněmeckého prostoru. Symbolem jejich společenských pozic bylo užívání erbů a titulů, držba zámků a domén i patřičně bohatý oděv – to vše mělo základ v normách šlechtické kultury pozdního středověku a renesance. Spříseženecký patriciát chtěl takto legitimizovat své politické a společenské nároky na vedení a dávat je i patřičně najevo navenek.

Mocenské postavení této čelní vrstvy záviselo zčásti na panský organizovaném komplexu statků, zčásti na kapitálu uloženém v řemeslnických dílnách, obchodních společnostech, bankovních domech či v podnikatelských aktivitách spojených s verbováním žoldnéřů. Poskytování úvěru vytvářelo stavy hospodářské závislosti a zadlužování, které postihovaly velkou část populace. Vytvářela se síť klientských vztahů, využitelná jako opora i mocenskopoliticky.

Podnikání ve velkém stylu, jež zahrnovalo celý výrobní postup, od zajištění polotovarů až po výsledné produkty, a zasahovalo svými obchodními vazbami až do Polska či Španělska, se provozovalo v řadě švýcarských měst. Centry textilnictví byly Curych, Sankt Gallen a Fribourg. V 16. století obohatili soukromé iniciativy novými podniky exulanti z Itálie a Francie (zejména se to týká Ženevy).

Ve srovnání s cizinou, hlavně s italskými, nizozemskými či středoněmeckými městy typu Frankfurtu a Norimberka, měl objem podnikání ve švýcarských městech nanejvýš druhořadý význam a větší obchodní společnosti s vyhlídkami na mezinárodní dosah tu navíc zažily jen krátké období rozkvětu. Společnost

Diesbach-Watt sídlící v Norimberku, Bernu a Sankt Gallenu si zřídila pobočky až v Avignonu, Barceloně, Benátkách, Lipsku, Vratislavi a Krakově, existovala však jen pár desetiletí kolem poloviny 15. století.

V okolí měst působila velká rolnická hospodářství, jež zajišťovala svým vlastníkům, kapitálově silným obchodníkům, přísunu lnu, vlny a dalších komodit potřebných pro výrobu textilu.

Potravin – obilí, víno, maso a mléčné produkty – dodávaly na trh rodinné komunity. V průběhu 15. století došlo v jednotlivých částech země ke specializaci zemědělských odvětví, takže vznikly oblasti charakteristické pěstováním obilí a kraje, v nichž vzkvétalo dobytčářství a zpracování mléka. Toto rozdělení se zrcadlí v názvech „Kornland“ (Obilnice) a „Hirtenland“ (Pastvíska), užívaných pro Švýcarskou plošinu a severní předalpské kraje. S oběma termíny je však třeba nakládat opatrně. V zemědělských regionech existovala i místa, kde převažoval chov dobytka (tzv. Schweighöfe, dobytčí dvory), zatímco v Alpách zůstalo v širokém měřítku zachováno tradiční smíšené hospodářství založené na polních pracích a pastevectví. Rovněž rozšíření viničních kultur má nezřetelné kontury, neboť réva se vysazovala na všech jen trochu vhodných místech. Ovoce a zelenina se pěstovaly na zahradách poblíž sídlišť a z větší části byla jejich produkce určena pro vlastní potřebu či pro lokální trhy. Zemědělskou činnost provozovala i města, včetně těch velkých. Za hradbami i přímo v městech se táhla políčka, vinice, ovocné zahrady a plochy na pastvu, jež si zřizovali sami obyvatelé.

Z obav, aby nedošlo k výpadkům v zásobování a následné drahotě, snažila se vrchnost shromažďovat v sýpkách zásoby. Dělo se tak především ve větších městech spříseženstva. Byly stanoveny maximální ceny, jež měly zabránit šmelině. Protože však vedoucí vrstva často sama obchodovala s obilím a vínem, zůstávala tato opatření bez účinku.

S tím, jak se v pozdním středověku utvářela městská teritoria, přesouvala se řemeslná produkce stále více do politicky autonomních měst, zatímco poddanské regiony na venkově jen dodávaly materiál potřebný k výrobě (dřevo, kůže, kožešiny, vlnu, len) a současně sloužily jako odbytiště. Nespokojenost rolníků neřídko souvisela s touto hospodářskou závislostí na vrchnostensky vládnoucích městech, jejichž cechovní organizace si zcela monopolizovala řemeslnou výrobu.

Podobně jako na venkově, kde výrobní jednotku představovala rodina – jež si nanejvýš najímala čeledíny a děvečky –, provozovali řemeslnou činnost ve městech většinou lidé spjatí pokrevně. V čele dílny stál mistr, který byl členem cechu, a pomáhali mu placení tovaryši. Ti tvořili zvláštní sociální vrstvu, vydanou ve značné míře svévoli cechovních mistrů. Jejich velká mobilita – tovaryši často zavítali do netušených dálek – pomáhala šířit řemeslné techniky a styly od města k městu, kraj po kraji.

Práce na venkově i v řemeslnické dílně měla pevný denní řád, počínaje východem slunce a konče večerem, hektická však příliš nebyla. Vzhledem ke špatným světelným podmínkám v domech se odehrávala zpravidla pod širým nebem, pod stříškami u zdí nebo v široce otevřených prostorech, jak to lze ještě dnes vidět u starých řemeslnických a kramářských domů v pozdně středověké zástavbě.

Obytné místnosti byly členěny účelně. Střed domácnosti tvořila kuchyně, v níž trávil vedle zahrady většinu času paní domu – ta vařila jídlo nejen pro příslušníky své rodiny, ale také pro tovaryše. Jen ve vyslovené patricijských domech jedn

pán a jeho rodina odděleně od čeledě. Zpravidla všichni seděli nebo stáli u téhož stolu, pochopitelně v pořadí, jež odráželo sociální hierarchii.

Podle středověkých stavovských představ se společnost členila do tří skupin, na šlechtu, duchovenstvo a dělný lid. Vně tohoto uspořádání žily okrajové skupiny, které zaujímaly asi deset procent obyvatelstva a zabývaly se činnostmi pokládány za nečestné, byť byly pro společnost nepostradatelné. V řadách těchto okrajových skupin – ve městech většinou obývaly vykřičené čtvrti – bychom našli katy a jejich pacholky, rasy, metaře, čističe stok, nosiče břemen, kejklíře, herce či nevěstky. Židé, kteří ve vrcholném středověku tvořili ve městech samostatnou obec, na spříseženeckém území téměř nežili. Jinak tomu bylo u kočovných cikánů, jejichž zástupci se ve Švýcarsku poprvé objevili kolem roku 1400. Po počáteční toleranci byli vystaveni stále tvrdšímu pronásledování.

Sociální poměry spříseženstva v 15. a 16. století, určené složitou situací v zásobování, napětím mezi vedoucí vrstvou a lidem, mezi mistry a tovaryši, městem a venkovem, činily ze země těžko kontrolovatelné ohnisko konfliktů a potenciální zdroj větších či menších nepokojů.

ALPSKÁ KULTURA

Od dob, kdy se člověk usadil a začal se živit zemědělstvím a chovem domácích zvířat, neovlivňovalo lidskou společnost jen okolní prostředí, nýbrž i společnost proměňovala prostředí, v němž žila. Mezi přírodou a člověkem se vyvinul vztah vzájemné závislosti, který se stal zásadním faktorem při utváření životních, hospodářských a kolektivních forem kultury. Středověká společnost, disponující ve srovnání s moderními technologiemi jen skrovnými prostředky, byla nucena se ve velké míře přizpůsobovat přirozeným životním podmínkám, ať už se jednalo o kvalitu půdy, klima, rostlinstvo či zvířectvo.

V horských regionech, kde se člověk musel vypořádávat s extrémními situacemi, se žilo zřetelně odlišným způsobem než v rovinách s jejich bohatšími zdroji. Pokud nalézáme v horských krajích ležících daleko od sebe, např. v Alpách, v Pyrenejích, v Atlasu a na Kavkaze, podobné zvyklosti, formy hospodaření a mentality, je to stěžejní důkaz o vzájemných kulturních vztazích, ale spíše projev omezeného prostoru, který hory se svou chudobou a drsností skýtají kulturnímu rozvoji. Způsoby života, existující za stejných přírodních podmínek, vyhlížejí neustále jaksi podobně, třebaže přímý kulturní kontakt chybí.

Je nezpochybnitelnou skutečností, že v horách se udržel životní formy, představy či technické vymoženosti často mnohem déle než v nížinách přístupných inovacím. Přesto bychom neměli hory chápat jen jako zaostalou kulturní zónu. Horský svět disponuje také vlastní kulturní silou a nepůsobí jen retardačně. Vše, co ve středověkých alpských krajích pozorujeme v oblasti životních forem, hospodaření, společenských struktur, představ a technologických znalostí, nepředstavuje suma sumárum jen kulturní import z nížiny, který se v horských údolích nedostatečně rozvíjel. Chceme-li najít podstatu alpské kultury vymezené vůči sousedním regionům, je třeba vycházet z toho, že způsob života v horách charakterizují jak svébytné kulturní výtopy, tak cizí vlivy.

Pojem „alpská kultura“ je většinou spojován se specificky horskými formami dobytkařství a produkcí mléka, s pravidelnými pohyby mezi dolinou a alpskými

lučinami podle ročních období a především s průvodními jevy, jako je jízda na kravách, jódlování, troubení na alpský roh, tradiční zápas „Schwingen“ či hod kamenem. Věci ale nelze takto zjednodušovat. Specializace na jateční dobytěk a na produkci másla, sýrů či syrečků proběhla teprve v pozdním středověku a v žádném případě se nedotkla celého alpského prostoru ve Švýcarsku. Za vysloveně dobytkařskou oblast se pokládá severní předhůří Alp, od Appenzellu přes Glarus, střední Švýcarsko, Bernskou vysočinu a panství Gruyère až po Vaud. V jižnějších regionech i přímo v Alpách, konkrétně v Graubündenu, Ticinu a ve Wallisu, se udrželo až do novověku smíšené hospodářství, orientované jak na chov dobytka, tak na zemědělství (pokud to klimatické podmínky dovolávaly), a dokonce i na pěstování vína. Dalším odvětvím, živícím velkou část obyvatelstva, byla tranzitní doprava a – ve skromné míře – zpracovávání surovin. K tomu přistupovaly různé druhy využívání lesních porostů, stejně jako hojně provozovaný lov horské zvěře. Pokládáme-li za hlavní znak alpské kultury způsob hospodaření v horských krajích, musíme vzít kromě dobytkařství a zpracování mléka v úvahu i všechny ostatní formy zemědělské a řemeslnické činnosti.

Jakmile se začneme zabývat též společenskými strukturami úzce svázanými s hospodářskou sférou a náboženskými zvyklostmi, dále přibereme „hmotnou kulturu“ postžitelnou archeologicky či různé formy slavení svátků, dostaneme zmatený obraz, v němž se kulturně definované kontury alpského prostoru rozostřují a v horských regionech se rýsují pásma hranic, narušující představu o jednotném alpském kulturním prostoru. Několik příkladů: Užívání maskového nádobí namísto keramiky lze doložit jen v Graubündenu, Ticinu a Wallisu. Dělná práce podle pohlaví na zaopatřování dvora a pastvu dobytka se na různých místech řešila zcela protichůdně. V jistých oblastech, např. některých údolích ve Wallisu, chodívali na lučiny ženy, jinde zase muži. Obytná a hospodářská stavení z pozdního středověku se co do konstrukce regionálně lišila (pokud jde o užití kamene či dřeva) a celkově měla málo společného. Nejdůležitější kovové nástroje potřebné k polním pracím a chovu dobytka – srpy, kosy, kravské zvonce, hrnce na sýr – se vyráběly v nížinách a do Alp se dostávaly obchodními cestami. V případě hodu kamenem oblíbeného u pastevců a úponového zápasu, z něhož se v 16./17. století vyvinul Schwingen, je třeba konstatovat, že nejde o nic specificky alpského. Hudební nástroj brumle, známý od 12. století, byl sice u alpských pastevců velmi populární, avšak hrálo se na něj, jak o tom svědčí archeologické nálezy, prakticky v celé Evropě. Ani zpěv ochranné modlitby (Betruf), doložený od 16. století, nebyl ve středověku ničím neobvyklým, šlo o běžnou formu zařikávání. Tak by se dalo pokračovat dál a dál. Uvedené příklady ukazují, že s termínem „alpská kultura“ bychom měli nakládat opatrně. Na druhé straně je nepopíratelné, že s tím, jak člověk do sebe vstřebával svět hor a jeho nebezpečí a přizpůsoboval svůj život skrovným a nejistým podmínkám Alp, vznikaly postoje, hodnotové představy, strategie na přežití a hmotné prostředky, které ve svém celku vykazují specificky alpské znaky. Za kulturní zvláštnosti alpského prostoru můžeme pokládat jak hojně zastoupení objektů stavěných bez použití malty a nošení dřeváků s hřeby, tak zřizování klínovitých zábran proti lavinám (doložené od 13. století), troubení na alpský roh (od pozdního středověku) či určité představy o onom světě a mýty s tematikou konce světa, obojí spjaté s přirozenými danostmi horského prostředí.

Etnicky přiřadit tyto prvky nelze a tím méně je možné sáhnout k národnostnímu klíči. Všechny projevy života v horách, zařazované do rámce alpské kultury, se v nějaké podobě objevují i za hranicemi Švýcarska. Základní struktury v alpské oblasti, mezi nimi i pastevectví jakožto hospodářská činnost, nevznikly zcela jistě až ve středověku, ale jsou mnohem starší. Noví osídlenci, kteří sem přišli v raném a vrcholném středověku, si s sebou přinesli vlastní znalosti a zkušenosti, převzali však od starousedlíků to, co se osvědčilo. Tak se alpská kultura ustavičně proměňovala a byla ovlivňována mnoha faktory. Přírodní podmínky patrně tyto změny a tendence v nemalé míře iniciovaly.

VÁLEČNÍCI

Jak jsme již uvedli, během dvě stě padesáti let, jež uplynuly mezi bitvou u Morgartenu a masovým nasazováním švýcarských žoldnéřů na bojištích Evropy v 16. století, se spříseženecké vojenství stalo proslulým a vydobylo si na různých stranách uznání, obdiv i skoro závistivou nenávisť. Po velkých vítězstvích nad burgundským vévodou Karlem Smělým v letech 1476–1477 a úspěších ve švábské válce z roku 1499 byli spříseženečtí vojáci načas považováni za neporazitelné. Za svou obávanou pověst však nevděčili ani tak dosaženým úspěchům v poli, jako spíše svým pohrdáním smrtí tváří v tvář nepříteli, což prokázali i v situacích, kdy jim hrozila porážka.

Švýcarská historiografie obvykle líčila spříseženecké válečníky jako hrdinné obránce ohrožené vlasti a ochránce státního pořádku a svobody. Jenže písemné prameny z pozdního středověku mluví jinou řečí. Spříseženečtí bojovníci, většinou ve věku od čtrnácti do dvaceti let, se řídili vlastními zákony, divokými a nepředvídatelnými, a jen neochotně se podřizovali vůli vrchnosti nebo politickému vedení. Jinými slovy: převážně velmi mladé muže pozdně středověkého spříseženstva mohla vrchnost občas využít k násilnému prosazení svých politických cílů, avšak tito mládenci se rádi utápěli v soukromých půtkách o kořist, řešili způsob odplaty či starobylé otázky cti. Po polovině 15. století vstupovalo stále více lidí do žoldnéřských armád cizích mocností, což vrchnost sledovala s obavami, těžko tomu však mohla zabránit, jak si ještě detailněji ukážeme na jiném místě.

Při vojenských taženích se spříseženecké kontingenty rekrutovaly valnou měrou z venkovských krajů, ze středního Švýcarska a poddanských regionů, zatímco obyvatelé měst schopní nosit zbraň měli spíše sklon bránit vlastní hradby. Pouze města disponovala alespoň zčásti použitelným dělostřelectvem, které bylo po roce 1400 při dobývání opevněných míst nepostradatelné. Před těžkou a nepohyblivou technikou v podobě děl a šancovacích nástrojů, jak to vyžadovala obléhací taktika, dávali Spříseženci přednost lehké výzbroji pro boj nablízko, která jim i v neschůdném terénu zajišťovala enormní pohyblivost, přestože to znamenalo rezignaci na nemotorné brnění. Dovolovalo jim to rychle prorazit nepřátelskou palbou a pokusit se v co možná nejkratší době rozhodnout boj tělo na tělo. Hlavní zbraní spříseženeckých vojsk ve 14. a 15. století byla halapartna (vhodná k bodání i sekání) a sekundovaly jí válečná sekyra a hroživé lucernské kladivo. Na soukromé bitky a stěsnanou bojovou vřavu měli účastníci po ruce celý arzenál zbraní, od dýk až po meče. Zmínit je v této souvislosti třeba tzv. švýcarský

kord, náležející v 15. století k oděvnímu doplňku mužů. Krátce před rokem 1500 vyvstala halapartně silná konkurence v podobě píky; ta se rychle osvědčila v boji s jezdeckými formacemi a užívala se stále častěji.

V porovnání se zbraněmi pro boj zblízka nehrály střelné zbraně (kuše, případně hákovnice neboli arkebuzy) ve válkách Spříseženců významnou roli. Jejich těžkopádné ovládání neodpovídalo spříseženecké mentalitě, jež preferovala zuřivou pranicí před vykalkulovaným bojem na dálku. Připomínky vrchnosti, že je třeba brát do pole také střelné zbraně, měly pramalý účinek. Spříseženci pozdního středověku nebyli prostě střelci, jak by si snad moderní branná výchova přála, nýbrž hlavně a především rváči.

Kromě neurvalého vystupování v otevřeném poli je u spříseženeckých bojovníků patrné i bezohledné počínání v drobné loupeživé válce, která významnou měrou charakterizovala průběh pozdně středověkých konfliktů. Kořistí se stávalo vše, co se dalo odnést. Týrání bezbranných patřilo ke každodenním projevům války, stejně jako vypalování domů, znesvěcování chrámů, klášterů a hrobů či zajímání movitých protivníků s vyděračskými úmysly. Krédem bylo získat co největší kořist, šířit všude strach a hrůzu, co nejvíce plenit a vypalovat. To vše odpovídalo nezkrutné touze pozdně středověkého válečníka po slávě a cti.

Poněvadž muže za války plně zaměstnávalo kořistění, teror, pustošení i smělé údery v lomozu bitvy, nepřekvapí nás, že vojenské a politické vedení v poli toho mělo máloco říct. Od předáků, pocházejících většinou z vyšších vrstev, se očekávalo, že budou bojovat v přední linii, že vojska zavedou do míst skýtajících bohatou kořist a že žold a uloupené věci rozdělí mezi své lidi co nejspravedlivěji. O taktice, či dokonce strategii nikdo neuvažoval, politické otázky zajímaly málokoho. Zdá se, že i při větších konfliktech nebyli vojáci informováni o tom, jaké má celá věc pozadí. Předáci se spokojovali s rozněcováním zuřivosti svých bojovníků a vykládali jim – někdy po pravdě, jindy nikoli – o hanlivých a nactiutračných slovech protivníka na jejich adresu.

Mladí bojovníci se často seskupovali do tlup, skupinek zahrnujících svobodné muže z jedné vesnice, města či doliny. Mnohdy se takto dali dohromady spontánně, shromáždili se pod společnou korouhví, přísahali si, že budou stát při sobě, a vytáhli do akce. Pověstnou se stala loupeživá výprava válečníků ze středního Švýcarska do Vaudu (1477), která vešla do historie pod názvem „tažení cechu smělců“ či „výprava se sviní na praporci“.

Jakkoli působí vojska starého spříseženstva násilnicky, drsně a barbarsky, panoval při střetnutích i určitý řád a platila závazná pravidla. Zvyky a jejich normy, vycházející z náboženských představ a iracionálního kodexu cti, držely na uzdě zdánlivě chaotické řádění válečníků, přičemž v mnoha případech původ a význam určitých zvyklostí v pozdním středověku už nikdo neznal. Třídenní prodlévání na bojišti, doložené už od pradávných dob, nejednou zachránilo poraženého nepřítele před úplnou zkázou.

Soukromé vojenské podniky, jež měly často charakter msty ve stylu lidové justice, se v hojně míře organizovaly o svátečních dnech, kdy se uvolnil vrchnostenský dozor, např. o masopustech a posvíceních nebo během dvanácti dnů mezi vánoce a slavením Tří králů. Do bitev a riskantních operací se lidé pouštěli pokud možno o tzv. šťastných dnech, zatímco ve dnech pokládaných za nešťastné to činili neradi. Pověřivé představy o dobrých a špatných znameních přicházely

ke slovu především před bitvami. Tehdy se vzýval i bůh a svatí patronové, zjevně proto, aby si tím vojáci vymohli štěstí v bitvě.

Mnohé zvyklosti, jakkoli působí krutě, měly svůj původ v dávné religiozitě. Patřilo k nim nejen rituální pojídání těl protivníků, ale také hanobení jejich svatých obrazů, oltářů a pohřebišť. Archaické představy o nesmrtnosti je třeba vidět za téměř vizionářskou vírou v pomoc svatých ochránců a předků během bitvy, především však za rituálním zasvěcováním smrti před nadcházejícím bojem – to prováděli např. elitní bojovníci ze „zástupu ztracených“, obávaného předvoje armády.

Podobné válečné zvyklosti, spjaté s představami o onom světě, nebyly spříseženeckou specialitou. Praktikovaly se po celé Evropě, kolem roku 1500 však už pouze v takových oblastech, jako bylo Skotsko, Litva či Balkán. Stejně jako v případě Švýcarska šlo o regiony kulturně na okraji, kde místní zvlášť houževnatě lpěli na starých obyčejích.

SOUTĚŽENÍ A SVÁTKY

S převážně monotónní každodenností kontrastovaly v pozdním středověku svátky. Znamenaly určitou formu výjimečného stavu, neboť vrchnostenské a panské právní zásady a normy chování obvyklé ve všední dny se o svátcích nemusely striktně dodržovat nebo se přinejmenším dodržovaly v uvolněné podobě. Během největších svátků v roce, masopustu, podzimního posvícení a dvanácti svatých nocí mezi vánoce a Třemi králi, se středověký Západ ponořil do víru svátečního vytržení. Na přechodnou dobu to zcela ochromilo veřejný pořádek a zastínilo povinnosti všedního dne.

O vrcholně středověkých či ještě starších kořenech svátečního mumraje v pozdním středověku toho víme jen málo. Z šedého dávnověku nepocházelo rozhodně vše, co překračovalo meze církevní etiky a bylo církví – nejprve katolickou a pak reformovanou – napadáno jako pohanský balast. Během pozdního středověku i v raném novověku obohacovaly slavení svátků stále nové obyčeje, aniž by zde existovala celková návaznost na staré tradice. Nanejvýš se občas udržely některé starobylé prvky, ale v obměněném hávu. Zmínit lze v tomto kontextu např. nošení masek či sportovní soutěžení.

Asi málokoho překvapí, že slavení v pozdním středověku vykazovalo všude v Evropě regionální, a snad dokonce i lokální zvláštnosti. Na jednom místě si lidé připomínali svátek určitého světce, jinde se zase konaly soutěže (dobrým příkladem jsou regaty doložené jen v Benátkách). O masopustu se v některých regionech jedlo pečivo z odpalovaného těsta, v mnoha městech pořádaly kláně nevěstky a např. v Graubündenu se krvavá rvačka o posvícení pokládala za předzvěst úrodného roku. Pomístní názvy Steinstössli, Spielplatz či Tanzboden* upomínají na svátky pastevců, pravděpodobně středověkého původu.

Ačkoli pozdně středověké slavení svátků mělo svá regionální specifika, v zásadě narážíme stále na tytéž prvky, ať už šlo o hostiny a pijatiky nebo o hudbu, tanec, soutěže a hazardní hry. K tomu vedle maškar přistupovaly i náboženské obyčeje s procesími a mimické ztvárňování biblických scén. Již zmíněné poměry

* Uvedené pomístní názvy znamenají: Kamenný Hod, Hřiště a Tančírna – pozn. překladatele.

na hraně výjimečného stavu, jež svátky ztělesňovaly, zdůrazňoval i vyslovený sklon k bezuzdnosti, utužovaný až rituálně. Jedlo se a pilo do úmoru, tancovalo se až k padnutí a erotická nevázanost, která byla církvi obzvlášť trnem v oku, se pokládala za samozřejmou.

Svátky představovaly vždy záležitost společenství. To, jak se jednotlivé skupiny členily a vymezovaly navenek, je třeba podrobovat stále novému zkoumání. I ve formě účasti se odráží určení rolí zakotvené v obyčejích, které mohlo být velmi rozdílné.

V rytířských turnajích vrcholného a pozdního středověku nesměly nikdy přímo vystupovat ženy, avšak jako přihlížející a soudkyně při kláních, vzývané coby objekty lásky svými rytíři, byly nepostradatelné. Totéž platilo o jejich přítomnosti na večerních banketech a tanečních kreacích. Svátky pozdního středověku se neobešly ani bez příslušníků okrajových skupin, jako byli herci či nevěstky, neboť tyto sociální vrstvy nabízely zcela specifické služby. Osoby s magistrátní působností chápaly sváteční čas jako příležitost ukázat se v reprezentativním stylu na veřejnosti, válečnická omladina využívala oslavy k pořádání soutěží či zápasů a žebráci doufali, že jim svátky přinesou bohaté almužny.

Když se v průběhu 15. století začal utvářet pocit celospříseženecké vzájemnosti, sloužily svátky za cílené podpory vrchnosti stále více k tomu, aby se upevňovalo politické a sousedské uvědomění. Zatímco rytířské turnaje v 15. století postupně ze švýcarské půdy mizely, koncentrovaly se tradice přepjatých oslav do střeleckých slavností ve městech, masopustů a venkovských posvícení, jež zažily svůj rozkvět v 16. století. Curyšské střelecké slavnosti z roku 1506 předstihly co do nákladnosti a počtu účastníků všechny předchozí svátky starého spříseženstva.

Vědomí celospříseženecké sounáležitosti posiloval trend vzájemných návštěv, jimiž si prokazovala čest města, země i obyvatelé dolin. Občas se lidé dostavili sami od sebe, většinou však přišla oficiální pozvánka, jež tu a tam parodovala staré vypovězení nepřátelství, tzv. opověď. Vyhlášovala se v ní připravenost k boji, ovšem nikoli na poli válečném, nýbrž ve spotřebě vína.

Při těchto návštěvách se vyvinul vřelý a srdceryvný uvítací a rozlučkový rituál. Stěžejním bodem oslav byly náročné hostiny a pitky i rozmanité soutěže, zejména střelba z kuše a hákovnice, hod kamenem, běh, skok do dálky, úponový zápas a hra v kuželky. Obzvláštní oblíbené se těšila loterie nazývaná „šťastný hrnec“, podle nádoby, z níž se losovalo. Delegatione jednotlivých míst, vyslané na návštěvu, se skládaly ze zástupců různých společenských vrstev. Vedle magistrátních úředníků, měšťanů a venkovanů, vlajkonošů, vozků a mladých soutěživců („kluků“) zde nacházíme také herce, katy a nevěstky. Kolik prapodivných skupinek se asi rok co rok o masopustu a posvícení prohánělo křížem krázem po celém Švýcarsku, nespoutané, s přečpanými žaludky a alkoholem v krvi!

Vrchnosti nabízely svátky nejenom příležitost ukazovat se na veřejnosti a přijímat prosebníky. Důležité bylo i dávat najevo velkorysost, např. při pohoštění či hrazení cen soutěží a dávků na rozloučenou. Žádané byly zvláště látky na kalhoty v dobových stavovských barvách. O svátcích se daly zjišťovat politické nálady lidu a ovlivňovat je v určitém směru. Proto mezi hosty nalézáme i cizí vyslance a samozřejmě také verbíře žoldnéřů. Někdy se držely proslovy o mýtickém společném původu shromážděných a jejich příchodu do země a stále znovu se provolávala sláva „staré lásce a přátelství“.

To, že spříseženstvo kolem roku 1500 dosud postrádalo jasné vyhranění navenek, dokazují pravidelné návštěvy delegací z jihoněmeckých měst i odjinud, které byly hojně opláceny. Obzvláštní proslulost si vydobily „jáhlové“ cesty Curyšanů do Štrasburku v 15. a 16. století. Lodě s hosty pluly tehdy tak rychle, že jáhlová kaše převážená v obrovském hrnci byla ve Štrasburku ještě teplá.

Nevázaná rozpustilost svátečních dnů v pozdním středověku naplňovala vrchnost i obavami. Především v časech politické nespokojenosti hrozilo, že o masopustu či posvícení propukne otevřená vzpoura, která se obrátí proti vedoucí vrstvě. V průběhu 16. století, kdy sílil trend vynucovat si shora pořádek a dodržování norem a kdy s nástupem reformace vyvolávaly výstřednosti při oslavách stále větší rozpaky církevních činitelů, nastala doba postupného potlačování střeleckých slavností a bujarého veselí o masopustu a posvícení. Kolem roku 1600 starý způsob oslav nakonec úplně zanikl. Těch pár desetiletí okolo roku 1500, kdy slavení dosáhlo vrcholu, však natolik upevnilo pocit celospříseženecké sounáležitosti, že konfesijní rozdělení se všemi jeho konflikty již nemohlo spojenecký systém Spříseženců zničit.

NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT

Právem se říká, že středověk byl dobou víry. Náboženské představy ovládaly myšlení a jednání lidí, sakrální a světské životní formy přecházely plynule jedna v druhou. Náboženské obyčeje dominovaly všednímu dni a provázely člověka od narození až do hrobu.

Základem náboženského života a prožitků byla neotřesitelná víra v boží všemohoucnost a nesmrtnost duše, tak jak jí hlásalo křesťanské učení. Církví určený a praktikovaný kult nesloužil ani tak náboženskému povznesení, jako spíše zprostředkování boží pomoci, v níž lidé při všech svých životních svízlech doufali. S vírou v nesmrtnost se pojily představy o onom světě, které v náboženských zvyklostech spatřovaly nejlepší způsob, jak zajistit duši věčnou blaženost. Na vyobrazeních Posledního soudu lze vidět blahoslavené i zatracence, výraz naděje a hrozby zároveň.

V centru snah, jak si zajistit věčnou blaženost, stálo jednak bedlivé zachovávání pohřebních rituálů, jednak každoroční mše za zemřelé o tzv. „výročních dnech“. K financování kněží a liturgických potřeb, především svící, sloužila v tyto dny rozličná nadání. Postupem doby se kolem farních a klášterních kostelů nahromadilo tolik zádušních povinností, že to na sklonku středověku dennodenně zaměstnávalo velké množství duchovních. Po velkých bitvách se zřizovala kolektivní nadání pro padlé a dochované seznamy usmrcených jsou dnes důležitým zdrojem informací o složení vojenských kontingentů.

Boží ochrana a záštita se získávaly pomocí svatých a jejich přímluvy. Ve spříseženstvu se neuctívali jen velcí světcí křesťanstva, ale také málo známí lokální a regionální svatí, které církev zčásti ani oficiálně neuznávala. Kronikář Justinger například uvádí, že v Bernu byl brzy po pohřbu pokládán za divotvůrce a mučedníka chlapec, který údajně padl za obět židovské rituální vraždě. Zvláštní úctě se v pozdně středověkém spříseženstvu těšila thébská legie v čele se svým velitelem Mauritiem neboli Mořicem. Příslušníci této jednotky svatých křesťanských bojovníků zahynuli prý mučednickou smrtí v dnešním Wallisu u St. Maurice.

Do okruhu thébských svatých byli zařazováni i různí lokální světcí, např. patroni Solothurnu Ursus a Viktor, patroni Curychu Felix, Regula a Exuperantius či nanejvýš populární patronka Zurzachu sv. Verena. Thébané byli srovnáváni se svatými deseti tisíci rytíři, další skupinou válečnických mučedníků, a Spříseženci je pokládali za své pomocníky v boji. Zřejmě od bitvy u Laupenu nosili s sebou vojáci jako amulet kříž sv. Mořice. Soudilo se, že příhodným dnem ke svedení bitvy je 22. červen, kdy se slavilo umučení svatých deseti tisíc rytířů.

Zázračný účinek měly podle středověkých představ relikvie uchovávané v drahocenných schránkách, tj. tělesné ostatky svatých. Jestliže spříseženečtí vojáci relikvie při taženích do ciziny často zhanobovali, nebyl to projev bezbožnosti, ale důsledek možná naivní, každopádně však hluboké víry, že znesvěcení relikvií zbaví protivníka pomoci jeho patronů. Uctívání svatých bylo v širokých vrstvách obyvatelstva tak hluboce zakořeněno, že v dobách reformačních zmatků starověrci mnohokrát relikvie uchránili před zničením a tyto vzácné „svátosti“ tajně propašovali do oblastí ovládaných katolíky.

Zvláště intenzivně se bohu a světům přibližovali lidé o poutích. Očekávalo se, že kultovní místa budou působit zázračnou silou, že uzdraví nemocné a osvobodí příchozí od jiných strádání. Pokud byli ti, co hledali pomoc, nemajetní, podpořila jejich pouť k milostivým místům občas vrchnost. Ke sv. Valentinu v Rouffachu proudili epileptikové, ke sv. Otýlii v Alsasku slepci. Malomocní a ženy s potížemi v krajině břišní se obraceli na sv. Verenu v Zurzachu, populární hlavně z toho důvodu, že byla milosrdná k nešťastně zamilovaným.

Do Jeruzaléma si mohli dovolit putovat pouze zámožní jedinci, zatímco do Santiaga de Compostela směřovali příslušníci všech sociálních vrstev. Mnozí z nich svatojakubskou poutí překlenuli dobu svého vypovězení, kterou jim určil světský soud.

V pozdně středověkém spříseženstvu existovala řada poutních míst většinou jen regionálního významu. S nástupem nové lidové zbožnosti v době baroka, podnicené protireformací, se objevilo mnoho dalších míst podobného druhu.

Starými a známými cíly poutníků byly Einsiedeln, Zurzach a St. Maurice. Někdy ztratilo poutní místo na atraktivitě a upadlo v zapomnění nebo se vyskytly snahy ho oživit, zvláště šířením pověstí o zázračných uzdraveních. Taková „poutní“ propaganda se v 15. století rozpoutala např. kolem einingenského kostela sv. Michala v Ráji, avšak bez valného úspěchu.

Mimořádnou pozornost vzbuzovali lidé, kteří se vzdali světských radovánek, aby mohli vést poustevnícký život. Pokud někdo z nich natolik proslul proroctvími, posty a zázračnými uzdraveními, že získal pověst divotvůrce, byl už za života pokládán za svatého. Ve Švýcarsku byl v tomto ohledu nejznámější postavou Mikuláš z Flüe, muž původně činný v politickém životě, od roku 1467 (zhruba v padesáti letech) poustevník v Ranftu. Jeho posty, pokládané za zázračné, mu vynesly pověst svatosti, a protože měl i politické zkušenosti, získal si nesmírnou autoritu jako rádce. Výroky, které jsou mu připisovány, slouží tu a tam ještě dnes jako vodítko při politickém rozhodování.

Ve všední dny se náboženský život soustřeďoval na silně ritualizované činnosti typu modlitby a účasti na mši, zpovědi či procesích, přesně podle církevního kalendáře s jeho svátečními dny. Před mocnostmi zla se lidé chránili křížováním, pozhěháním a amulety. Část amuletů zachovávala křesťanskou symboliku, část

byla zhotovena z materiálů, jimž se připisovala kouzelná moc, nebo představovala určité znamení.

V průběhu 15. století ztelně vzrůstala potřeba obyvatel prožívat svou víru. Stále častěji se utvářela náboženská společenství laiků, tzv. bratrstva, jejichž náplní byl kult mrtvých a uctívání svatých. Na území spříseženstva bychom našli především bratrstva mariánská a svatošebestiánská. Také cechy získávaly charakter bratrstev. Každé řemeslo mělo svého svatého patrona a dodržovaly se i výroční dny za zeměděle cechovní představitel.

Na přelomu 15. a 16. století dosáhla úcta ke kléru svého nejnižšího bodu. Duchovním se předhazovala hrabivost, neupřímnost a všemožné neřesti. Zprávy o falšování zázraků s cílem podvádět lid stěží zlepšily pověst služebníků božích. Vytoužené pozvednutí náboženského života přineslo lidu až konfesijní rozdělení, v jehož rámci vznikla evangelická bohoslužba a nové druhy zbožnosti zásluhou katolické reformy.

VZDĚLÁNÍ, UMĚNÍ A VĚDA

Až do pozdního středověku sloužilo umění a poezie církevnímu kultu a šlechtické stavovské reprezentaci. Centry kulturního dění na území dnešního Švýcarska byly proto kláštery a města typu Basileje, Kostnice a Curychu, kde kvetl rytířský dvorský život. Ke změně došlo na přelomu 14. a 15. století v souvislosti s politicko-vojenským posilováním spříseženeckých zemí a měst. Vedoucí aristokratická vrstva, ve městech i uvnitř cechů, začala dávat najevo své sebevědomí a usilovala ho zvětšit viditelnými symboly. Postupně vzniklo ve městech a v menší míře i v zemích nové reprezentativní umění, užívající mnohostranných výrazových prostředků. Architektonicky se zaměřovalo na kostely, městské brány, radnice, zbrojnice, sýpky, kašny a špitály. Mezi nejvýznamnější reprezentativní budovy spříseženstva patřila např. bernská katedrála, radnice v Basileji či pevnost Munot v Schaffhausenu, avšak všechny tyto objekty působily skromně v porovnání s cizinou, kde spolu knížata a pánové soutěžili ve stavbě monumentálních zámků.

Zvláště specifickým výrazovým prostředkem vrchnostensko-politické sebestylizace byla od 15. století malba heraldických motivů na skle. Po dobu zhruba dvou set let se na radnicích, v kostelích, střeleckých síních i cechovních světnicích množily erbovní znaky v rámci obřadných darování.

Ačkoli mezi umělci, činnými v pozdním středověku na půdě Švýcarska, bylo mnoho místních, celkově se umění a literatura nacházely pod cizím vlivem, vycházejícím zejména z burgundského a jihoněmecko-alsaského prostoru. Bernský šoltys Thüring von Ringoltingen přeložil kolem roku 1470 „Pohádku o krásné Meluzíně“ z francouzštiny do němčiny. Malíř Konrad Witz, pocházející z Kostnice, pracoval nejprve v Rottweilu a od roku 1431 v Basileji. Převážně na jihu Německa působila malířská rodina Holbeinů, spjatá významnou částí svých děl s Basilejí. Z Itálie byly patrně převzaty prvky renesančního slohu, s nimiž se na počátku 16. století setkáváme např. u Niklausa Manuela Deutsche a Ursa Grafa.

Sebevědomí Spříseženců se mj. odráží v dějepisectví 15. a 16. století. I ono se utvářelo pod cizími vlivy, jak o tom svědčí původ významnějších autorů. Konrad Justinger, tvůrce první „úřední“ kroniky Bernu, jeden z jeho pokračovatelů Valerius Anselm a rovněž Bernhard Wyss, Nikolaus Schradin a Johannes Stumpf

(jehož rozsáhlá kronika byla vytištěna roku 1548) přišli všichni na území spříseženstva z jihoněmeckých měst.

Dějepisné práce, iniciované vrchností a podporované význačnými osobnostmi, nezkoumaly minulost kriticky tak jako dnes, nýbrž sloužily k obhajobě a propagandě, šíření hrdinských zkazek a podpoře politického sebevědomí. Velká díla spříseženeckého dějepisectví, jako je např. anonymní Sarnenská bílá kniha, první tištěná švýcarská kronika Petermanna Etterlina z roku 1507 nebo Chronicon helveticum sepsané Aegidiem Tschudim mezi lety 1550 a 1570, vytištěné však až roku 1734/1736, lze primárně oceňovat pro jejich literární úroveň, jejich výpočetní hodnotu je však třeba bod po bodu kriticky přezkoumávat.

Spříseženeckí kronikáři pocházeli z řad duchovních, kancelářských úředníků a absolventů univerzit a jako takoví náleželi k vrstvě vzdělanců, jež byla v pozdně středověkém Švýcarsku bezpochyby velice úzká. Ve městech sice existovaly elementární i vyšší školy, avšak školní docházka nezávisela jen na dostatku financí, ale také na společenských hodnotových představách, v nichž vyšší vzdělání nemuselo být samozřejmým cílem výchovy. Základní znalosti, k nimž patřilo čtení, psaní a počítání, i vyšší vzdělání s latinou jako mezinárodní komunikační řeč se považovaly za profesně důležité zejména u kupců či písařů. Na rolnickém venkově uměl jen málokdo číst nebo psát. Analfabeti se však vyskytovali i v řadách patriciátu, aniž by to nějak bránilo jejich politické kariéře, včetně zastávání funkce šoltysy, purkmistra či zemského hejtmana.

Nízká společenská prestiž, přisuzovaná v pozdně středověkém spříseženstvu školství, ztěžovala rozvoj vyššího vzdělání, jakkoli ho úzká vrstva ve městech podporovala a oddávala se mu. Basilej se ještě dnes ráda označuje za humanistické město, protože zde v 16. století působilo nemálo učenců. Tito lidé – v čele s Erasmusem Rotterdamským – však nežili v Basileji proto, že by místní měšťané projevovali nadměrnou touhu po vzdělání, ale kvůli rozšíření knihtisku. Impresory sem vábila produkce papíru, která se ve městě rozvíjela od dob basilejského koncilu.

V roce 1460 byla v Basileji založena univerzita, ale její význam pro spříseženstvo by se neměl přeceňovat. Při jednáních se sněmem roku 1501, kdy šlo Basilejským o přistoupení ke spolku, nehrála univerzita prokazatelně žádnou roli. Ačkoli se na vysoké učení v Basileji zapisovali od roku 1460 adepti z různých koutů Švýcarska – nikoli ale všech –, zájem vzbuzovaly i jiné univerzity v Evropě. Se švýcarskými studenty se setkáváme např. v Paříži, Boloni, Pavii, Heidelbergu i Lipsku.

Celkově žilo na území Švýcarska jen málo univerzitně vzdělaných osob a ne vždy se tito lidé těšili patřičné vážnosti. Zranění se raději nechávali ošetřovat katy nebo bylinkářkami, poněvadž si netroufali zkřížit cestu doktorům lékařských věd. Veškerá nedůvěra, chovaná analfabety k lidem znalým písma, se soustřeďovala na právně vzdělané juristy, kteří v úloze notářů prováděli i peněžní operace. Na ně bylo nutné se obrátit při uzavírání dohod či jiných písemně fixovaných záležitostech.

S nástupem reformace nastala ve Švýcarsku nová etapa ve sféře vzdělávání. Ve městech i na venkově byly zakládány akademie a kolegia pro budoucí faráře a kněze, ale také lidové školy se základní učební osnovou. Analfabetismus širokých vrstev obyvatelstva se však přesto podařilo odstranit až v průběhu 19. století.

6 KRIZE A KONSOLIDACE V 16. STOLETÍ

V CIZÍCH SLUŽBÁCH

Žoldníci pocházející z alpských krajů jsou doloženi odpradáвна. Již v době římské si proslulost vydobyli Gaisatové ze staré Raetie, jejichž lehce vyzbrojení pěší bojovníci se nechávali najímat za žold a byli nasazováni na severu Itálie.

Od vrcholného středověku hrálo žoldnéřství stále významnější roli. Příslušníci rytířské šlechty a skupiny ozbrojenců z válečnický orientovaných oblastí (Vikingové, Angličané, Katalánci) tvořili základ žoldnéřských jednotek verbovaných ve stále hojnějším počtu. Ve švýcarských Alpách se na žoldnéřském podnikání podíleli šlechtičtí statkáři i se svými bojovnými poddanými a od 13. století obchodování čile vzkvétalo, především v severní Itálii. Nájemní válečníci ze středního Švýcarska jsou poprvé zmiňováni v polovině 13. století, kdy jejich služeb využíval sanktgallenský opat a svobodní pánové z Vazu v rétských krajích. Ve 14. a na počátku 15. století působili spříseženečtí žoldníci v jihu německých městech, v Lombardii a v Savojsku. Verbování rovněž probíhalo v rámci spojeneckého systému Spříseženců.

Rozmach spříseženeckého žoldnéřství po roce 1400 zřejmě podstatnou měrou ovlivnily válečné zmatky v severní a střední Itálii, jež přitahovaly stále více mladých mužů. V té době již nebyly téměř k dispozici tradiční a osvědčené žoldnéřské útvary z Anglie a Francie, neboť jejich vojenský potenciál potřebovaly obě země doma. Mezeru na trhu tak částečně vyplnili švýcarští žoldníci.

Senzační úspěchy spříseženeckých vojáků a jejich pohrdání smrtí během bitev zvyšovaly v 15. století poptávku po švýcarských žoldnících. Města a knížata je v dobách válek vyhledávali také pro jejich politickou neškodnost. Patrně nikdo se vážně neobával, že by Švýcaři zbavili moci své najímatele a na jejich místo dosadili vlastní vůdce, tak jak se o to žoldnéřské jednotky mnohokrát pokoušely v průběhu dějin.

Na počátku se do cizích služeb vstupovalo obvyklým svobodným způsobem. Bojovníci odcházeli ze země, aniž by je přítom kontrolovala vrchnost, souhlasila s jejich postupem či k tomu přímo vyzývala, a změnili se ve vojáky určitého města nebo knížete. Po roce 1400 se stalo ještě častější formou verbování ze strany kondotiérů, žoldnéřských vůdců, kteří své oddíly udržovali z vlastních prostředků a za úplatu je dávali k dispozici zájemcům z řad panstva. Do svých armád kondotiéři vložili dost soukromého kapitálu a neměli pochopitelně zájem obětovat své muže v krvavých srážkách. Tyto „ekonomické“ ohledy neodpovídaly válečnické cti Spříseženců, takže v průběhu 15. století projevovali vojáci stále častěji snahu vytvářet samostatné jednotky s vlastními vůdci a korouhvemi, aby mohli dát průchod nespoutané útočnosti, o níž již byla řeč – jistě ke spokojenosti lidí, co si je najali.

Stoupající obliba žoldnéřské služby naplňovala vrchnost obavami. Bylo třeba počítat s politickými problémy v zahraničí, nepokoji doma i s poruchami v řemeslné i zemědělské produkci. Svobodný vstup do žoldnéřských armád navíc narušoval dohody s cizími mocnostmi a vrchnost se musela strachovat, zda dostane ujednané peněžní sumy i tajné úplatky určené všem, kdo se angažovali ve verbování.

Koncem 15. století se ukazovalo, že opatření vedoucí vrstvy proti svobodné formě žoldnéřství a neoficiálnímu najímání ozbrojenců k ničemu nevedou. Ani přísné tresty, uplatňované na odstrašení vůči některým navrátilcům, neměly takový efekt, jak si snad zainteresovaní představovali. V širokých vrstvách obyvatelstva naopak doutnala nespokojenost, předáci byli obviňováni z korupce a objevily se tendence učinit s podplacenými – „žrouty francouzských écu au soleil“ – krátký proces ve stylu lidové justice.

Příčinou vzrůstající oblíbenosti žoldnéřské služby nebyly jen potíže s hledáním výdělků a přelidněnost, ale také touha po dobrodružství, naděje na sociální vzestup i působení přepjaté hrdosti zakotvené ve válečnickém pojetí cti. Muži si přáli získat uznání od druhých a vzbuzovat respekt. Svůj vliv na vstup do nájemného poměru měly patrně též lákavé zkažky některých navrátilců.

Kontrolu a pořádek vnesl do spříseženeckého žoldnéřství spíše systém dohod nežli stoupající autorita vrchnosti. Od počátku 16. století i v cizině zřetelně ubývalo snah verbovat vojáky bez ohledu na mínění jednotlivých správních orgánů spříseženstva.

Kolem poloviny 15. století se ustálil zvyk upravovat najímání vojáků pro službu v zahraničí smluvně. U cizích knížat někdy převládá dojem, že si menší švýcarskou armádu udržovali hlavně proto, aby jí mohli vystavovat veřejně na odív, nikoli jako bojovou sílu. Spřísežencům lichotilo, že se o jejich přízeň ucházejí cizí vladaři. Například uherský král Matyáš Korvín odůvodňoval verbování vojáků roku 1481 tím, že Turky prý ovládne děs, až zjistí, že Uhry podporují spříseženečtí žoldníci.

Koncem 15. století se množil počet žoldnéřských dohod neboli „kapitulací“. Nejprve byly uzavřeny s francouzským králem, milánským vévodou, papežem a Habsburky, během 16. století pak i se Španělskem, Benátkami, Florencií a Savojskem.

Kapitulace upravovaly nejen vojenskou stránku věci (výzbroj, odměnu či počet žoldnících), ale také otázku protislužeb za právo verbovat vojáky. Jednalo se hlavně o hospodářská privilegia a politické sliby, jež spříseženstvo přiváděly do stále větší závislosti na evropských mocnostech, jak jsme již uvedli výše.

Za službu u cizích monarchů zaplatili spříseženečtí žoldníci nesmírně krvavou daň. Během Sacco di Roma roku 1527 byla první švýcarská garda papežů téměř vyhlazena. Hrozivé ztráty utrpěly švýcarské kontingenty v bitvě u zámku Bicocca (1522) a v bitvě u Pavie (1525), v obou případech pod vlajkou Francie. S nástupem konfesijního rozdělení se v žoldnéřských závazcích Spříseženců začaly odrážet i náboženské faktory. Zatímco reformovaný Curych se kapitulacím úplně vyhýbal, středošvýcarské regiony dodávaly vojáky především katolickým mocnostem. Snahou všech bylo – a předpokládaly to i kapitulace –, aby švýcarští žoldníci pokud možno nebojovali proti sobě.

Kontakty s jiným kulturním a hospodářským prostředím, nestálý způsob života, pocit nejistoty a různé zkušenosti nabyté v zahraničí vedly ke vzniku svérázné žoldnéřské kultury. Není o ní mnoho známo, projevovala se však např. ve vyzývavém oděvu, provokativních rituálech, v hudbě i básnictví. Tu a tam to bylo ve Švýcarsku

bez většího efektu pranýřováno jako úpadek mravů, přesto se však zdá, že životní způsob obyvatelstva stojícího mimo žoldnéřský svět to nijak neovlivňovalo.

O švýcarských žoldnéřích se říkalo, že prý v cizině trpěli steskem po domově. Na tom může být kus pravdy, neboť mnozí z nich byli mladí a jistě snášeli odloučení od rodiny a důvěrně známých míst obzvlášť těžce.

Nejasnosti panují ohledně reálných příjmů aktivních bojovníků. Traduje se, že dostávali cosi jako denní žold, kolik jim ale vyneslo nikým nekontrolované právo na plen a kořist nelze nijak zjistit. Zdá se, že najímatelé žoldnéřů s výplatou dlužné mzdy často příliš nespěchali. Opravdovými virtuózy byli v tomto směru francouzští králové. Karel IX. např. s naprostým klidem nezaplatil Švýcarům sumu ve výši 36 milionů liber, přestože žoldnéři v čele s Ludwigem Pfyfferem zachránili královskou rodinu před hugenoty při slavném ústupu z Meaux do Paříže roku 1567.

Výhody a nevýhody, které služba v žoldnéřských armádách Spřísežencům přináela, nejsou dosud v úplnosti zmapovány.

KONFESIJNÍ ROZDĚLENÍ

Z pohledu mnohých procházelo spříseženstvo v prvních desetiletích 16. století obdobím zásadního přerodu. Proměny, které navenek ohlašovaly novou epochu, byly přijímány zčásti s lítostí a nedůvěrou, zčásti v pozitivním a příznivém duchu. Ve Švýcarsku se šířily cizí mravy a obyčeje a výbuchy sociálního neklidu otráasaly tradičním řádem. Úzká vrstva vzdělanců, prodchnutá myšlenkami humanismu, objevovala nový obraz světa a neváhala zpochybňovat dosud nespornou autoritu církve a světské vrchnosti.

Na pozadí těchto mnohovrstevnatých, často úzce provázaných proudů a tendencí probíhaly náboženské spory, které spříseženstvo v průběhu 16. století rozštěpily do dvou konfesijních táborů. Protože náboženský život v pozdním středověku byl úzce spjat se světskými výsostnými právy, vrchnostenskými potřebami a politickými zájmy, nepřekvapí nás, že věroučné konflikty končily krvavými válkami.

Humanistické spisy, které se kriticky vypořádávaly s antickým a církevním literárním dědictvím, připravily ve Švýcarsku půdu pro nástup reformace. Příznivci nové ideje se rekrutovali nejen z řad vzdělanců, ale také z městských řemeslnických vrstev. V Basileji a Sankt Gallenu, abychom uvedli aspoň dva příklady, byla díla Martina Luthera známa již před rokem 1520.

Podněty k reformačnímu hnutí na území spříseženstva vycházely z města Curychu, které v roli centra převzalo též vedení a z vojenského hlediska neslo největší tíhu konfesijních válek. Curych za své postavení vděčil činnosti Huldrycha (Ulricha) Zwingliho, od roku 1518 faráře velkého klášterního chrámu (Grossmünsteru). Zwingli podle svých slov dospěl k rozchodu s katolickou věroukou nezávisle na Lutherovi, jeho spisy však nejpozději od roku 1519 znal.

Doba mezi lety 1520 a 1525 znamenala pro reformaci v Curychu přelomový čas. Z kostelů mizelo stále více oltářů a obrazů svatých, procesí a kláštery se rušily, mše byla nahrazována kázáním a slavením Večeře Páně. Analogický vývoj se odehrával také v jiných městech, v Basileji, Schaffhausenu i Sankt Gallenu, býval však pomalejší a narážel na odpor.

V roce 1525 se pod vlivem německé selské války vzedmulý nepokoje v poddaných regionech na severu spříseženstva. Vůdcové rolníků se odvolávali na Písmo

svaté a nejistotu začali pocítovat ti příslušníci vrchnosti, kteří měli sklon připojit se k reformaci. Vzniklá situace přiměla Zwingliho a další reformátory, aby vzdvihovali božskou podstatu světské vlády a kryli tak vrchnosti záda. Vzbouření rolníci, kteří nechtěli uznat autoritu státní moci, se v pozdějších letech připojili k hnutí novokřtěnců. Svě místo novokřtěnectví nalezlo především v krajích se samotami na východě Švýcarska a také v Emmentalu.

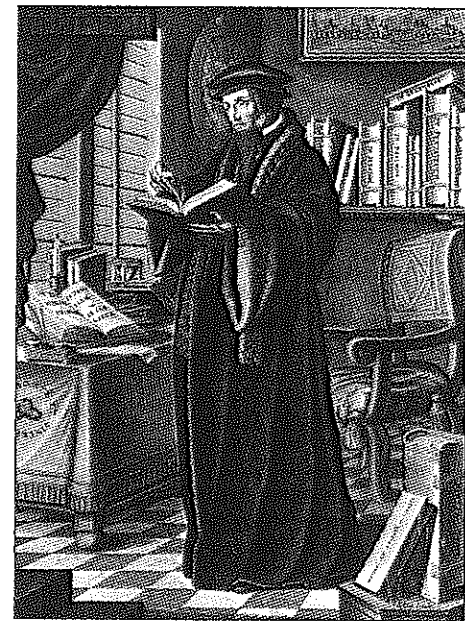
Po roce 1525 závisel osud reformace ve Švýcarsku značnou měrou na postoji Bernu s jeho rozlehlými državami – vůbec největšími, jaké náležely městskému státu severně od Alp. Pozice Bernu byla taková, že to muselo mít na konfesijní poměry ve spříseženstvu zcela rozhodující dopad. Město, které se ocitlo pod tlakem katolických zemí středního Švýcarska a znejistovalo ho i lpění poddaných na staré víře, dlouhou dobu otálelo se zavedením reformace. Teprve po disputaci z roku 1528 razantně změnilo stanovisko. V Bernské vysočině vzplály nepokoje, z celošvýcarského hlediska však reformace zaznamenala vítězství, neboť to ovlivnilo postoje všech dosud lavírujících regionů. Vytvořil se blok měst vyznávajících nové učení v čele s Curychem, Bernem, Basilejí a Schaffhausenem. Na jeho stranu se přiklonila přidružená místa Sankt Gallen, Biel a Neuchâtel, zatímco v Glarusu, Appenzellu a Graubündenu se rýsovalo konfesijní rozdělení. Při staré víře setrvalo jen střední Švýcarsko spolu s Fribourgem, Solothurnem a Wallisem.

Existence různých konfesí uvnitř spojeneckého systému Spříseženců musela vést ke konfliktům. Krizi iniciovala otázka konfesijní příslušnosti společných panství a snahy reformovaných zrušit sanktgallenský klášter. K dalšímu zostře-

ní situace přispěly urážky padající při veřejných vystoupeních, odmítání žoldnéřské služby ze strany Curychu (pro střední Švýcarsko bylo žoldnéřství životně důležitým faktorem) a konečně i zablokování dodávek potravin do středošvýcarských oblastí, k němuž přistoupili reformovaní v čele s Curychem. Roli naopak nehrálo diplomatické sblížení konfesijních stran s cizími mocenskými činiteli, katolíků s rakouskými Habsburky a reformovaných se Štrasburkem a Hesenskem.

Roku 1529 se podařilo odvrátit první střet mezi reformovanými místy a středním Švýcarskem. Byla uzavřena kompromisní dohoda, ač natrvalo jen těžko únosná. U Kappelu proběhlo slavné sbratřování bojovníků obou táborů a ze společného hrnce se jedla mléčná polévka s chlebem.

O dva roky později již nebylo možné válce zabránit. V říjnu 1531 se srazily v boji silné oddíly ze středního Švýcarska se špatně organizovanými

Reformátor Jan Kalvín (1509–1564) ve své pracovně. Později kolorovaný mědiryt ze 17. století

jednotkami města Curychu, které se ani nesešly v plném počtu. Zwingli přišel v bitvě o život a jeho tělo vítězové rituálně zhanobili.

Zwingliho smrt a vítězství katolíků urovnaly cestu k míru. Ve středním Švýcarsku si uvědomovali, že na dlouhodobý konflikt s reformovanými nemají dost sil, zvláště když do válečného dění nezasáhli zdaleka všichni aktéři. Jejich politické přežití záviselo na existenci celospříseženeckého spojeneckého systému mnohem víc, než tomu bylo u hospodářsky silnějších reformovaných měst. Již v prosinci 1531 uzavřeli zástupci obou stran druhý kappelský zemský mír, svého druhu kompromis, který střednímu Švýcarsku právně zajistil převahu ve spolku, avšak reformovaným místům zároveň garantoval jejich víru. Otázka konfesijní příslušnosti společných panství byla řešena způsobem, uspokojujícím reformované i katolíky.

Bern vystupoval během kappelské války zdrženlivě. Jeho zájmy se zaměřovaly na západní Švýcarsko, kde bylo možno spojit expanzivní plány s šířením nové víry. Jakmile Bernští dobyli savojský Vaud, zavedli v nových državách reformaci a svým postupem na západ současně kryli záda Ženevě, ohrožované savojskou dynastií. Ženeva se připojila k reformaci již kolem roku 1530 a po roce 1541 se pod Kalvínovým vedením stala centrem reformačního hnutí, ovlivňujícího především Francii a Nizozemí. Calvinismus byl jediným učením, které se rozšířilo i za hranicemi Švýcarska.

Kappelský mír reformovaným místům dovolil, aby své politické a sociální uspořádání přetvořily podle zásad nové víry, založené pouze na Písmu svatém. V katolických oblastech se reforma prosadila až později, v souvislosti s opatřeními tridentského koncilu. Milánský arcibiskup Karel Boromejský se intenzivně snažil upevnit severně od Alp církevní struktury. Ve Švýcarsku se usadili jezuité a kapucíni. V roce 1579 bylo v Miláně založeno Collegium Helveticum, kněžský seminář pro katolické spříseženstvo.

Věřoučné rozdělení nerozbilo spojenecký systém Spříseženců. O konfesijní příslušnosti rozhodovaly samostatně jednotlivé regiony a v Appenzellu to roku 1597 vedlo k rozdělení země na reformovanou a katolickou část. Zdá se, že právě volná struktura spojeneckého systému Spříseženců prokázala během věroučné krize svojí nosnost, již by se asi nedostávalo centralističtější uspořádanému svazku.

Konfesijní rozdělení dále snížilo schopnost spříseženstva dohodnout se na zahraničně politických otázkách. Reformace také významně poznamenala kulturní vývoj Švýcarska. Od 16. století se utvářely nové kulturní okruhy sledující konfesijní hranice a ty se svým charakterem navzájem lišily víc než jazykové oblasti.

POČÁTKY ŠVÝCARSKÉ NEUTRALITY

Princip neutrality se dnes považuje za základ švýcarské zahraniční politiky. Bylo by však mylné usuzovat, že spříseženstvo sledovalo takovou politiku už od samého počátku. Stejně neudržitelná je i teze, že se Spříseženci přiklonili k neutralitě z vlastního rozhodnutí, když vizionářsky přijali napomenutí Mikuláše z Flüe: „Nepleťte se do cizích věcí“, či si vzali ponaučení z bitvy u Marignana.

Neutrální vystupování v pozdním středověku znamenalo „zůstat v klidu na místě“, tj. v případě války nepodporovat aktivně žádnou ze stran. Pojem se tedy vztahoval na velice úzký okruh lidské činnosti. Očekávalo se, že dotyčná země nevyšle vojenskou pomoc bojujícím ani jim nezpřístupní vlastní opevněná

místa, že do konfliktu nebude přímo zasahovat. Naopak průtahy cizích vojsk, vysílání žoldnérů za hranice či zásobování stran zbraněmi a potravinami se nepokládaly za věc protivící se neutralitě. Když během švábské války vyhlásila Basilej v roce 1499 neutralitu, nijak to nebránilo spříseženeckým jednotkám táhnout přes basilejské území na Dornach, aniž by porýnskému městu někdo předhazoval porušení neutrality.

Politickému myšlení pozdního středověku a raného novověku byla zcela cizí představa, že by se idea neutrality měla stát základním principem jakéhokoli vystupování navenek. Rozhodnutí „zůstat v klidu na místě“ platilo jen za situace, kdy to bylo z hlediska vlastních zájmů vhodnější. Při větších konfliktech se níže postavení mocnější hráči, např. autonomní šlechta či duchovní hodnostáři, rozhodli zůstat neutrální, aby své državy uchránili před pleněním. Ne vždy se jim to však podařilo.

Za první celospříseženecké usnesení o neutralitě by se dala pokládat již úmluva z roku 1351 přijatá při uzavírání spolku s Curychem. Z rámce spolku měly být podle ní vyňaty ty regiony v rétských krajích, v nichž zuřilo záští. Roku 1399 se dohodly Bern a Solothurn na časově omezeném spojenectví s markrabětem Rudolfem z Hachbergu, přičemž v ujednání se objevila klauzule, že obě města „zůstanou v klidu na místě“, jestliže jejich smluvní partner bude nucen vést válku. Bern i Solothurn zřejmě chtěly zabránit tomu, aby se musely vojensky angažovat mimo vlastní zájmovou sféru.

S časově nemezenou neutralitou ze zásady se v pozdně středověkém spříseženstvu setkáváme zpočátku nikoli ve vystupování vůči cizině, ale ve vnitrospríseženeckých spojeneckých dohodách. Ve spolku z roku 1411 uložilo sedm míst Appenzellským, aby při konfliktech mezi Spříseženci zůstali neutrální. Spolek uzavřený s Basilejí v roce 1501 v sobě slučoval myšlenku pasivního „klidu“ při vnitrospríseženeckých rozmíškách s požadavkem na aktivní zprostředkování. Tuto úlohu Basilej úspěšně plnila až do 19. století.

Zcela neprávem se počátky švýcarské neutrality dávají do souvislosti s již zmíněnou porážkou u Marignana. Stále znovu se tvrdívá, že šlo o „historický obrat“, o rezignaci na velmocenské postavení a že to Švýcarsko přimělo stáhnout se z evropské politiky. Marignano, jemuž předcházela předčasná gallaratská míra s francouzským králem a následný odchod Bernských a jejich západních spojenců domů, znamenalo určitě konec expanzivní politiky zaměřené na Lombardii. Jinde však expanze pokračovala i v pozdějších letech, např. do prostoru Ženevského jezera pod vedením Bernu. Obecně řečeno, ještě dlouho po roce 1515 měly vztahy spříseženstva s evropskými mocnostmi daleko k jakékoli neutralitě, jak si jí představujeme dnes.

Rozhodující předpoklady ke švýcarské neutralitě však 16. století opravdu přineslo. Vzhledem k tomu, že spříseženstvo mělo charakter volného svazku suverénních zemí, které se svými zájmy různily, bylo pro slabý spolkový sněm stále těžší vystupovat vůči cizině jako partner, jehož lze při uzavírání dohod a vyjednávání brát vážně, zvláště když se v cizině již utvořily knížecí teritoriální státy s národním sebeuvědoměním. Neutrální vystupování spříseženstva se tedy postupně vyvinulo z neschopnosti se na něčem usnést. Dobře to ukazuje vymizení snah podnikat celošvýcarské operace a perspektivy hrát v evropských konfliktech významnější roli. Sněm dále ochromilo konfesijní rozdělení, přestože náboženská válka již v roce 1531 skončila.

Podle toho, k jakému vyznání víry se kdo hlásil, navázaly země a města vztahy s konfesijními stranami v Evropě, podařilo se však zabránit zatažení Švýcarska do náboženských bojů za hranicemi. Ještě před vypuknutím šmalkaldské války mezi císařem Karlem V. a protestantskými knížaty přijali Spříseženci na sněmu z roku 1545 rozhodnutí, že nepovolí průchody cizích vojsk a dopravu zbraní přes své teritorium. Záměrem bylo zachovat nedotknutelnost výsostného území spříseženstva, podpora válečnických stran na bojišti se neřešila.

Švýcarské žoldnéře nacházíme v dobách náboženských válek 16. století jak na straně reformovaných, tak katolíků. Část z nich se snad připojila k té či oné skupině z osobního přesvědčení, část se však dala naverbovat do vojsk příslibných katolickou či reformovanou vrchností válečnickým mocnostem.

Z katolických regionů spříseženstva táhli žoldnéři na pomoc císaři a jeho spojencům, z reformovaných oblastí proudili vojáci k protestantským knížatům, francouzským hugenotům a Nizozemcům. Na základě smluvních ujednání udržovali katolíci konfesijní spojenectví se Savojskem a Španělskem. Nekonfesijního charakteru bylo spojenectví mezi Spříseženci a francouzským králem, resp. císařem. Spleť dohod se rozbujela natolik, že to muselo dříve či později vést k protimluvům. Spojenectví z roku 1521 např. Spřísežencům zakazovalo, aby udělili právo průtahu vojskům nepřátelským Francii, zatímco ve spojenecké dohodě se Španělskem se přesně o takovém právu hovořilo. V obou smlouvách ujišťovali Spříseženci své partnery, že jim poskytnou pomoc v dosud nerozhodnutém francouzsko-španělském zápase o Milán. Změti odporujících si závazků unikali Spříseženci stálým odsouváním rozhodnutí, což posléze vedlo k faktické neutralitě. Dál běžela jen distribuce žoldnéřů do celé Evropy, protože takový přístup neodporoval dle dobových představ neutrálním zásadám.

V průběhu 16. století se politická bezradnost Švýcarů nad protichůdnými spojeneckými závazky stala jednou z příčin prakticky neutrálního vystupování spříseženstva navenek a tento trend dále posilovala rozhodovací nemohoucnost sněmu a nezájem jednotlivých míst na společné zahraniční politice. Situace byla stabilní, dokud se země držela stranou evropských konfliktů. Za tento výsledek zaplatili Spříseženci krví svých žoldnéřů na evropských bojištích.

Praxe nerozhodného balancování mezi klauzulemi spojeneckých smluv nebyla založena na nějaké teoreticky propracované ideji o neutralitě. Taková idea vznikla až v průběhu 17. století. Do té doby si už lidé na neutralitu natolik zvykli, že změna smýšlení byla jen stěží možná.

MEZE EXPANZE

V prvních letech 16. století vyčerpali Spříseženci své expanzivní možnosti téměř ve všech směrech. Na severu prolomili přirozenou hranici na Rýně pouze v rakouském Fricktalu a překročili ji u Basileje a Schaffhausenu, na východě sice padl pod spříseženeckou nadvládu levý břeh Rýna mezi Sargansem a Bodamským jezerem a uzavřením časově neomezené smlouvy s rétskými ligami bylo připraveno začlenění zdejšího prostoru do spříseženstva, tím však šance na další rozšiřování území končily. Na jihu mohli být Spříseženci rádi, když jim nový pán Milána, francouzský král, přislíbil ve věčném míru držbu Locarna a Lugana-Mendrisia, které byly obsazeny v letech 1512–1513. Ani v horním Wallisu se situace

nevyvíjela příznivě a po několika neúspěšných útocích na Val d'Ossola to vypadalo, že místní obyvatelé již nejsou schopni postupovat přes průsmyky dále na jih. Obecně lze říci, že počátkem 16. století dosáhlo Švýcarsko na severu, východě a jihu zhruba svých dnešních hranic, pomineme-li graubündenský poddanský region Valtellina či předsunuté opěrné body v Mylhúzách a Rottweilu, které byly později ztraceny. Další výjimku představuje oblast Fricktalu s Rheinfeldenem a Laufenburgem, přičleněná ke Švýcarsku definitivně až v letech 1802–1803.

Nejasné poměry dlouho vládly na západní hranici spojeneckého systému Spříseženců. Mezi pohorím Jura, kde leželo rozhárané teritoriální panství biskupa basilejského, a severním okrajem Ženevského jezera se táhla nesouvislá, konfliktní zóna, v níž se střetávaly rozličné mocenskopolitické zájmy. Jižní údolní regiony biskupství basilejského byly již od 14. století pod ochranou Bernu, město Biel mělo přidružený status a stejně tak i území hrabat z Neuchâtelu a panství Gruyère. Bern a Fribourg společně spravovaly panství Murten, Grandson, Orbe a Echallens, hubený to zisk z burgundských válek, přičemž Bern sám ovládal od roku 1475 panství Aigle a obyvatelé horního Wallisu oblast od St. Maurice až po Velký svatý Bernard. V letech švábské války a výprav proti Milánu, které politickou a vojenskou sílu Bernu a Fribourgu zaměstnaly v jiném směru, zůstaly poměry v regionu navenek stabilní, tím spíš, že i vévodové savojské, zeměpáni Vaudu, usilovali o dobré vztahy s Bernem, Fribourgem a ostatními Spříseženci a dojednali s nimi dohodu o přátelství, jež byla několikrát potvrzena. Potají se však připravoval úder, který měl savojskou dynastií připravit o Vaud. Členové spříseženstva v čele s Bernem a Fribourgem získali dvě falešné listiny, v nichž vévoda Karel III. odkazuje Spřísežencům obrovskou sumu ve výši milionu zlatých. Přes všechny intervence papeže, císaře a francouzského krále Spříseženci pod vedením Bernu dokumentů použili a donutili vévodu, aby podvodné závazky uznal. V roce 1512 byla uzavřena jednostranná patronátní dohoda a vévoda přivodil k vojenským zásahům na svém teritoriu.

Vyděračské ujednání nemělo zprvu bezprostřední důsledky. Když ale Bern přešel po roce 1525 na stranu reformovaných míst a navázal úzké vztahy s Ženevou, vystavenou politickému tlaku savojské dynastie, byl střet nevyhnutelný. Ženeva se dostala pod ochranu spříseženstva, a protože s městem vedla drobnou válku prosavojská šlechta ve Vaudu, sdružená do tzv. spolku s emblémem lžice (Confrérie de la Cuiller), naskytl se důvod přistoupit roku 1530 k ozbrojené intervenci. V roce 1536 obsadily Bern a Fribourg během krátkého tažení Vaud a západní část Chablais jižně od Ženevského jezera. Wallisští, jimž Bern dovolil, aby „savojskou husu také oškubali o pár per“, ovládli levý břeh Rhôny až k Ženevskému jezeru a východní Chablais.

K završení teritoriálního vývoje švýcarské Romandie už chybělo jen integrovat do spříseženstva panství hrabat z Gruyère, které mělo v konečné fázi pouze přidružený status. Bernští a Fribourští to vyřešili tak, že hraběti Michalovi z Gruyère napůjčovali vysoké peněžní částky a roku 1555 nad ním na sněmu vyhlásili konkurz. Jeho území si následně přisvojili. Podle dobového komentáře si bernský medvěd uvařil jeřába Gruyèrských ve fribourském kotli.*

* Bern má ve znaku medvěda, zatímco znakem hrabat z Gruyère byl jeřáb (francouzsky la grue). Zmínka o kotli je nepřeložitelnou slovní hříčkou, neboť v němčině označuje slovo Kessel kotel i kotlinu (míněna je samozřejmě kotlina fribourská) – pozn. překladatele.

V obsazeném Vaudu se Bern a Fribourg opíraly o dobře fungující správní aparát savojských vévodů, což zásadní měrou přispělo k rychlému začlenění oblasti do spojeneckého a mocenského systému Spříseženců. Teprve nyní, když byl završen teritoriálně politický postup do Vaudu (1536) a uzavřeno spojenectví se Ženevou (1526), se spříseženstvo stalo skutečně mnohojazyčnou spojeneckou koalicí. Ennetbirgiská fojtství, v nichž se hovořilo italsky, byla totiž čistě poddanským regionem a v rétských ligách se zase jako úřední a literární jazyk používala němčina. Francouzština hrála před dobytím Vaudu ve spříseženstvu jen marginální roli. Počátky „hradby z růsti“, * konfliktní linie mezi frankofonními a německojazyčnými oblastmi Švýcarska, spadají tedy do 16. století, když Bern a Fribourg bezohledně prosadily připojení Vaudu ke spříseženstvu.

Posunem k Ženevskému jezeru dosáhl spojenecký systém Spříseženců své největší rozlohy. Asi 15 procent držav bylo do počátku 19. století opět ztraceno. Švýcarsko přišlo o Valtellinu, předsunuté opěrné body v Mylhúzách a Rottweilu, savojské části Chablais a tzv. Pays de Gex v okolí Ženevy. Zhruba v polovině 16. století bylo jasné, že se Spříseženci ocitli za hranicemi svých expanzivních možností – politicky i vojensky.

Staré rozpory v zájmech jednotlivých členů spříseženstva dále zostrily konfesijní rozdělení. Kolem roku 1567 byli Bernští nuceni postoupit oblasti jižně od Ženevského jezera zpět savojským vévodům, neboť ti našli oporu u katolických regionů Švýcarska – s výjimkou Fribourgu. Držba Valtelliny představovala pro rétské ligy, v neposlední řadě z konfesijních důvodů, dost nejistou záležitost, jak prokázal vývoj za třicetileté války. V pohraničních regionech typu Basileje, Schaffhausenu, Ženevy či Ticina se lidé museli ptát, zda v případě války opravdu dostanou dodávky zbraní, příslibené ve spolkových listinách. To se v ještě větší míře týkalo i mylhúzske a rottweilské exklávy.

Tradiční změť teritoriálně politických zájmů na území spříseženstva, kterou v letech 1525–1530 prohloubily konfesijní protiklady a rostoucí přítomnost evropských mocností u hranic země – kromě Rakouska je třeba zmínit i Španělsko a Francii –, činily jakoukoli myšlenku na další expanzi iluzí. Politické vedení, propadající v 16. století stále více teritoriálně politické apatii, přivedla možná k tomuto postoji reálná mocenská konstelace a nikoli poučení z porážky u Marignana či údajná slova Mikuláše z Flüe: „Nestavte plot moc daleko.“

POSILOVÁNÍ MOCI VRCHNOSTI

Už ve 14. a 15. století se objevují snahy vrchnosti zasahovat předpisy a zákazy do života širokých vrstev obyvatelstva, aby se upevnila autorita a mocenské postavení elity. V prvních letech 16. století začalo nést toto úsilí své plody. Do pohybu se dal proces, který směřoval k vítězství novověké státní moci nad středověkou „nestátností“ a nutil obyvatele navyklé na anarchistické svobody k tomu, aby se podrobili a dali se vychovávat.

* Rosti je pokrm z nahrubo nastrouhaných brambor, typický pro německojazyčné Švýcarsko. Termín Röstigraben či barrière des růsti označuje od 20. století hranici mentalit mezi frankofonními a německojazyčnými kraji Švýcarské konfederace – pozn. překladatele.

Budováním autority a všudypřítomnosti státu nehájilo vedení jen obecně bezpečnost, blahobyt a právní řád, ale podle dobových představ i sociální hierarchii danou od boha a hmotné zájmy vedoucí aristokraticko-měšťanské vrstvy, na jejichž bedrech spočívala politická zodpovědnost.

Sílící vrchnostenská moc se opírala o nepoččetné policejní síly složené z „městských drábů“, „bířiců“ a později též „zemských pochopů“, dále o špicly a udavače a především pak o soudy s jejich dalekosáhlými kompetencemi, zasahujícími ve stále větší míře i do soukromé sféry. Zvláště v reformovaných regionech, jež v letech 1525–1530 zavedly tzv. manželské a chůrové soudy, bylo soukromí postaveno pod státní dozor. Kontrolovalo se svěcení neděle, manželský život i výdaje na luxus a zábavu. Do služeb světské vrchnosti se postavila církev obojího vyznání, jejíž představy o zbožnosti, přisnlosti mravů a poslušnosti vycházely vstříc výchovným snahám politických míst. Při veřejných svoláních i kázáních duchovenstva zahlcoval obyvatelstvo proud nařízení a zákazů. „Mandáty“ různého druhu omezovaly, reglementovaly či zapovídaly pití alkoholu, klení, hazardní hry, tancování, obžerství, neslušný oděv či ošacení nepřiměřené stavu, navštěvování hostinců, nevěstinců i lázeňských domů a ještě mnoho jiných věcí.

Nové požadavky na přisnlost mravů postihovaly obzvláště ženy, které byly všemi možnými prostředky vytlačovány z veřejného života a musely se dokonce obávat, že jim určité činnosti v oblasti léčitelství, magie a „babských“ rad při porodech vynesou obvinění z čarodějnictví.

Za celou tou spoustou mravoučných mandátů se skrýval nejen úmysl pořídit lid kontrole vrchnosti, ale i zájem zajistit klid, bezpečnost a zemský mír a snaha o zachování božích příkázání. Úřední orgány chtěly lidem zabránit i v tom, aby vydávali zbytečné peníze za luxus neadekvátní jejich stavu. Od sklonku středověku začala vrchnost plnit úkoly v sociální oblasti, zajišťované dosud církví a soukromou dobročinností. Reformovaným místům připadla péče o chudé po zabavení světského majetku zrušených klášterů. Stát měl proto od 16. století svrchovaný zájem na tom, aby se bojovalo s domnělými příčinami chudoby. Tak povstalo zakazování výdajů za luxus nepřiměřený stavovskému postavení a za hříšnou hýřivost. Pokud jde o institucionální sféru, neměla toho vrchnost mnoho co nabídnout. V krizových časech 16. a 17. století počet chudých na území spříseženstva pokaždé drasticky stoupal. Z obav, aby celý rozpočet napadl na péči o chudé, bylo povoleno k sňatku závislé na majetkových a příjmových kritériích, což v chudších vrstvách enormně zvýšilo počet nemanželských dětí. Sociálněpoliticky většinou vrchnost selhávala, když musela čelit místy až nesnesitelně se rozmáhající žebrotě. Někdy se odpovědná místa vzbouřila a pokoušela se zajistit pracovní příležitosti sama. Organizovala např. výstavbu opevnění, při níž mohlo vzhledem k rozsáhlému přemísťování zeminy najít uplatnění velké množství lidí. Zpravidla však drábové a pochopové pochytili žebráky či tuláky a vyvezli je na hranice té které země. V případě, že k tomu byly dotyčné osoby vhodné, vynucoval se vstup do žoldněřského poměru nebo se věc řešila prodejem lidí na galeje.

To, že žoldněřství představovalo jisté uvolnění sociálního tlaku, který vedoucí vrstva pocítovala v důsledku stoupajícího počtu chudých, je mimo jakoukoli pochybnost. Především v reformovaných městech a přilehlých krajích však vzkvétalo v 16. století i textilnictví, jež rovněž skýtalo možnosti výdělků. Kapitál potřebný

k obchodování se žoldněří a k textilní výrobě se nacházel v rukou sociální elity, která měla při politickém rozhodování vždy na zřeteli vlastní zájmy. Ve všech regionech byla patrná její snaha sdílet moc, vliv a hospodářské páky s co možná nejmenším počtem konkurentů, a tak není divu, že při přijímání nových měšťanů a udělování inkolátu se uplatňovaly stále restriktivnější tendence. Lidí bez politických práv od 16. století ustavičně přibývalo.

Posilování státně-vrchnostenské autority ve stále větší míře omezovalo svobody širokých vrstev obyvatelstva a postupně vedlo k vymizení tradičních jevů, s jejichž pomocí se populace mohla odreagovat. Masopustní veselí se všemi jeho zmatky, na něž reformované duchovenstvo pohlíželo obzvlášť s nevolí, zůstalo omezeno na katolické oblasti nebo je nahradila jiná zábava, např. disciplinovaná přehlídka zbraní v Basileji, zvaná „Harnischschau“. Zmizely bujné střelecké oslavy i sváteční sousedské návštěvy, rozpustilosti při posvíceních byly zákazy čím dál tím více omezovány.

Státní autorita však měla vzhledem k suverenitě jednotlivých zemí a měst v praxi své meze. Ze strany členů spříseženstva byla např. žárlivě a úzkoprsě hájena soudní svrchovanost, což znemožnilo vznik celospříseženeckého soudnictví. Právě výkon spravedlnosti byl věcí rozhodujícího významu, jestliže se měl plně prosadit vrchnostenský nárok na vedení.

Rozšiřování státní autority na území spříseženstva sice odpovídalo obecnému vývoji v Evropě, nedosáhlo však nikdy takového rozsahu jako v knížectvích prodchnutých organizací, o velkých monarchiích ani nemluvě. V rozvíjení vrchnostenských mocenských struktur zaostávaly švýcarské země zpravidla daleko za městy a města sama disponovala ve srovnání s cizinou jen nedostatečně výkonným státním aparátem.

Po dosažení svého největšího teritoriálního rozsahu nedokázalo spříseženstvo při výstavbě svých politických struktur držet krok s Evropou. Chyběl zde vnější tlak, který by si koncentraci politických a hospodářských sil vynutil.

„MALÁ DOBA LEDOVÁ“

Navzdory špatným klimatickým obdobím – např. ve 14. století – panovalo ve středověku dlouhodobě příznivé počasí, umožňující v průměru dobrou úrodu a v horách zakládání trvalých sídel až do výše kolem 2000 metrů n. m. V polovině 16. století se na tři desetiletí znovu oteplilo, takže léta byla horká a zimy chudé na sněh. Pak však došlo zhruba v letech 1560–1565 ke zřetelnému zhoršení klimatu, provázenému prudkými výkyvy teplot, suchy i nadměrnými srážkami. Na jeden a půl století se mimořádně ztížily životní podmínky lidí, v případě Švýcarska hlavně v horských okrajových zónách. Nikoli neprávem se tomuto úseku klimatických dějin, který se dělí do několika fází, říká „malá doba ledová“. Jak si hned ukážeme, v letech 1565–1700 pronikly ledovcové splazy opravdu až do nitra alpské kulturní a sídlištní krajiny. Přesto je třeba nakládat s pojmem doba ledová opatrně, neboť vzbuzuje trochu jednostrannou představu o šíření alpských a arktických mas ledu a zcela pomíjí jiné projevy zhoršení klimatu, působící i v nížinách.

Pravdou je, že období nepříznivého klimatu charakterizovala nejen zima a vysoký objem srážek, ale také vedra a sucho, což dovoluje rozdělit „malou dobu ledovou“ do čtyř hlavních period. V první, mezi lety 1565 a 1601, bylo většinou chladno,

hojně přšelo a sněžilo, zatímco v druhé, trvající do roku 1629, sužovaly lidi vedra a prudké bouře, v zimě pak mráz. Roku 1630 začala třetí fáze s třeskutými zimami a spíše nízkými srážkami, kterou lze s určitým kolísáním sledovat až do doby kolem roku 1687. V poslední fázi, datované do let 1688–1701, se silně ochladilo a sněhová pokrývka ležela vzdor relativně skromným srážkám dlouho do jara. S ohledem na vysokou úroveň srážek v letních obdobích byl dopad na zemědělskou výrobu drtivý. Teprve po roce 1702 se klimatické podmínky normalizovaly.

Různé těžkosti, které lidem přinášelo zhoršení klimatu, dále zůstávaly rozsáhlé záplavy, vyvolané bouřemi a tajícím sněhem. V horách k tomu přistupovaly i škody na pastvinách a lučinách, způsobené vysycháním půdy a sutí strženou lavinami.

Rozšíření ledovců, jež dalo „malé době ledové“ jméno, dosáhlo vrcholu v letech 1580–1620 a roku 1660. Ve vysoko položených alpských údolích musely být opuštěny některé osady a přeloženy cesty přes průsmyky.

Již jsme uvedli, že účinky klimatických změn mnohostranně působily na zemědělskou produkci. Obilí během krátkých a deštivých letních měsíců nestihlo dozrát, trpěly vinice, čas pro vyhánění dobytka na pastvu se drasticky zkrátil. Poněvadž sena na zimu se nedostávalo, bývalo zvířectvo na podzim nadměrně poráženo a k pastvě přespříliš využívány lesy. Ledová pokrývka vodních toků snížila i výnosy z rybaření, které obvykle významnou měrou doplňovaly jídelniček Spříseženců.

Trvalé následky zanechala „malá doba ledová“ v sídlištní struktuře vysoko položených alpských údolí, a to nejen z důvodu šířícího se zalednění. Opuštěná byla celá řada údolních proláklín, celoročně obývaných od dob vrcholného středověku, případně přeměněných na pastviska. Drobné alpské osady v exponovaných polohách musely být z důvodu zvýšeného lavinového nebezpečí přesunuty na bezpečnější místo.

Někdy se v probíhajících změnách odrážejí vědomě rozvíjené obranné a záchranné strategie. Sídlištní prostor v Averském údolí (1800–2000 metrů n. m.) se podařilo udržet, protože zdejší obyvatelé začali místo nedostatkového dřeva užívat k topení sušený trus. Na jiných místech stoupla z téhož důvodu těžba rašeliny. Venkovské a městské domy byly stále častěji podsklepeny, zjevně proto, že si lidé dělali více zásob. Od konce 16. století se v domech zlepšilo vytápění a byly provedeny některé s tím související úpravy, např. vřdřeva světnic, redukce okenních ploch a zazdění či zabezdění volně přístupných podloubí. Zvýšilo to určitě komfort, především to však pomohlo lépe snášet třeskutou zimu. Dobytek již netrůvil většinu svého času v ohradách, ale stavěly se pro něj uzavřené chlévy.

Všechny tyto proměny provázela opatření ze strany vrchnosti a podnikatelských vrstev, v jejichž důsledku se zásadním způsobem přetvářela jak každodennost, tak i sociální a hospodářské struktury. Utvořily se podmínky k tomu, aby počet obyvatel Švýcarska stoupl z původních zhruba 600 000 na 1 200 000 – v kontextu klimaticky nepříznivého vývoje spíše překvapivě – a dosáhl tedy dvojnásobku oproti předchozímu období.

Z hlediska dějin každodennosti, v nichž se odráží způsob života veškerého obyvatelstva, lze „malou dobu ledovou“ se všemi jejími projevy považovat za předěl mezi středověkem a novověkem. Platí to o ní mnohem víc než o letech kolem roku 1500, dynamických duchovně a politicky.

ODBOJ A REBELIE

Od 14. století propukaly opakovaně revolty a vzpoury, které otřásaly sociální a mocenskopolitickou strukturou spříseženstva. Podle středověkých právních představ byli poddaní podrobeni vrchnostenské autoritě, které přísahali poslušnost, měli však nárok i na odpor, pokud vrchnost neplnila svou roli ochránce.

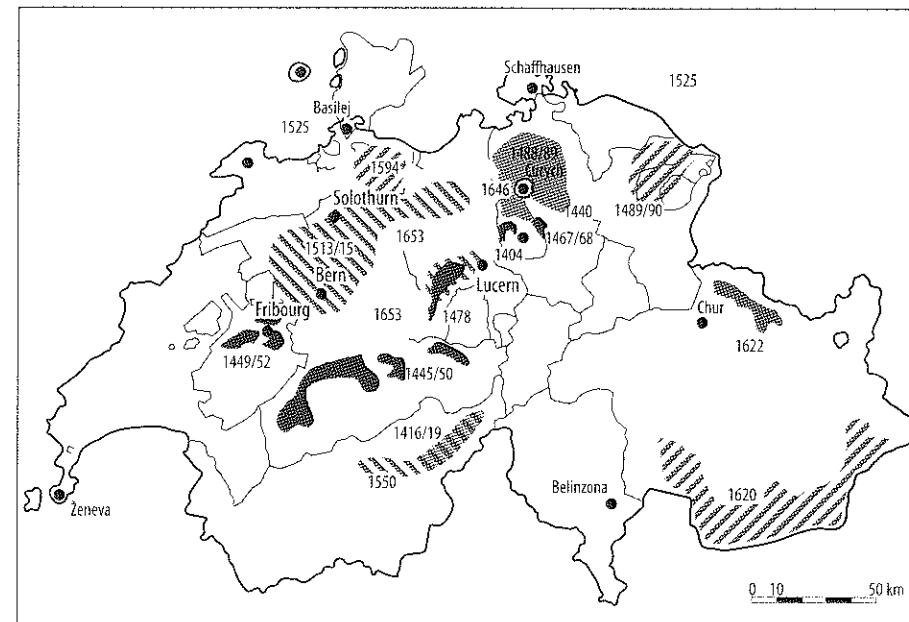
Důvodem, proč vznikala povstalecká hnutí, jistě nebyly abstraktní právní normy, ale konkrétní konfliktní situace mezi poddanými a vrchností, mezi cechy a patriciátem, tovaryši a mistry, lidem a vládou. Často se násilný odpor stal jedinou možností, jak přivést představitele vrchnosti k rozumu a donutit je, aby přestali bránit prosazování práva, když už shora uplatňovali dozor nad soudnictvím.

Revoluční charakter ve smyslu násilného svržení starých pořádků neměly rebelie pozdního středověku a raného novověku ani v nejmenším, spíše naopak. Všechny povstalecké skupiny se snažily své cíle a akce obhajovat poukazem na stará práva a poměry, které je záhodno obnovit. Od dob reformace k tomu přistupovaly i odvolávky na biblické pořádky z dob Starého zákona, jejichž znovuzavedení by umožnilo návrat k bohem danému řádu a spravedlnosti.

Zdá se, že bída, chudoba a vykořisťování v důsledku vrchnostenského šlendriánu vyvolávaly vzpoury jen výjimečně a v malém měřítku. Nevoli vzbuzovala spíše vrchnostenská rozhodnutí a kroky vnímané jako porušení platného práva. Masy obyvatel se rozhodovacích procesů v politice prakticky neúčastnily a jen na některých místech, např. v Bernu, pokládali předáči až do 16. století za vhodné, aby před důležitými rozhodnutími poznali mínění lidu, avšak zcela nezávazně.

Víceméně podružnou roli hrály při povstáních konfesijní aspekty. Lze předpokládat, že působily někde v pozadí, když skupiny rolníků plenily kolem roku 1525 klášterní statky. Povstání ve Valtellině, v němž si roku 1620 utlačovaní katolíci krvavě vybili nenávisť vůči reformované vrchnosti, a odboj Prättigauských, vyvolaný zhruba v roce 1622 rekatolizačními snahami Habsburků, představují na švýcarské půdě spíše výjimku. Jestliže něco vzbuzovalo nespokojenost, bylo to, jak jinak, zvyšování daní. Na venkově nikdo nechtěl doplácet za věci, o nichž měl pocit, že jdou mimo něj.

Až do 16. století se široké vrstvy obyvatelstva domnívaly, že různými postihy je trestá osobně vrchnost a že pomstu lze zcela ospravedlnit. Tělesné a peněžité tresty byly proto spojovány s přísazným slibem nemstít se, tzv. Urfehde. Protože vrchnost měla tendenci zbavovat se nepohodlných a vzpurných osob justičními vraždami, docházelo ze strany pozůstalých ke krvavým a těžko řešitelným

Venkovské rebelie 15.–17. století

odplatám vůči vedoucí vrstvě. Kolem roku 1472 se např. Jerlingům ze Saanenu podařilo vynutit si na městu Basilej ponižující sumu peněz za zabití jednoho rodného příslušníka.

Ve 14. a na počátku 15. století doutnaly nepokoje především ve městech, kde se prodíraly k moci řemeslnické cechy. Pod povrchem se v těchto pozdviženích odrážel zápas tovaryšů s cechovními mistry. Výzvy k zastavení práce však tovaryšům trvalejší výhody přinesly jen stěží.

Povstání venkovských poddaných proti městské vrchnosti se množila v průběhu 15. století. Navenek nabírala obvyklou podobu lidové justice, tak jak se s ní setkáváme o dvanácti nocích, o masopustech a posvíceních. Hrozbami si vzbouřená čeládka vynutila vstup do domu nenáviděného magistráta, vyprázdnila vinné sklepy a spížírny a hrubým způsobem žertovala s děvečkami. Symbolem revolty se stal společný znak, pod nímž se houfci rebelů shromažďovaly. Na území spříseženstva užívaly rebelantské skupinky např. na tyči upevněnou selskou škorní, rozšířenou především v jihoněmeckém prostoru. Objevily se však též improvizované praporce a ve Wallisu démonicky vyhlížející dřevěná figura (nazývaná Mazze), kterou povstalci pobíjeli na znamení solidarity hřebíky. Při obvyklých projevech lidové nespokojenosti byly pleněny a ničeny různé objekty, hlavně klášterní a hradní. Po potlačení vzpoury se vyžadovala obnova těchto budov, což poddané značně zatěžovalo.

Selská zloba se nezaměřovala proti politicko-mocenskému řádu, nýbrž jen proti jednotlivým osobám, většinou zemským fojtům, a proti neoblíbeným notám. Probleskuje v ní však i nedůvěra rolníků vůči vedoucím vrstvám, jejich

úplatnosti a sobectví, a ambivalentní vztah k lidem z měst, kteří si při každé příležitosti tropili z venkovanů žerty.

Vzbouřencům z řad poddaných chyběl jasný politický program. Většinou zaznívaly požadavky, aby byla zrušena omezení v oblasti užívacího práva a tržní nabídky. Nepokojní rolníci se dali zpravidla uchlácholit prozatímními ústupky a velkorysým pohoštěním, především když byl ten či onen magistrát, jehož obzvláště nenáviděli, hozen politicky přes palubu. Vrchnosti se touto cestou podařilo urovnat povstání z let 1513 a 1525, aniž došlo k větším násilnostem. I tzv. válka o rappeny,* konflikt mezi poddanými Basileje a městskou vrchností o daň z vína (1591–1592), byla vyřešena vyjednáváním a nikoli proléváním krve.

Po roce 1600 přistoupily ke starým latentním problémům mezi vládnoucími centry spříseženstva a poddanskými regiony další zdroje konfliktů. Nepokoje za třicetileté války se ještě podařilo bez větších škod překonat. Avšak postupné zhoršování mince spolu s utlumením válečné konjunktury, z níž profitovali rolníci, vedlo po roce 1648 k vření na venkově, jež v roce 1653 vyústilo v selskou válku. Roznětkou se stalo krátkodobé znehodnocení bernské měnové jednotky, batzenu, a podobný krok Lucernu, realizovaný vzápětí poté. Nejprve se vzbouřili Entlebuští, následovali je rolníci z Emmentalu, horního Aargau a solothurnské domény a nakonec se přidali i poddaní Basileje. V Huttwilu vznikl 14. května 1653 povstalecký spolek, jehož existence byla pro spříseženstvo třinácti míst přímou hrozbou. Rebelii musel řešit sněm, který se usnesl vojensky zasáhnout.

Vypadalo to, že selské oddíly, vyzbrojené kopími, halapartnami, mušketami a typickými povstaleckými kropáči, se budou vojenské konfrontaci spíše vyhýbat. Jejich předáci byli přesvědčeni o právoplatnosti svých požadavků, odvolávali se na stará práva, na Viléma Tella a Mikuláše z Flüe a vsadili na vyjednávání. Vládní vojska, zverbovaná v krajích, které se k povstání nepřipojily, disponovala mnohem lepším vedením a vzbouřence snadno rozprášila, pokud své oddíly nerozpustili už dříve. Selští vůdcové, mezi nimi i Niklaus Leuenberger, byli mučeni, státi nebo rozčtvrceni. Na porobené obyvatelstvo se snesl teror vítězných vojsk a povstalecká centra, „hnízda rebelů“, byla vystavena pokořujícímu zacházení. K popravištím proudili rolníci, aby uctili své zabitě vůdce, jasný to důkaz, že porážka neodstranila protiklady mezi městem a venkovem, vládou a poddanými. Smíření, které by opět nastolilo důvěru, se nekonalo. Na venkově zůstali lidé politicky pasivními, nespolehlivými a nedůvěřivými. Citovat lze na tomto místě slova kronikáře Anselma, jež zazněla při neslavném konci jiného povstání, z roku 1513: „Poroba selských poddaných připravila vrchnost o nejsilnější obvodovou zeď, jakou kdy měla.“

ŠVÝCARSKO ZA TŘICETILETÉ VÁLKY

Když v roce 1618 začala pražskou defenestrací třicetiletá válka, spříseženstvo nebylo na tento vývoj vůbec připraveno. Katolické a protestantské regiony se nedopustily takové neprozřetelnosti, aby uzavřely smlouvu s některou z konfesijních stran v Říši, protestantskou unií či katolickou ligou, dál se však rozšiřovala

* Rappen byla drobná mince ražená na jihozápadě Svaté říše římské. V německojazyčných oblastech Švýcarska se tak dodnes označují běžně užívané centy (oficiální zkratka Rp.) – pozn. překladatele.

ujednání o žoldnéřské službě. V roce 1614 byla potvrzena smlouva s Francií, k níž se nyní připojil i Curych. O rok později následovalo spojení mezi Curychem, Bernem a Benátkami, stanovené na dobu určitou. Dohoda Bernu se Savojskem z roku 1617 byla zřejmě zaměřena proti španělskému vlivu v severní Itálii.

Starší úmluvy, např. dědická dohoda s Habsburky z roku 1511, umožňovaly cizím vojenským oddílům, aby volně táhly přes spříseženecké území. To nedělalo problémy, dokud válka probíhala daleko odtud – v Čechách, Falci či severním Německu –, jakkoli si smluvní závazky o průtahu vojsk navzájem odporovaly. Již roku 1618/1619 vládly přesto na sněmu obavy, aby španělská vojska nepostupovala do Čech přes švýcarské teritorium. Záhy se prosadil názor neposkytovat právo průchodu nikomu, kdo vede válku, neboť předpokladem spříseženecké nezávislosti je právo blokování průsmeků. Přijatá opatření se zprvu omezovala spíše na policejní střežení hranic než na jejich vojenskou obranu. Nepříjemnosti s tím měli hlavně kupci, nikoli malé vojenské jednotky, které chtěly proniknout na některé z válečtích. Nezabránilo to ani šmelení s válečným materiálem, zejména s municí a mušketami. Na těchto obchodech totiž čile vydělávali i předáci spříseženstva.

Z konfesijních důvodů chovala jednotlivá místa sympatie k té či oné bojující straně, zároveň se však vyhýbala jakýmkoli spojeneckým vazbám, jejichž podmínkou bylo aktivní zapojení do války. Určité pokusy představoval pro sněm návrh švédského krále Gustava Adolfa, aby Spříseženci navázali spojení se Stockholmem. Zvláště lákavá byla idea ofenzivního postupu proti „dědičnému nepříteli“, rodu Habsburků. Konfesijní pozadí tohoto kroku však snadno rozpoznali katoličtí členové a návrh z roku 1631 zmizel z pořadu jednání.

Švédský král neuspěl ani s pokusem uzavřít spolek pouze s reformovanými regiony. I nejhrolivější protestanti se zalekli možnosti, že by byla zpochybněna další existence spříseženstva, a žádosti Švédů o peníze a vojáky vyvolaly údiv. Dosud totiž Spříseženci vždy dodávali vojáky a dostali za ně zapláceno, nebylo zvykem, aby cokoliv platili.

Zhruba v letech 1628/1629 nastala třetí, „švédská“ fáze války a boje se začaly přesouvat stále více na jih Říše. Švýcarům hrozilo, že jim situace přeroste politicky a vojensky přes hlavu.

Reformovaná místa na severní periferii spříseženstva se pustila do posilování obrany hranic, aby zabránila násilnému vniknutí na své teritorium. Protože bylo třeba počítat s uprchlíky, vyvstala otázka jak zajistit dodávky potravin, když tradiční zásobovací základna, Alsasko a švábské kraje, velmi utrpěla válkou.

Jen nedostatečnou pomoc mohli Spříseženci poskytnout přidruženým místům na okraji svého spojeneckého systému. Jak si později ukážeme, ohledy na válečnické mocnosti zabránily razantnímu zásahu v Graubündenu. Reformovaná místa ale povolila průchod francouzským vojskům v čele s vévodou z Rohanu, táhnoucím do Graubündenu roku 1635 z Alsaska. Porušení neutrality zdůvodňovali reformovaní tím, že pouze zajišťovali svým spojencům pomoc proti Rakousku a Španělsku.

Bez většího účinku zůstal spolek katolických míst s biskupem basilejským, jehož državy zle poplenili v letech 1637–1638 Švédové.

Exklávu v Mylhúzách zásobovala v dobách válečného nebezpečí spříseženecká vojska, avšak jen ve skromném rozsahu. Slabiny, jež Spříseženci vykazovali v dodávkách zbraní, dobře ilustruje incident z roku 1632. Solothurnské milice

tehdy ve střežené soutěsce u Balsthalu násilím zadržely oddíl Bernských, který táhl do Mylhúz. Vyžádalo si to mrtvé a raněné, přičemž Solothurn se musel ponížujícím způsobem Bernu omluvit.

Zatímco Mylhúzy obdržely od spříšeženstva alespoň symbolickou pomoc, Rottweil v důsledku třicetileté války fakticky spojenecký systém opustil. Katolické město se již roku 1610 připojilo k Lize a reformovaná místa se mu proto zdráhala dodávat zbraně. Jisté smluvní vazby mezi oběma stranami však přetrvávaly až do 18. století.

Pohraniční regiony spříšeženstva nebyly s to samy ubránit své teritorium. Když v roce 1633 vstoupil švédský generál Horn u Steinu am Rhein na spříšežencké území a zaútočil odtud na Kostnici, Bern ho dokonce zásoboval municí. Z hlediska zachování neutrality působí nemyslitelně postup císařského generála Aldringena, který se roku 1633 vypravil z rakouského Frickthalu přes basilejské území do rovněž habsburského Alsaska. Za flagrantní narušení hranic se ve své době pokládal krok vévody výmarského. Ten se svými švédskými oddíly opustil roku 1638 državy biskupa basilejského, přešel přes území města Basileje a napadl rakouský Rheinfelden. V průběhu válečných let se u Spříšeženců pevně etablovala představa o vnitřní souvislosti mezi neutralitou a obranou hranic. V roce 1647 byla uzavřena celospříšežencká dohoda, jež usilovala vyjít vstříc potřebám obrany švýcarské hranice (tzv. wilský defensionál). Chatrné klauzule smlouvy byly zatěžkávací zkoušky za války naštěstí ušetřeny.

Pomineme-li okrajové oblasti, udrželi se Spříšeženci zásluhou své neutrality stranou válečného konfliktu. Jejich ustrašená zdrženlivost, snaha se nevázat a rozporuplné vykládání smluv jim však úctu v cizině nezískaly. Slávu si vydobyli pouze švýcarští žoldnéři, kteří svou krev hojně prolévají na bojištích Evropy. Hlavně díky nim minuly spříšeženstvo hrůzy války.

GRAUBÜNDENSKÉ ZMATKY

Zatímco třináct regionů se blokováním průsmyků a neutrálním vystupováním vyhnulo tomu, aby třicetiletá válka zasáhla rovněž teritorium spříšeženstva, procházel Graubünden obdobím nejničivější zkázy. „Republiku tří lig“, k níž patřila i poddanská Valtellina, rozdíraly konfesijní protiklady, sváry uvnitř vedoucí vrstvy a tradiční pohraniční a sousedské konflikty, ale také mezinárodní intriky a vpády cizích vojsk. Vznikala třaskavá směs navzájem se křížících faktorů, kterou lze v plné šíři popsat snad jen v samostatné lokálně-historické práci.

Kolem roku 1600 prohloubil Graubünden dosavadní smluvní vazby se Spříšeženci a uzavřel na deset let spojenectví s Benátkami, aby se pojistil před Španělskem. Graubündenští pocítovali stále větší tlak z vévodství milánského, ovládnutého Španěly, a srozumitelnou výstrahou, co jim hrozí, se stala výstavba pevnosti Fuentes na severním okraji Lago di Como.

Španělské zájmy v Graubündenu se točily kolem alpských průsmyků, které po uzavření Oñateho smlouvy mezi Španělskem a Rakouskem (1617) získávaly na významu a umožňovaly přímé spojení španělského Milána s výsostným územím rakouských Habsburků.

Záminku k intervenci poskytla Španělům – ochráncům katolicismu – perzekuce katolíků ze strany radikálů z řad reformovaných. Připomenout je na tomto

místě třeba trestní soud v Thusis z roku 1619 a především neobratný postup reformované vrchnosti a duchovenstva proti katolickým poddaným ve Valtellině. Na počátku třicetileté války byly poměry v Graubündenu už tak zlé, že sesuv skal, který roku 1619 zavalil městečko Piuro u Chiavenny, pokládali lidé za varování a trest boží.

Konfesijní rozdělení země – Desetistoličná liga a Liga Božího domu byly spolu s městem Chur převážně reformované, zatímco Šedá liga zůstala spíš věrná staré víře – znemožňovalo sledovat jednotnou nábožensko-politickou linii. Dříve na pořádek dohlížel churský biskup, ale nyní to již dávno neplatilo a jeho sídlem byl většinou Innsbruck. Členové spříšeženstva reagovali na zmatky v Graubündenu zdrženlivě, snažili se prostředkovat a intervenovat, ale s malým úspěchem. Razantního zásahu v Graubündenu se sněm obával, neboť nepokoje mohly snadno přeskóčit i na spříšežencké území.

Španělsko začalo připravovat ofenzivu v roce 1618 a nejprve odřízlo Graubünden od dodávek potravin. Roku 1620 se s podporou pevnosti Fuentes vzbouřili Valtellinští. Některým reformovaným, např. Georgu Jenatschovi, se taktak podařilo uprchnout, zbytek byl povražděn. Pokusy dobýt Valtellinu s pomocí Bernu a Curychu nazpět ztroskotaly. Aby si představitelé reformovaných vybili svůj hněv, obrátili se v nouzi proti vůdcům katolické strany, rodu Plantů. Pompeius Planta byl v březnu 1621 na svém hradě Rietberg zavražděn, jeho bratr Rudolf musel uprchnout. Záměr opata z Disentis ukončit teror nekatolíků nasazením žoldnéřů ze středního Švýcarska neuspěl, ačkoli si získal španělskou podporu. Bez účinku zůstala rovněž dohoda Šedé ligy se Španělskem, podle níž se měly Madridu zpřístupnit průsmyky.

Další pokus reformovaných dobýt Valtellinu poskytl Habsburkům příležitost nasadit proti Graubündenu mocné síly. Španělská vojska obsadila koncem roku 1621 Val Bregaglia a vpadla do středního Graubündenu, rakouské kontingenty pod vedením Baldirona a Briona postoupily do dolní Engadiny a Prättigau. Vedení reformované strany se rozpadlo a Jenatsch uprchl do ciziny.

V milánských dohodách z ledna 1622 si vítězové rozdělili kořist. Zatímco Valtellinu získali Španělé, dolní Engadinu s Val Müstair a velkou část teritoria Desetistoličné ligy ovládli Rakušané, kteří v tomto případě uplatnili své nároky z dřívějších. V dubnu 1622 zachvátilo Prättigau krvavé povstání, vyvolané rekatalizačními opatřeními rakouských úřadů, ale již na podzim se museli vzbouřenci vzdát, přestože na počátku dosáhli jistých úspěchů. Dne 30. září 1622 byla uzavřena lindsauká smlouva, jež obsahovala horší podmínky než milánské dohody. Zdálo se, že svobodný stát tří lig, tak jak se konstituoval v závěru středověku, stojí před kolapsem. Ze strany Spříšeženců se nedala očekávat žádná pomoc.

Obrat přinesl zásah Francie do třicetileté války. V roce 1623 vznikla na základě pařížské smlouvy aliance mezi Francií, Savojskem a Benátkami, zaměřená proti španělské dominanci v severní Itálii. Graubündenské průsmyky se staly středem zájmu zahraničních stratégů. V případě, že by Španělé hodlali vyslat vojska na německé válčiště, byli víceméně odkázáni jen na průsmyky v Graubündenu. Námořní cesty, které blokovali Angličané a Holanďané, použít nemohli, východní alpské průsmyky, především Brenner, drželi pevně v rukou Benátčané a přechody na západě byly pro vojenský zásah také nevhodné, poněvadž je nemínili dát k dispozici členové spříšeženstva.

Kardinál Richelieu, tehdy určující postava francouzské politiky, byl pevně rozhodnut skoncovat se španělskou kontrolou nad graubündenskými průsmyky, a spojil se proto s reformovanou stranou, v jejímž čele stáli Georg Jenatsch a bratři Rudolf a Ulysses von Salis. Na podzim 1624 byli Španělé vytlačeni z Graubündenu i Valtelliny. Úspěchu se sice nepodařilo ihned naplno využít, avšak Graubündenští se alespoň zbavili cizí nadvlády. Koncem dvacátých let vypukla v severní Itálii válka o mantovské dědictví a v roce 1629 Graubünden znovu okupovaly zahraniční jednotky, tentokrát rakouské. Všeobecnou bídu umocnila morová epidemie, kterou sem vojáci zavlekli. Švédský vstup do války Rakousko donutil, aby se ze severoitalského bojiště stáhlo a na základě cheraské smlouvy vyklidilo roku 1631 i zemi tří lig. Z Richelieuova hlediska bylo nyní načase otázku průsmyků natrvalo vyřešit. Jenatsch obsadil z pověření Paříže strategicky významné body kolem Maienfeldu. V prosinci 1631 dorazil do Churu francouzský vrchní velitel vévoda z Rohanu, který byl hugenot.

K vlastnímu střetu došlo teprve v roce 1635, když se Richelieu rozhodl otevřeně vystoupit proti katolickým mocnostem na německém válčišti. V brilantně vedené operaci porazil vévoda z Rohanu rakouská a španělská vojska, která se chystala ze severu a z jihu znovu obsadit graubündenské průsmyky. Když ale bylo odkládáno slíbené vydání Valtelliny, obrátili se nálady v Graubündenu postupně proti Francii a politické vedení – Jenatsch přestoupil již v roce 1631 ke katolicismu – navázalo kontakty se Španělskem.

Roku 1637 vznikl tajný spolek zaměřený proti Francii (Kettenbund), který nekrvavou revoltou donutil Francouze opustit Graubünden. Georg Jenatsch, jehož mocenské postavení vyvolávalo stále větší odpor, byl v roce 1639 zavražděn, aniž se podařilo zjistit pozadí zločinu.

Téhož roku spatřila světlo světa dohoda se Španělskem, tzv. milánská kapituláta. Tři ligy přiznaly Španělům právo používat průsmyky k vojenským transportům a na oplátku dostaly nazpět Valtellinu, jejíž katolická víra již nesměla být předmětem rozbrojů.

Narovnání s Rakouskem potřebovalo delší čas. V letech 1643–1652 se obce, na něž si Rakušané činili nárok, vykoupily s finanční podporou spříšeženstva ze všech svých závazků. Graubünden tím zmizel z hledáčku cizích mocností, avšak vnitřní rozpory v „republice“ i nadále přetrvávaly a ještě dlouho se vybíjely v hlučných rebéliích, nazývaných „pozvednutí praporců“ či „trestní soudy“.

VESTFÁLSKÝ MÍR Z ROKU 1648

Od roku 1644 zasedali ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrückeru vyslanci evropských mocností, aby se pokusili smírně ukončit pustošivou válku. Politická ochota zastavit boje mezi zneprátelenými armádami, které už spíše připomínaly tlupy loupežníků, rostla teprve po roce 1645, když se válečná štěstěna začala obracet ve prospěch Francie a jejích spojenců.

Třináct regionů spříšeženstva vystupovalo, jak už bylo řečeno, navenek neutrálně, a zabránilo tak rozšíření válečného požáru na své teritorium. Přesto byla mírová jednání ve Vestfálsku pro Spříšežence důležitá. Na jedné straně se pocítovala potřeba, aby do souboru dohod mezi mocnostmi bylo zahrnuto i spříšeženstvo, jež nežilo politicky ve vzduchoprázdnu. Na straně druhé se nedaly přehlédnout

určité teritoriální změny, které se během války začaly rýsovat v bezprostředním sousedství a vyžadovaly smluvní fixaci. Týkalo se to především staré „obilnice a vinohradu“ Spříšeženců, Alsaska, u něhož se zdálo, že přejde z rukou rakouských Habsburků pod nadvládu francouzské koruny. Obzvláště Basilej musela mít z tohoto vývoje těžkou hlavu, neboť její hospodářské zázemí tvořily spíše úrodné kopcovité kraje Sundgau v Alsasku než vlastní chudobné poddanské državy.

Z hlediska Basileje existoval ještě jeden důvod, proč se zapojit do mírových vyjednávání v Münsteru a Osnabrückeru. Město, které přistoupilo ke spříšeženstvu teprve roku 1501, bylo v roce 1521 zapsáno – stejně jako Schaffhausen a Sankt Gallen – do seznamu říšských stavů. Dostávalo pozvání na říšské sněmy a bylo podřízeno říšskému komornímu soudu ve Špýru, z jehož působnosti se ostatní členové spříšeženstva vymanili již roku 1499. Kolem roku 1640 se Basilej shodou okolností zapletla do několika procesů rozhodovaných ve Špýru a na zdejší kupce doléhala četná předvolání i hrozba uvěznění. Ve městě doufali, že na mírových jednáních ve Vestfálsku se své podřízenosti komornímu soudu zbaví.

Za daných podmínek je pochopitelné, že vyslání delegace do Vestfálska vycházelo z iniciativy Basileje a že městu na Rýně bylo ponecháno na vůli, koho určí za zástupce spolku. Nadšení ale basilejský postup nevzbuzoval, hlavně katolická místa se zpěchovala. Francouzský vyslanec se obával, aby spříšeženecká delegace nezmařila připojení Alsaska k Francii, a snažil se sněmu tento krok rozmluvit. Teprve když bylo o osudu Alsaska diplomaticky rozhodnuto, změnil své stanovisko a souhlasil se sestavením spříšeženeckého poselstva. Na naléhavé prosby mu přislíbil podporu Francie.

Ačkoli s ideou vlastní delegace vyslovila reformovaná města souhlas již na mimořádném sněmu v únoru 1646, nedokázali se Spříšeženci jako celek až do příštího roku posunout k nějakému konsenzu. Čtveřice reformovaných měst, Curych, Bern, Basilej a Schaffhausen, se proto za podpory Bielu a Sankt Gallenu dopracovala v listopadu 1646 k ne zcela bezproblémovému rozhodnutí, aby zájmy své a ostatních Spříšeženců zastupovala v Münsteru pouze Basilej. Volba padla na purkmistra Johanna Rudolfa Wettsteina, přesvědčeného vyznavače reformovaného učení, ale nikoli fanatika, muže, který si ve světě spříšeženecké politiky vydobyl dobré jméno jako prostředník a vyjednaváč. Jeho výhodou bylo, že udržoval kontakty s katolickým táborem, především s důvěrníkem císaře Sebastianem Peregrinem Zwyerem z Uri.

Wettstein se do Münsteru vypravil v prosinci 1646 s malým, chudě vyhlížejícím doprovodem. Odvážel si s sebou pověření, jež odráželo omezené obzory spříšeženecké politiky. Měl za úkol vyvázat město Basilej z podřízenosti komornímu soudu ve Špýru a opírat se přitom o ochrannou moc Francie. Dále se od něj očekávalo, že zajistí Spříšežencům (především těm reformovaným), aby byli zahrnuti do všeobecných klauzulí mírových dohod, samozřejmě s výhradou, že budou zachována stará privilegia.

Podmínky, za nichž Wettstein svá jednání zahajoval, byly z hlediska vnějšího prostředí neutěšené. Se svým malým doprovodem bydlel v ruině na spadnutí s chatrným nábytkem a trpěl revmatickými záchvaty. Naléhavou záležitostí s říšským komorním soudem nicméně za pomoci říšských stavů vyřešil velmi záhy a ve prospěch Basileje. V ostatních směrech, omezených zprvu jen na potvrzení stávajících spříšeženeckých svobod, došlo v novém roce 1647 ke zcela zásadnímu

průlom. Francouzský vyslanec Henri de Longueville-Orléans, který byl pánem Neuchâtelu a jako takový měl blízko k Spřísežencům, přišel s myšlenkou, aby bylo spříseženstvo vyňato ze svazku Svaté říše římské. Wettstein, jehož nelze pokládat za jednoznačného straníka Francie, zřejmě Longuevillův záměr prohlédl. Kdyby se podařilo spříseženstvo odpoutat od císaře – vedle krále španělského hlavního mocenského protivníka Francie –, bylo by možné prohloubit spojenecké vazby mezi francouzským králem a Švýcary. Purkmistr na tuto hru přistoupil. Chápal, že bez pomoci francouzského vyslance ve Vestfálsku těžko něco zmůže. Od reformovaných míst obdržel instrukce, které mu dávaly volnou ruku. Když dorazily také plné moci od katolických regionů, dosáhl skutečně toho, že v návrhu mírových dohod byl také samostatný bod týkající se spříseženstva. „Město Basilej a ostatní spříseženecká místa“, jak zněla oficiální formulace, byly formálně „propuštěny“ z Říše, a tím se měla s konečnou platností uzavřít i nepříjemná otázka říšského komorního soudu.

Se zárukami mocností, že tato ustanovení zahrnou do vestfálských mírových dohod, odcestoval Wettstein v prosinci 1647 zpátky do Švýcarska. Tam dosažené výsledky přijali sice s povděkem, ale spíše rezervovaně, i když Wettsteinovi osobně bylo na sněmu v červenci 1648 vzletnými slovy vysloveno poděkování. Předákům patrně zcela nedocházel dosah sjednaných úmluv. V říjnu 1648, když vešlo ve známost, že mírové dohody z Münsteru a Osnabrücku byly stvrzeny, oslavila to Basilej – puritánštěji to snad ani nešlo – vyhlášením postu.

V jednom ohledu Wettsteinovi jeho koncepcí nevyšla. Vyslanec doufal, že zmizí-li konflikty kolem říšského komorního soudu, Spříseženci se politicky sblíží s císařem. Stalo se však něco jiného. V roce 1651 vypršela žoldnéřská dohoda s Francií a jednotlivá místa dávala najevo, že by si přála její obnovu. Příslušná úmluva byla uzavřena v roce 1663. Nikdy předtím se spříseženecká závislost na Francii neprojevila tak zřetelně jako nyní.

Během mírových vyjednávání ve Vestfálsku hrálo spříseženstvo zastupované Wettsteinem zase jednou podle francouzských not – od 15. století nikoli poprvé.

ŠVÝCARSKO A CIZÍ MOCNOSTI

Poněvadž původním cílem spojeneckého systému Spříseženců bylo zajistit jednotlivým místům nezávislost, představovalo jakékoli sledování společných zájmů takřka husarský kousek. Žádný region neprojevoval ochotu vzdát se vlastních výsostných práv ve prospěch ústředních spolkových orgánů. Pro spříseženstvo, přesněji řečeno pro jednotlivá zasedání sněmu, bylo od konce 16. století stále těžší hájit vůči cizině záležitosti celospříseženeckého významu, nebo je dokonce prosazovat. Navíc vzniklo kolem Švýcarska v souvislosti s utlumením spříseženecké expanzivnosti a přesunem velmocenských vojenských aktivit na periferii Evropy určité zájmové vakuum, které z většiny událostí odehrávajících se v sousedství Švýcar činilo v očích diplomatů věci druhého až třetího řádu.

Když po polovině 16. století dozněly všechny projevy spříseženecké rozpínatosti, zdálo se, že hrozba zásahu cizích mocností na teritoriu spolku – s výjimkou Graubündenu – je zcela zažehnána. S hranicemi spříseženstva, jakkoli nepřirozeně protínaly krajinu, byli všichni zjevně smířeni a rozvinul se živý příhraniční styk, z něhož profitovala města typu Basileje, Rheinfeldenu, Zurzachu či Kostnice.

Ohnisko konfliktů přetrvávalo kolem roku 1600 jen v prostoru Ženevy, kterou savojsští vévodové nikdy nevyřadili ze svých teritoriálně-politických plánů. Jakmile se začalo ukazovat, že tradiční konflikt mezi Francií a spojencem Španělů, savojskou dynastií, vyprovokuje postup Francouzů k Ženevskému jezeru, pokusil se vévoda Karel Emanuel I. znovu města zmocnit. Uprostřed zimy roku 1602 proběhla slavná eskaláda (šplhání savojských vojáků po žebřících přistavených k hradbám v noci z 21. na 22. prosince), ale město se ubránilo a vévoda musel v mírové dohodě ze St. Julien potvrdit hned následujícího roku nezávislost Ženevy a jako garanci demilitarizovat pohraniční pásmo mezi městem a savojskými državami.

Ženevská oblast sice dosáhla míru, ale neznamenalo to politické vyřešení sporu. Napětí mezi Savojskem a městem Ženevou se táhlo až do konce 17. století a Ženevě přitom jistil záda Bern. Přesto věc ztratila na výbušnosti a vévodové, které Španělé ponechali na holičkách, se stále usilovněji bránili francouzskému tlaku. Kolem roku 1700 se Savojsko cítilo již v takové tísní, že vévoda přišel s plánem na neutralizaci země a zamýšlel svěřit vévodství vojenské ochraně spříseženstva. Francouzské pronikání do údolí Rhôny ulehčilo savojskému knížecímu rodu rozhodnutí hledat politickou budoucnost v Itálii. Staré rodové državy na severu byly coby okrajové zóny odepsány.

V důsledku antagonismu mezi Francií a rakouskými Habsburky se na horním Rýně utvořila nová konfliktní linie, jež v 17. století ohrožovala i pohraniční regiony spříseženstva. Basilej, z vojenského hlediska zcela nedostatečně vybavená, byla od roku 1648 vklíněna mezi francouzské Alsasko a rakouský Fricktal. Její obavy, že by mohlo právě zde dojít k narušení hranic spříseženstva, vyostřila výstavba pevností na rakouské i francouzské straně. Císař i francouzský král si však okrajovou polohu krajů u ohybu Rýna zřejmě uvědomovali, protože za falcké války kolem roku 1690 byli ochotni uhradit Švýcarům náklady za střežení basilejského výběžku, který bránil dotyku francouzských a rakouských jednotek. Po roce 1648 již Spříseženci necítili závazky vůči Svaté říši římské. Když Turci obléhali roku 1683 Vídeň, bojoval na straně obránců, kteří porazili Kara Mustafu na Kahlenbergu, také Hallwilův oddíl švýcarských žoldnéřů – tyto vojáky však nedalo císaři k dispozici spříseženstvo, nýbrž württemberský vévoda.

Kolem roku 1600 hraničily španělské državy – milánské vévodství na jihu a svobodné hrabství burgundské na západě – bezprostředně se spříseženstvem. Se španělskou říší udržovali smluvní kontakty švýcarští katolíci. Stálé vyslanectví působilo od roku 1594 v Lucernu. Politický význam spojenectví s Madridem se ale rozplýval v průběhu 17. století stejně rychle, jako upadalo velmocenské postavení španělské koruny. V bitvě u Rocroi (1643), která podlomila španělskou vojenskou hegemonii v Evropě a z Francie učinila kontinentální mocnost, bojovali na francouzské straně i švýcarští žoldnéři. Vzhledem k tomu, že Španělé vystupovali jako ochránci katolicismu, chovala k nim reformovaná města pramálo sympatií. Odpor vzbuzovala jak intervence jejich armád ve Valtellině a Graubündenu během třicetileté války, tak válka s Holandskem, zemí kulturně a hospodářsky úzce spjatou s reformovanými regiony.

Všechny vztahy Spříseženců se zahraničními mocenskými činiteli překonávaly spojenecké úmluvy s francouzským králem, které Švýcarsko od věčného míru z roku 1516 udržovaly v úzké závislosti na Francii. Při svých mocenskopolitických aktivitách byla Paříž zcela odkázána na švýcarské žoldnéře. V klauzulích smluv

se sice uvádělo, že žoldnéři směji být nasazeni jen k defenzivním účelům, v praxi evropské velmocenské politiky se však jednalo o prázdná slova. Aby král učinil stravitelnější své stálé žádosti o přísun vojáků, byl spolu se svými vyjednavací, vyslanci sídlícími v Solothurnu, připraven k protislužbám a Spřísežencům se dostávalo hospodářských koncesí, především dalekosáhlých osvobození od cla. Zájem na plynulém verbování mužů do zbraně nutil Francii stále častěji prostředkovat při vnitřních svárech mezi Spříseženci a různými radami, sliby a podplácením ovlivňovat jejich rozhodování v zahraničněpolitické oblasti. Vztahy Spříseženců k Francii nabývaly za takových okolností satelitní podoby, což bylo výsměchem ideálům o švýcarské svobodě a nezávislosti.

Ve spříseženstvu se cítili ohroženi teritoriálním postupem Francie směrem ke švýcarské hranici mezi Ženevou a Basilejí. V roce 1601 se francouzské državy rozšířily na úkor Savojska až k Ženevskému jezeru. Rakouské Alsasko připadlo roku 1648 Francouzům a v roce 1674 se Ludvík XIV. z rodu Bourbonů zmocnil svobodného hrabství burgundského (Franche-Comté). Když Paříž začala stavět v blízkosti hranic pevnosti, Spříseženci bez úspěchu protestovali. Přes varování anglického a holandského vyslance však nepodnikli sami nic, aby se vymanili z francouzského poručnictví. Obrat způsobilo až rozhodnutí Ludvíka XIV. zrušit v roce 1685 edikt nantský, zaručující hugenotům náboženskou toleranci. Reformovaná místa, vedle Ženevy zejména Bern, Curych a Basilej, nabídla hugenotským exulantům azyl a snažila se politicky sblížit s převážně kalvinistickým Holandskem, ohrožovaným Francií. Všeobecně se uvolňovala omezení v žoldnéřských smlouvách s protivníky Bourbonů. V roce 1690 uzavřely reformované regiony spříseženstva vojenské spojenectví s Holandskem, které v příštích letech prohloubily dohody o náboru žoldnéřů.

Jak se zdá, koncem 17. století se ve spříseženstvu prosadila myšlenka, že by bylo možné podporovat politickou rovnováhu rovnoměrným počtem žoldnéřů posílaným na různé strany a čelit tím hegemoniálním tendencím Francie. Cenu za tento „neutrální“ způsob uvažování zaplatili žoldnéři roku 1709 v bitvě u Malplaquetu, v níž se střetli „rudí Švýcaři“ ve francouzských službách s „modrými Švýcary“ najatými Holanďany. Kromě vyjednávání o žoldnéřích nedosáhlo spříseženstvo na poli mezinárodní diplomacie kolem roku 1700 ničeho.

HOSPODÁŘSTVÍ POD TLAKEM

Již od prvních let existence spříseženstva ve 14. století se švýcarskými dějinami jako červená nit táhla chudoba, přelidnění a nutnost dovážet základní potraviny. Dlouhodobě se napjatá situace v hospodářství zhoršila v druhé polovině 16. století v souvislosti s malou dobou ledovou. Ta přinesla nejen nepříznivé klimatické změny, ale také kontinuální, byť omezený demografický růst.

Nechyběly pokusy naplno využít stávajících rezerv a překonat problémy v hospodářství cílenými opatřeními. V řídce osídlených oblastech v pohoří Jura a předhůří Alp se lidé znovu uchýlovali ke žďáření, jež zahrnovalo jak zpustlou kulturní krajinu, tak nedotčené okrajové zóny. Vznikaly četné samoty, nezřídka v odlehlých polohách.

V Alpách již dlouho umožňovala výdělek hustá tranzitní doprava přes průmysly, zároveň to však v sobě skrývalo i rizika pro životní prostředí. V Urserentalu

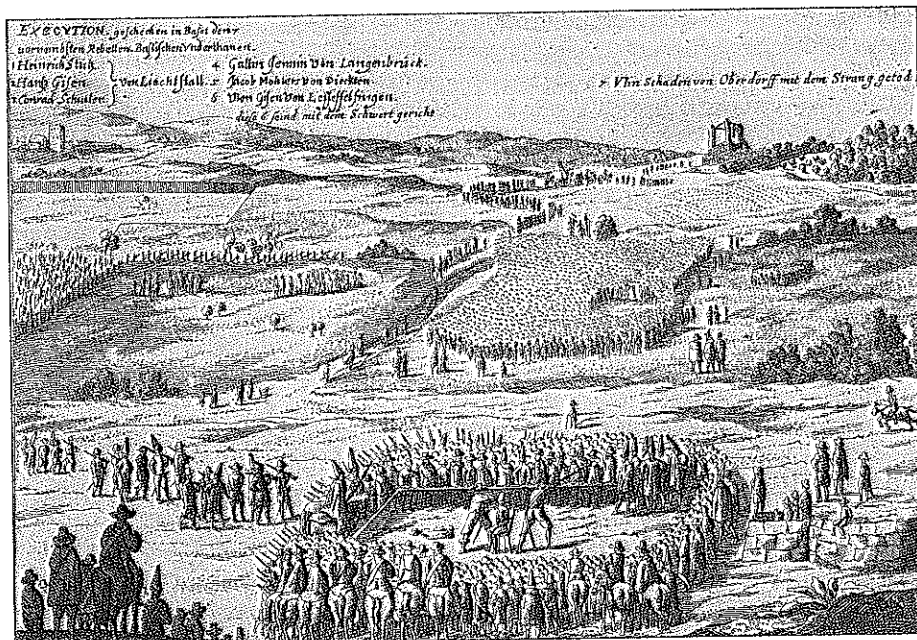
například způsobila vysoká spotřeba sena a rozšiřování pastvisek pro koně a mezky úbytek ochranných lesních porostů. Důležité obchodní trasy, které především Bernským poskytovaly vysoké výnosy, protínaly Švýcarsko od pozdního středověku ve směru západ-východ. Sledovaly starou poutní cestu a spojovaly švábská města severně od Bodamského jezera s Ženevou, Lyonem a dalšími hospodářskými centry Francie.

V 16. a 17. století byly podniknuty zásadní kroky, aby se nedostatek surovin kompenzoval intenzivním vyhledáváním domácích zdrojů. Zhruba v polovině 16. století se podařilo objevit solná ložiska u Bexu a Aigle. S koncesemi od bernské vrchnosti zde začali soukromníci provozovat solivarny, jejichž správu převzala v roce 1684 přímo bernská vláda. Zásoby soli stačily pokrýt jen zlomek spříseženecké poptávky, takže Švýcarsko zůstalo závislé na dovozu z ciziny. Na druhé straně to Bernu zabránilo, aby si na solném monopolu vybudoval v rámci země postavení poručníka.

S výjimkou několika nově odkrytých ložisek rudy se dolování soustřeďovalo na stará naleziště, ale s využitím nových metod zhutňování. Podnikatelé z domova i z ciziny dostávali kutací a těžební koncese. Vznikaly horní společnosti v Bernské vysočině, v Obwaldenu a Uri, kde v tomto směru vynikla především rodina Madranů pocházející z Leventiny. Další horní podnikatelé se usadili v Solothurnské, Neuchâtelské a Vaudské Juře, jakož i na území knížete-biskupa basilejského. Na starých nalezištích, vyskytujících se např. v graubündenských údolích, u Gonzenu nad Sargansem a v rakouském Fricktalu, se těžilo ve větší míře než dosud. V 16. a 17. století se dolováním získávala hlavně železná ruda. Malá ložiska stříbra se nacházela ve Wallisu a Graubündenu, zcela bezvýznamné byly zlaté žíly u Napfu a v oblasti Gonda. Zpravidla malé zásoby rud se rychle vyčerpávaly a na přelomu 17. a 18. století nastal všeobecný útlum švýcarského hornictví. Řada dolů, v nichž se těžila železná ruda a stříbro, musela být uzavřena. Zachránilo to četné lesy, které byly v souvislosti se zhutňováním nevyhnutelně drancovány.

Ještě horší výsledky vykazovalo sklářství. Ze Schwarzwaldu bylo podniknuto několik pokusů přenést sklářské řemeslo do Švýcarska. V Entlebuchu, Schwyzu a Solothurnské Juře vyrostly hutě. Brzy však všechny zase zanikly, dílem pro nedostatek křemitého písku, dílem v důsledku vrchnostenských zákazů těžit dřevo.

V 16. a 17. století se do problémů dostávala také tradiční řemesla, včetně textilní výroby provozované v mnoha městech. Navzdory novým způsobům organizace a výrobním metodám bojovali majitelé soukenických dílen ekonomicky o přežití a usilovně bránili nejen sebe, ale i své námezdné pracovníky. Příčiny byly různého druhu. Na jedné straně trpěli soukeníci vývojem na mezinárodních peněžních trzích, na straně druhé se vlivem protekcionistických opatření a merkantilistického hospodářského systému v zahraničí, především ve Francii, těžko sháněl surový materiál. Týkalo se to zvláště bavlny, která byla v 17. století stále více dovážena z východního Středomoří, ale i jiných komodit. Ještě větší překážku pro podnikatele představoval odbyt tovaru na mezinárodních soukenických veletrzích. Politické vedení spříseženstva prokazovalo neschopnost správně docenit ekonomický význam řemesel, jmenovitě textilnictví, a malé skupiny kapitálově silných obchodníků, zčásti pocházejících z ciziny, zůstaly ve společnosti izolovány, aniž by je kdo ve větší míře podpořil. Kumulace politické a hospodářské

Poprava sedmi vůdců selského povstání dne 14. 7. 1653 před Basilejí.

moci v rukou jednotlivců byla u Švýcarů nadále realitou, což vyvolávalo odbojně nalady a nedůvěru. Známou obětí této atmosféry se stal koncem 17. století „pán na Simplonu“ Kaspar Jodok Stockalper, který si ve Wallisu vybudoval hospodářské impérium, založené na kontrole tranzitního obchodu, poštovníctví, dovozu soli a horním podnikání. Stockalper převzal na svá bedra i politické vedení, ale kolem roku 1680 byl sesazen a musel uprchnout do exilu.

Lze jen stěží odhadovat, jak velkou část populace zcela ožebračily špatné žně, klesající výdělky, dluhy a ztráta zaměstnání. Přinejmenším v obrysech je postižitelná pouze první velká vlna vystěhovalectví, která koncem 16. a v 17. století zasáhla velkou část Švýcarska. Ne všichni, které hlad vyhnal do nejistého postavení v cizině, měli v úmyslu opustit svou vlast natrvalo. Někteří hledali jen sezónní výdělek nebo doufali, že ve světě přijdou ke štěstí a pak si doma vybudují novou existenci.

Stejně jako v minulosti skýtala možnost obživy služba v zahraničních žoldnéřských armádách. Ačkoli po vojácích byla stále více vyžadována disciplína a služba u rváčských dobrodruhů výrazně tratila na své atraktivitě, stávající pluky i nyní těžily ze sociální nouze a udržely si zpravidla stav zakotvený ve smlouvách.

Vystěhovalectví, k němuž dala popud vrchnost a které mělo charakter vyhnání, postihlo v 16. a 17. století mnohé poddané z řad rolnictva. Novokřtěnecké rodiny opouštěly zemi pod tlakem státu a církve. Mířily zčásti na Moravu, zčásti do držav knížete-biskupa basilejského; další se usazovaly ve Falci. Později novokřtěnci nacházeli nový domov i v Rusku, na jihu Afriky a především v Severní

Americ, kde utvořili mennonitské komunity v Karolíně a Pensylvánii. Po potlačení selského povstání v roce 1653 uprchla řada poddaných Bernu do válkou zpustošeného jižního Německa, zvláště do oblasti Schwarzwald.

V případě Graubündenu se vystěhovalectví orientovalo na Benátky. Již na počátku 17. století tam mnoho Graubündenských provozovalo palírny, ševcovské živnosti, brusírny nůžek a především cukrárny. Velká poptávka byla po Ticinských, kteří prosluli jako umělci a stavitelé a v Miláně pracovali i jako kominíci, klempíři, sádraři a prodejci jedlých kaštanů. Na státcích střední Evropy nacházeli uplatnění pasáci a sýraři pocházející z Alp.

Sociální nouze v 17. století, vyostřená panskou nečinností, tvoří temnou kapitolu švýcarských dějin, dodnes v plné šíři neprobádanou. I kdyby se však podařilo statisticky podchytit všechny vystěhovalécké proudy, vyhánění poddaných a chudnutí populace, postihneme „švýcarskou nemoc“ té doby – ztrátu domova, provázenou steskem – jen v nedostatečné míře.

- 31 př. n. l. – 15 n. l.** V době vlády císaře Augusta byl završen zhruba dvoustletý proces postupného ovládnutí dnešního Švýcarska Římskou říší. Římané založili řadu kolonií a kontrolovali také všechny strategické alpské průsmyky. Jejich vláda sice skončila na počátku 5. století, římské struktury se ale v částech Švýcarska udržely až do raného středověku.
- Přelom 4. a 5. století** Doba postupného oslabování a zániku Římské říše, která zápolí s řadou vnitřních problémů, od počátku 5. století již není schopná bránit rýnskou hranici a bojuje s germánskými kmeny, které zároveň využívá jako spojence. Na území Švýcarska pronikají v této době Alemáni (i jako obránci římské hranice) i Burgundové a usazují se na náhorní plošině. Přichozí germánské kmeny se smísily s místní romanizovanou populací. Zatímco v západní části Švýcarska a v alpských údolích se udržely románské jazyky i křesťanství, v severním Švýcarsku se rozšiřují germánské idiomy.
- 380 n.l.** Císař Theodosius prohlašuje křesťanství za státní náboženství a v návaznosti na to jsou zakládány první kostely a biskupství na území dnešního Švýcarska (Ženeva; Augusta Raurica/Basilej; Martigny/Sitten; Avenches/Lausanne; Chur).
- 610–612** Působení misionářů sv. Kolumbána a sv. Havla ve východním Švýcarsku vede k založení kláštera v St. Gallenu. Křesťanství proniká mezi Aлемany a do konce století se stává převažujícím náboženstvím v regionu, kde v té době působili i iroskotští misionáři.
- 730–887** Oblast dnešního Švýcarska se postupně stává součástí Franské říše.
- 950–982** Oblasti Švábského vévodství a Burgundského království jsou ovlivňovány císaři z dynastie Otonů.
- 20. léta 11. století** Vybudování Habsburhu (*Happisburg*) v kantonu Aargau, od nějž odvozuji své jméno Habsburkové.
- 1030** V této době postupně zaniká Burgundské království a Švábského vévodství.
- 1150–1230** Někdy v této době byl vystaven tzv. Čertův most přes řeku Reuss. V souvislosti s tím vzrostl význam Svatogothardského průsmyku, který se postupně a zejména v průběhu 19. a 20. století stal místem kolektivní paměti a symbolem národní identity Švýcarů.
- 1191** Vévoda z Zähringenu zakládá město Bern.
- kolem 1200** Doba vymírání lokálních dynastií (včetně Zähringenů v roce 1218), proces urbanizace regionu, provázený růstem moci měst.
- 1231** Uri se stává tzv. říšským bezprostředním panstvím, tzn. že je podřízeno přímo římskému císaři. Přímá podřízenost císaři byla ve Švýcarsku ceněna již od dob raného středověku.
- 1240** Schwyz se rovněž stává územím bezprostředně podřízeným římsko-německé říši. Habsburkové však odmítli listinu (*Bundesbrief*) Fridricha II. uznat a Schwyz se po vleklé zášti (*Fehde*, ozbrojené střetnutí) vrátil pod jejich svrchovanost.

- 1243** Bern a Fribourg uzavírají smlouvu o vzájemné pomoci. Ide o nejstarší dochovaný tzv. *Bundesbrief*, tedy smlouvu o spolenectví, z nichž nejnámější pochází z roku 1291.
- 1250–1273** Tzv. mezivládí (*interregnum*) v římsko-německé říši. Doba neuspořádaných poměrů v říši mezi vymřením štaufské dynastie a zvolením Rudolfa I. Habsburského králem Svaté říše římské národa německého.
- 1291** Na počátku srpna Uri, Schwyz a Unterwalden uzavírají smlouvu o věčném spolenectví, jež je od 19. století považována za zakládací listinu Starého Spříšeženectví. Umírá Rudolf Habsburský, kterého nahrazuje Adolf Nasavský.
- 1300–1315** Teritoriální spory mezi Schwyzem a opatstvím Einsiedeln, jež vyústily v násilné střety. Vrcholem byla bitva Spříšeženeců s Habsburky u Morgartenu (1315), jež byla od 16. století považována za součást osvobozenického a patriotického boje Spříšeženeců o svrhnutí jha cizí vlády. O bitvě, jejíž výklad není s ohledem na nedostatek pramenů zřejmý, informuje i autor Zbraslavské kroniky Petr Žitavský.
- 1309** Císař Jindřich VII. (děd Karla IV.) Lucemburský potvrzuje práva Uri, Schwyzu a Unterwaldenu coby říši přímo podřízených území. Císař se snaží tímto způsobem zvýšit svůj přímý vliv na jihu Svaté říše římské, kde svůj vliv uplatňují i Habsburkové.
- 1315** V Brunnenu (kanton Schwyz) se Spříšeženci dohodli na obnovení spojenecké smlouvy. Tato smlouva (*Bundesbrief*), jež se vzdáleně podobá landfrýdu, je sepsána ve středohornoněmčině a poprvé je v ní užito výrazu *Eitgenoze* (Spříšeženec). Císař Ludvík Bavor potvrzuje přímou podřízenost Spříšeženeců Svaté říši římské.
- 1320** Biskup ze Sittenu právně uznává rozdělení kantonu Wallis na okresy (něm. *Zehnden*, fr. *dizains*)
- 1332** Lucern uzavírá spolenectví se třemi původními kantony proti Habsburkům
- 1336** V Curychu dochází ke vzpouře, zaměřené proti místním obchodníkům, na které se podílí řemeslníci. Novým starostou a samovládcem Curychu se stal Rudolf Brun, který se u moci udržel až do smrti v roce 1360.
- 1347** Černá smrt ve Švýcarsku, jež v následujících letech vede k pogromům proti Židům v několika švýcarských městech.
- 1350** Padesátá léta poznamenaly v Uri sociální konflikty; část místní šlechty vymřela, dílem byla vyhnána.
- 1351–1353** Curych ve spolenectví s Spříšeženci obsadili Glarus a Zug. Rovněž Bern uzavírá spolenectví s Příšeženci.
- 1367** V Churu je založena Liga Božího domu, jež se staví proti rostoucí moci biskupa a Habsburků. V letech 1356–1367 byl biskupem v Churu Petr III., jenž byl kritizován za častou nepřítomnost v místní diecézi, kterou opustil a v roce 1368 dosedl na litomyšlský biskupský stolec.
- 1370** Kantony Curych, Lucern, Zug, Uri, Schwyz a Unterwalden uzavírají smlouvu, která reguluje otázky jurisdikce nad světskými osobami

- i duchovními, jež má příslušet místní vrchnosti. Tato smlouva je od dob reformace označována jako *Pfaffenbrief*. Pozdější historici považovali tuto smlouvu za jeden z postupných kroků vedoucích k samostatnosti Švýcarska.
- 1377** Appenzell se připojuje ke Švábské lize v odporu proti opatovi ze St. Gallenu.
- 1385–1389** Sempašská války Starého Spříšeženectva s Habsburky byla historiky až do poloviny minulého století považována za vrchol osvobozenického boje „Švýcarů“ proti Habsburkům. Válka vedla k další územní expanzi Spříšeženectva a přispěla ke konsolidaci jejich panství.
- 1389** Curych se krátkodobě stává spojencem Habsburků, konfederace však záhy toto spolenectví ukončuje a Curych zůstává ve Spříšeženectvu.
- 1393** Staré Spříšeženectvo v tzv. sempašské smlouvě (Sempacher Brief) přijímá válečný řád, který se podobá landfrýdům.
- 1395** V Graubündenu vzniká Šedá liga
- 1401–1410** Appenzell uzavírá spolenectví se St. Gallenem a Schwyzem. Porážka opata a jihoněmeckých jednotek znamená expanzi Spříšeženectva do oblasti Bodamského jezera.
- 1410** Spolenectví Uri, Urserenu a Val Leventina, jež vede k expanzi Uri jižně od Svatogotthardského průsmyku do údolí Ticina.
- 1411** Schaffhausen se stává svobodným říšským městem
- 1414–1418** Probíhá kostnický koncil, který ukončuje papežské schizma. Císař Zikmund zastavuje expanzi Habsburků do Aargau.
- 1415–1426** Západní Aargau se stává územím podřízeným Bernu; východní Aargau kondominiem osmi kantonů, kteří se začínají pravidelně scházet jednou ročně v Badenu.
- 1422** Milánští uštědřují Švýcarům porážku u Arbeda a zastavují jejich expanzi do Itálie.
- 1436** Vyhnání Židů z Curychu. Umírá Fridrich VII. z Toggenburgu, jejich území obsazuje Schwyz a další kantony. V Davosu vzniká „Spolek deseti soudů“, který se připojuje ke Graubündenu.
- 1438** Fridrich III. Habsburský se stává císařem Svaté říše římské, Habsburkové vládnou v říši v linii po meči až do roku 1742.
- 1436–1450** Probíhá tzv. stará curyšská válka, zápas o toggenburské dědictví, Curych uznává porážku v roce 1449 a vzdává se většiny požadavků, následně zaujímá svoje původní místo v konfederaci.
- 1450** Začíná se šířit mýtus o Vilému Tellovi.
- 1451** Klášter St. Gallen se stává spojencem Spříšeženectví.
- 1460** Konfederace obsazuje habsburské Thurgau.
- 1463** V Basileji je vydána první tištěná kniha, tři roky po založení zdejší univerzity.
- 1467** Hrabě Zikmund Habsbursko-Tirolský prodává Winterthur Curychu.
- 1469** Sociální konflikt v Bernu mezzí lokální šlechtou a řemeslníky.
- 1474–1477** V burgunských válkách získávají Švýcaři pověst udatných válečníků. Konfederace poráží Karla Smělého, burgundského vévodu.

- 1478 Bitva u Giornica. Švácaré dobývají zpět své ztracené postavení v Ticinu.
- 1481 Fribourg a Solothurn se stávají členy konfederace, nikoliv však plnoprávními.
- 1489 Poprava curyšského starosty (od roku 1483) Hanse Waldmanna.
- 1497–1498 Dvě Graubündenské ligy se stávají spojenci Konfederace.
- 1499 Švábská válka. Maximilián se pokouší neúspěšně o podřízení Švýcarska císařské vládě. V Basilejském míru však musí uznat vyjmutí Švýcarska z říšské jurisdikce. Švýcarsko tím fakticky přestává být součástí Svaté říše římské národa německého.
- 1501 Ke konfederaci přistupují Basilej a Schaffhausen, nikoliv ovšem se všemi právy původních osmi kantonů.
- 1503 Neúspěšná snaha o přijetí statut, jež by zamezovly kantonálním magistrátům, aby si najímaly žoldnéřské jednotky.
- 1507 Je vydána Etterlinova Kronika dějin Švýcarska.
- 1500–1516 Milánská tažení Švýcarů s papežem jako spojencem (bitva u Pavie v roce 1512 a u Novary následujícího roku).
- 1515 Porážka Švýcarů (švýcarští žoldnéři bojovali na obou stranách) v bitvě s Francouzi u Marignana. Končí velmocenské sny Konfederace a počátky hnutí za neutralitu.
- 1516 Uzavření Věčného míru s Francií.
- 1517 Martin Luther uveřejnil 95 tezí ve Wittenbergu. Toto datum bývá označováno za počátek reformace
- 1519 Zwingli začíná kázat v Curychu.
- 1522 Reformace v Curychu. Bitva u Bicoccy odhaluje vojenskou slabost Švýcarů.
- 1513–1526 Doba selkských povstání a rebélií ve vnitřním Švýcarsku -
- 1524–1529 V Curychu vychází zásluhou Zwingliho a kolektivu dalších autorů první moderní překlad bible do německého jazyka
- 1526–1528 Paracelsus působí jako městský lékař v Basileji.
- 1527–29 Reformace v městech St. Gallen, Bern, Schaffhausen.
- 1529 První kappelská válka mezi reformovanými a katolíky
- 1531 V druhé kappelské válce padl Zwingli, landfrýd dopadá ve prospěch katolíků.
- 1532 Reformní kazatel Guillaume Farel přichází do Ženevy. Teolog Jindřich Bullinger, který se zásadním způsobem zsaloužil o rozšíření reformačních myšlenek ve Švýcarsku, vede curyšskou církev.
- 1535–1536 Bern s Fribourgem opět pomáhají Ženevě proti Savojsku a obsazují Vaud a Wallis.
- 1536 První vydání díla Jana Kalvína *Institute* v latině.
- 1540 Jan Kalvín se stává hlavou ženevské církve. Basilejské biskupství se spojuje s katolickými kantony. Díky konsensu mezi Bullingerem a Kalvínem vzniká jednotná švýcarská reformní církev.
- 1543–1562 Jednání Tridentského koncilu.
- 1559 Mír v Cateau Camrésis ukončuje dlouholeté války Francie s Habsburky o Itálii.
- 1560 V Glarusu propukají násilné konfesijní střety.

- Náboženské války ve Francii, do kterých se na obou stranách zapojují švýcarští žoldnéři. Hugenoti emigrují do Ženevy, jejíž populace významně roste. Přinášejí s sebou nová průmyslová odvětví
- Jindřich Bullinger sepisuje „Druhou helvétskou konfesi“, v níž shrnuje učení Kalvína a Zwingliho. Tento spis se stává základem mnoha reformních církví v Nizozemí a v anglickojazyčném prostoru.
- Pouť milánského arcibiskupa Karla Boromejského, jednoho z významných osobností protireformace, do Disentisu a Einsiedelnu.
- Ve Fribourgu je založena jezuitská kolej. Petr Canisius zde aktivně působí až do své smrti v roce 1597.
- Simmler publikuje spis *De respublica Helvetiorum*
- Gregoriánská reforma kalendáře
- Katolické kantony se spojují se Savojskem a Španělskem a zakládají Zlatou ligu.
- Rozdělení Appenzellu do dvou polokantonů, jednoho katolického (Rhoden) a druhého protestantského (Ausser Rhoden).
- Savojsko se neúspěšně pokouší ovládnout Ženevu (*Escalade*)
- V Evropě zuřící třicetiletá válka se jen okrajově dotýká švýcarského prostoru.
- Masakr 400 protestantů ve Valtellině
- Glarus se rozděluje na dvě obce.
- Ve Fribourgu se patricijská vrstva měšťanů uzavírá vůči nově přichozím.
- Dohoda z Wilu (tzv. *defensionale*) o vytvoření jednotek k obraně hranic.
- Vestfálský mír, jenž ukončuje třicetiletou válku, potvrzuje faktickou nezávislost Švýcarska na Svaté římské říši národa německého.
- Začíná období ekonomické stagnace, úpadku a agrární krize.
- Ve Švýcarsku zuří selská rebélie, kterou se daří poláčit pouze díky spolupráci katolických s protestantskými kantony.
- V první villmengerské válce se Curychu a Bernu nedaří revidovat výsledek kappelské války. Porážka protestantů. Třetí landfrýd v podstatě obnovil původní stav.
- Ve smlouvě s Ludvíkem XIV. je obnoveno spojenectví s Francií, které Švýcarsko opět poskytuje žoldnéře.
- Text tzv. *Formula censensus*, vydaný v předešlém roce, je prohlášen za závazné vyznání víry pro švýcarské reformní církve.
- Zrušení Nantského ediktu vede k odchodu dalších hugenotů z Francie do Švýcarska.
- Počátky hodinářského průmyslu ve Švýcarsku; expanze textilního průmyslu v Curychu a dalších oblastech.
- Povstání Toggenburgských proti církevní vrchnosti – klášteru St. Gallen. Ve 2. villmerské válce jsou poraženy katolické kantony.
- V této době dochází v řadě měst k povstáním proti staovovské společnosti.
- Ve čtyřicátých letech 18. století se v Glarusu a ve východním Švýcarsku rozmáhají přádelny bavlny a barvírny.

1760	Šedesátá léta 18. století byla dobou vzniku učených společností, zejména Helvétské společnosti. Zásluhou Helvétské společnosti se šíří myšlenky osvícenství.
1768	Na omezení vlády v Bernu na 78 rodin reaguje šlechta.
1777	Poslední žoldnéřské spojenectví s Francií
1781	Sociální bouře ve Fribourgu i v jiných městech.
1789–1815	Doba Velké francouzské revoluce.
1796	Konzervativní kantony přijímají emigranty s Francie a potlačují násilím lidový odpor.
1798–1802	Doba existence Helvétské republiky. Švýcarsko se stává jedním z bojišť druhé koaliční války proti Napoleonovi.
1803–1813	Po kolapsu Helvétské republiky následuje tzv. mediační období, kdy Švýcarsko zůstává nezávislým spolkovým státem s 19 kantony, který musí Francii poskytovat vojenské jednotky.
1815	Na Vídeňském kongresu uznávají velmoci neutralitu Švýcarska.
1815–1847	Doba existence spolkového státu, který řídil centrální orgán – shromáždění vyslanců jednotlivých kantonů. Vídeňský kongres vytvořil silnější Švýcarsko v podstatě v dnešních hranicích, aby vznikl silnější nárazníkový stát mezi Francií a Rakouskem. V tuto dobu se na mnoha místech projevuje napětí mezi konzervativními silami a demokratickou opozicí.
1845–1846	Radikální revoluce v Ženevě a Vaudu.
1848	Přijata první ústava konfederace, následuje období konsolidace. Vzniká moderní spolkový stát.
1864–1870	Demokratické hnutí v kantonech přináší prvky přímé demokracie.
1871–1874	„Kulturkampf“ ve Švýcarsku po prvním vatikánském koncilu.
1873	Začátek období ekonomického úpadku
1874	Celková revize spolkové ústavy mj. zaručuje židům rovnoprávné postavení se všemi občanskými právy.
1878	Dokončení Svatogotthardské železnice.
1888	Vzniká sociálně-demokratická strana, což vede k modernizaci systému politických stran. Roste pocit odcizení vůči imigrantům.
1890	Puč proti konzervativní vládě v Ticinu.
1891	Zvolení první katolicky-konzervativní vlády
1893–1895	Celní spor s Francií
1894	Založení volnomyšlenkářské demokratické strany.
1897	Založení Svazu švýcarských rolníků. V Basileji se koná První sionistický kongres za účasti Theodora Herzla.
1909	Odluka církve od státu v Ženevě
1912	První zdravotní pojištění. Německý císař navštěvuje manévry švýcarského vojska.
1914	Mobilizace a opevnění hranic.
1914–1918	První světová válka.
1918	Vojsko potlačuje generální stávkou. Je založena BGB
1920	Švýcarsko přistupuje ke společnosti národů.
1932	V Ženevě se koná konference Společnosti národů o odzbrojení.
1936	Devalvace švýcarského franku

Rétorománština se stává čtvrtým úředním jazykem (kromě němčiny, francouzštiny a italštiny).

Druhá světová válka

Henri Guisan je zvolen generálem.

První sociální demokrat je zvolen do vlády. Němci vytvářejí plán na obsazení Švýcarska.

Spojenci bombardují Schaffhausen.

Zmrazení nacistického majetku. Švýcaři odmítají vstoupit do OSN. Obnovení diplomatických vztahů se Sovětským svazem.

Atomová smlouva.

Je ustavena permanentní koalice se zastoupením všech největších politických stran.

Římskými smlouvami je ustaveno Evropské hospodářské společenství.

Zemská výstava v Lausanne.

Po událostech Pražského jara Švýcarsko přijímá řadu uprchlíků z Československa.

Švýcarsko podepisuje dohodu o nešíření jaderných zbraní.

V referendu je odmítnuto první z celkem šesti uspořádaných celonárodních referend proti přílišnému přílivu cizinců.

Švýcarsko přiznává volební právo ženám.

Švýcarsko přistupuje k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod.

Problémy s nezaměstnaností se řeší neprodloužením pracovních smluv zahraničním zaměstnancům.

Jura se stává kantonem.

Švýcarsko v referendu odmítá většinou 75 % opět odmítá vstup do OSN; Rozsáhlý požár průmyslové oblasti „Schweizerhalle“ u Basileje způsobuje přírodní katastrofu a znečištění vod Rýna.

Švýcarsko vstupuje do Mezinárodního měnového fondu a Světové banky.

Světový židovský kongres a jiné instituce zahajují kampaň proti Švýcarsku kvůli odmítání navrácení židovského majetku po druhé světové válce.

Přijata první bilaterální dohoda s EU, dohodu o nacistickém zlatě podepisují banky a federální vláda.

Přijetí nové ústavy.

Zamítnutí referenda o vstupu do EU.

Švýcarsko přistupuje k OSN. Koná se zemská výstava Expo 02

Švýcarsko vstupuje do schengenského prostoru a přistupuje k Dublinské smlouvě.

Výběrová bibliografie ke starším dějinám

- Aemisegger, Walter: *Die gemeingennössische Tätigkeit der Tagsatzung*. Diss. Zürich 1948.
- Amweg, Gustave: *Histoire Populaire du Jura Bernois*. Porrentruy 1942.
- Bader, Karl Siegfried: *Der deutsche Südwesten in seiner territorialen Entwicklung*. Stuttgart 1950.
- Bandi, Hans Georg: *Die Schweiz zur Rentierzeit*. Frauenfeld 1947.
- Baumann, Reinhard: *Landsknechte*. München 1994.
- Berger, Hans: *Der Alte Zürichkrieg im Rahmen der europäischen Politik*. Zürich 1978.
- Bergier, Jean-François: *Die Wirtschaftsgeschichte der Schweiz. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Zürich 1983.
- Bibliographie der Schweizergeschichte*. Bern 1913 a násl.
- Bickel Wilhelm: *Bevölkerungsgeschichte und Bevölkerungspolitik der Schweiz seit dem Ausgang des Mittelalters*. Zürich 1947.
- Bonjour, Edgar: *Geschichte der schweizerischen Neutralität*. 8 sv, 2. vyd. Basel 1965 a násl.
- Bosl, Karl: *Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter*. Stuttgart 1972.
- Bruckner, Wilhelm: *Schweizerische Ortsnamenkunde*. Basel 1945.
- Bühler, Friedrich: *Der Aussatz in der Schweiz*. 3 Teile. Zürich 1902–1905.
- Bundi, Martin: *Zur Besiedlung und Wirtschaftsgeschichte Graubündens im Mittelalter*. Chur 1982.
- Büttner, Heinrich – Müller, Iso: *Frühes Christentum im schweizerischen Alpenraum*. Einsiedeln 1967.
- Carlen, Louis: *Das Recht der Hirten. Zur Rechtsgeschichte der Hirten in Deutschland, Österreich und der Schweiz*. Aalen 1970.
- Carlen, Louis: *Rechtsgeschichte der Schweiz*. Bern 1968 (Monographien zur Schweizer Geschichte 40).
- Carlen, Louis – Imboden, Gabriel (eds.): *Kaspar Jodok von Stockalper und das Wallis*. Brig 1991.
- Carlen, Louis – Imboden, Gabriel (eds.): *Unternehmergestalten des Alpenraumes im 17. Jahrhundert*. Brig 1992.
- Dierauer, Johannes: *Geschichte der Schweizerischen Eidgenossenschaft*. sv. 1–5. Gotha 1915–1917.
- Drack, Walter – Fellmann, Rudolf: *Die Schweiz zur Römerzeit*. Zürich 1991.
- Dubler, Anne-Marie: *Handwerk, Gewerbe und Zunft in Stadt und Landschaft Luzern*. Luzern 1982.
- Durrer, Robert: *Bruder Klaus. Die ältesten Quellen über den seligen Niklaus von Flüe, sein Leben und seinen Einfluss*. Sarnen 1917–1921.
- Durrer, Robert: *Die Schweizergarde in Rom und die Schweizer in päpstlichen Diensten*. 1. Teil. Luzern 1927.
- Egli, Emil: *Schweizerische Reformationgeschichte*. sv. 1 a násl. Zürich 1910 a násl.
- Ehrenzeller, Wilhelm: *Die Feldzüge der Walliser und Eidgenossen im Eschental und der Walliserhandel 1484–1494*. Diss. Zürich 1912.
- Feller, Richard: *Die Schweiz des 17. Jahrhunderts in den Berichten des Auslandes*. Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte 1. Aarau 1943.

- Feller, Richard – Bonjour, Edgar: *Geschichtsschreibung der Schweiz. Vom Spätmittelalter bis zur Neuzeit*. Basel 1962.
- Gagliardi, Ernst: *Der Anteil der Schweizer an den italienischen Kriegen 1494–1516*. Zürich 1919.
- Ganz Paul: *Geschichte der Kunst in der Schweiz*. Basel/Stuttgart 1960.
- Gasser, Adolf: *Die territoriale Entwicklung der schweizerischen Eidgenossenschaft 1291–1797*. Aarau 1932.
- Gasser, Adolf: *Entstehung und Ausbildung der Landeshoheit im Gebiete der Schweizerischen Eidgenossenschaft*. Aarau/Leipzig 1930.
- Gauss, Julia – Stoecklin, Alfred: *Bürgermeister Wettstein*. Basel 1953.
- Geschichte der Schweiz und der Schweizer*. sv. I–III. Basel 1982.
- Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte (ed.): *Die Kunstdenkmäler der Schweiz*. Basel.
- Glauser, Fritz: *Von alpiner Landwirtschaft beidseits des St. Gotthards 1000–1350*. In: *Geschichtsfreund* 141/1988.
- Grossmann, Heinrich: *Flösserei und Holzhandel aus den Schweizer Bergen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Mitteilungen der Antiquarischen Gesellschaft Zürich 46/1. Zürich 1972.
- Handbuch der Schweizergeschichte*. 2 sv, 2. vydání. Zürich 1980.
- Hauser, Albert: *Schweizerische Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. Erlenbach/Zürich 1961.
- Hauser, Albert: *Wald und Feld in der alten Schweiz*. Beiträge zur schweizerischen Agrar- und Forstgeschichte. Zürich 1972.
- Hauser, Albert: *Was für ein Leben. Schweizer Alltag vom 15. bis 18. Jahrhundert*. Zürich 1972.
- Heer, Friedrich: *Das Heilige Römische Reich*. Zürich 1967.
- Hilber, Paul: *Der Hafer in der Schweiz*. Lützelflüh 1935.
- Historischer Verein der Fünf Orte: Innerschweiz und frühe Eidgenossenschaft*. Jubiläumsschrift 700 Jahre Eidgenossenschaft. 2 sv. Olten 1990.
- Hoffmann-Krayer, Eduard: *Feste und Bräuche des Schweizervolkes*, nově zpracoval Paul Geiger. Zürich 1940.
- Hubler, Peter: *Adel und führende Familien Uris im 13./14. Jahrhundert*. Bern/Frankfurt am Main 1973.
- Kreis, Hans: *Die Walser*. 2. vyd. Bern/München 1958.
- Liebenau, Theoder von: *Der Hochverratsprozess der Peter Amstalden*. In: *Geschichtsfreund* 1882, s. 87–192.
- Liebenau, Theoder von: *Die Schlacht bei Sempach*. Luzern 1886.
- Maillefer, Paul: *Histoire du Canton de Vaud dès les origines*. Lausanne 1903.
- Marchi, Otto: *Schweizer Geschichte für Ketzer*. Zürich 1971.
- Martin, Max: *Die Schweiz im Frühmittelalter*. Bern 1975.
- Mattmüller, Markus: *Bevölkerungsgeschichte der Schweiz. Teil I: Die frühe Neuzeit, 1500–1700*, 2 sv. Basel 1987.
- Meyer, Helmut: *Der zweite Kappeler Krieg*. Zürich 1976.
- Meyer, Werner: *1291 – der ewige Bund*. Berlin 1994.
- Meyer, Werner: *1291 – Die Geschichte. Die Anfänge der Eidgenossenschaft*. Zürich 1990.
- Meyer, Werner: *Hirsebrot und Hellebarde. Aus den Spuren mittelalterlichen Lebens in der Schweiz*. Olten 1985.
- Meyer, Theodor: *Schützenbräuche in der Schweiz*. Frauenfeld/Stuttgart 1983.
- Mittler, Max: *Pässe – Brücken – Pilgerpfade*. Zürich/München 1988.

- Mommsen, Karl: *Eidgenossen, Kaiser und Reich. Studien zur Stellung der Eidgenossenschaft innerhalb des heiligen römischen Reiches*. Basel 1958.
- Müller, Iso: *Die churrätische Wallfahrten im Mittelalter*. Basel 1964.
- Nabholz, Hans – von Muralt, Leonhard – Feller, Richard – Bonjour, Edgar: *Geschichte der Schweiz*, 2. sv. Zürich 1932/1938.
- Oechsl, Wilhelm: *Die Benennung der Alten Eidgenossenschaft und ihrer Glieder*. In: Jahrbuch für Schweizer Geschichte 41 a násl. 1916 a násl.
- Padrutt, Christain: *Staat und Krieg im alten Bünden*. Zürich 1965.
- Pauli, Ludwig: *Die Alpen in Frühzeit und Mittelalter. Die archäologische Entdeckung einer Kulturlandschaft*. München 1980.
- Peyer, Hans Conrad: *Verfassungsgeschichte der alten Schweiz*. Zürich 1978.
- Pfaff, Carl: *Die Welt der Schweizer Bilderchroniken*. Schwyz 1991.
- Pfister, Christian: *Klimageschichte der Schweiz 1525–1860. Das Klima der Schweiz von 1525–1860 und seine Bedeutung in der Geschichte von Bevölkerung und Landwirtschaft*. Bern 1988.
- Pieth, Friedrich: *Die Feldzüge des Herzogs Rohan im Veltlin und in Graubünden*. 2. vyd. Chur 1936.
- Riggenbach, Andreas: *Der Marchenstreit zwischen Schwyz und Einsiedeln und die Entstehung der Eidgenossenschaft*. Zürich 1966.
- Rizzi, Enrico: *Geschichte der Walser*. Chur/Anzone d Ossola 1993.
- Rogger, Daniel: *Obwaldner Landwirtschaft im Spätmittelalter*. In: Obwaldner Geschichtsblätter 18. Sarnen 1989.
- Röllin, Werner: *Siedlungs- und wirtschaftsgeschichtliche Aspekte der mittelalterlichen Urschweiz bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*. Zürich 1969.
- Rück, Peter (ed.): *Die Eidgenossen und ihre Nachbarn im Deutschen Reich des Mittelalters*. Marburg an der Lahn 1991.
- Sablonier, Roger: *Adel im Wandel. Eine Untersuchung zur sozialen Situation des ostschweizerischen Adels um 1300*. Göttingen 1979.
- Schäufelberger, Walter: *Der Alte Schweizer und sein Krieg*. 2. vyd. Zürich 1966.
- Schäufelberger, Walter: *Der Wettkampf in der alten Eidgenossenschaft*. Bern 1972.
- Schlumpf, Viktor: *Die frumen, edlen Puren*. Zürich 1969.
- Schmid, Karl: *Die Zähringer*. 2 sv. Sigmaringen 1986.
- Schnitzer, Maria: *Die Morgartenschlacht im werdenden schweizerischen Nationalbewusstsein*. Zürich 1969.
- Schnyder, Werner: *Handel und Verkehr über die Bündner Pässe im Mittelalter zwischen Dutschland, der Schweiz und Oberitalien*. 2 sv. Zürich 1973–1975.
- Schwarz, Dietrich W. H.: *Die Kultur der Schweiz*. Frankfurt/Zürich 1968.
- Schweizer Kriegsgeschichte*. 12 sv. Bern 1915–1923.
- Sennhauser, Albert: *Hauptmann und Führung im Schweizerkrieg des Mittelalters*. Diss. Zürich 1965.
- Sieber, Marc: *Das Nachleben der Alamannen in der schweizerischen Geschichtsschreibung*. In: Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft 46. Basel 1953.
- Steiner, Adolf: *Zur Geschichte der Schweizerosöldner unter Franz I*. Zürich/Selnau 1920.
- Stückelberg, E. A.: *Die Schweizerischen Heiligen des Mittelalters*. Zürich 1903.
- Stuntzi, Lilly (ed.): *Tell, Werden und Wandern eines Mythos*. Bern 1973.
- Tanner, Karl: *Der Kampf ums Eschental und der Verrat von Domodossola*. Zürich/Selnau 1917.

- Tschudi, Ägidius: *Chronicon Helveticum*. sv 1 a násl. In: Quellen zur Schweizer Geschichte NF Abt. 1: Chroniken, sv. 7. Bern 1968 a násl.
- Usteri, Emil: *Marignano*. Zürich 1974.
- von Mülinen, Wolfgang Friedrich: *Geschichte der Schweizer Söldner bis zur Errichtung der ersten stehenden Garde 1497*. Diss. Bern 1887.
- Wackernagel, Hans Georg: *Altes Volkstum der Schweiz. Gesammelte Schriften zur historischen Volkskunde*. Basel 1956.
- Weiss, Richard: *Häuser und Landschaften der Schweiz*. Erlenbach/Zürich/Stuttgart 1959.
- Wild, Ella: *Die eidgenössischen Handelsprivilegien in Frankreich*. Diss. Zürich 1909.
- Wolfram, Richard: *Studien zur älteren Schweizer Volkskultur. Mythos, Sozialordnung, Brauchbewusstsein*. Wien 1980.
- Zinsli, Paul: *Walser Volkstum*. 3. vyd. Frauenfeld 1970.

Výběrová bibliografie k novějším dějinám (1700–současnost)

- Altermatt, Urs: *Katholizismus und Moderne. Zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte der Schweizer Katholiken im 19. und 20. Jahrhundert*. Zürich 1989.
- Altermatt, Urs (ed.): *Die Schweizer Bundesräte*. Ein biographisches Lexikon. Zürich 1991.
- Andersen, Arne (ed.): *Perlon, Petticoats und Pestizide*. Friedrich Reinhardt Verlag. Basel/Berlin 1994.
- Année Politique Suisse / Schweizerische Politik*. vyd. Forschungszentrum für Geschichte und Soziologie der schweizerischen Politik / Institut für Politikwissenschaft. Bern 1965 a násl.
- Ars Helvetica. Die visuelle Kultur der Schweiz*. 12 sv. Disentis 1987–1993.
- Bilder und Leitbilder im sozialen Wandel*. vyd. Schweizerisches Sozialarchiv. Zürich 1991.
- Blanc, Jean-Daniel – Luchsinger, Christine (eds.): *Achtung: Die 50er Jahre! Annäherung an eine widersprüchliche Zeit*. Zürich 1994.
- Bonjour, Edgar: *Schweizerische Neutralität. Kurzfassung*. Basel 1978.
- Bretscher-Spindler, Katharina: *Vom heissen zum kalten Krieg. Vorgeschichte und Geschichte der Schweiz im Kalten Krieg*. Zürich 1997.
- Braun, Rudolf: *Das ausgehende Ancien Régime in der Schweiz*. Göttingen 1984.
- Bühlman, Yvonne – Zatti, Kathrin: *„Sanft wie eine Taube, klug wie eine Schlange und verschwiegen wie ein Grab...“*. Frauen im schweizerischen Telegraf- und Telefonwesen 1870–1914. Zürich 1992.
- Das Werden der Modernen Schweiz*. sv. 1: 1798–1914; sv. 2: 1914 – Gegenwart. Basel/Luzern 1986/89.
- Degen, Bernhard: *Sozialdemokratie: Gegenmacht? Opposition? Bundesratspartei?* Zürich 1993.
- Der Schweizerische Generalstab*. vyd. Historischer Dienst der Armee. Vydáno 8 sv. Basel 1983 a násl.
- du Bois, Pierre: *Die Schweiz Lind die europäische Herausforderung 1945–1992*. Zürich 1989/92.
- Ernst, Andreas et alii (eds.): *Kontinuität und Krise. Sozialer Wandel als Lernprozess*. Zürich 1994 (Festschrift für Hansjörg Siebenthaler).
- Ernst, Andreas – Wigger, Erich: *Die Neue Schweiz? Eine Gesellschaft zwischen Integration und Polarisierung (1910–1930)*. Zürich 1996.
- Favez, J. C. et alii (eds.): *Geschichte der Schweiz und der Schweizer*. 3 sv. Basel 1983/86.
- Goehrke, Karsten – Zimmermann, Werner G. (eds.): *„Zuflucht Schweiz“*. Der Umgang mit Asylproblemen im 19. und 20. Jahrhundert. Zürich 1994.